

ઓપિનિયન

यो वै भूमा तत् सुखम्।

તંત્રી : વિપુલ કલ્યાણી

પુસ્તક : 13 • પ્રકરણ : 12 • સળંગ અંક : 156

26 માર્ચ 2008

વાર્ષિક લવાજમ : £25 / £40

માનવીય હકોના કોલકરારો ને મૂળગત ન્યાય વિરોધી બાબત

○ મનસુખ શાહ

રાષ્ટ્રસમૂહના નવા દેશોમાંથી, પોતીકા કુટુંબીજનોના લગ્નસરા, અંતિમસંસ્કાર અને તેના જેવા સારાનરસા અવસરોએ, આ દેશની અવારનવાર મુલાકાતે આવતા લોકો માટે, ઈમિગ્રેશનના અંકુશો, વધુ એક વાર, મજબૂત કરવાની સરકારની નીતિરીતિ સામે, વડાપ્રધાનને ધા નાંખવાની ઝુંબેશને ફરી ફરી ચેતવ્યો છે.

મોટે ભાગે આ લોકો યુરોપ - અમેરિકાના બીજા દેશોની મુલાકાતે જતાં હોય, ત્યારે આ દેશની મુલાકાતે પણ આવતાં હોય છે. બ્રિટનમાં સ્થાયી થયેલાં પોતાનાં સગાંસંબંધીઓની ભાળ કાઢવાની તેમ જ તેમની શુભેચ્છા મુલાકાતે આવવાની સહજ સ્વાભાવિક આ માનવીય વૃત્તિ છે. સગાંવહાલાં તથા વડીલવર્ગનાં સભ્યો સાજાંમાંદાં હોય ત્યારે સહાયરૂપ થવાને સારુ પણ તે લોકો અહીં આવતાં રહે છે. મોટે ભાગે આવી મુલાકાત બહુ જ ટૂંકા સમયગાળાની બને છે. તે લોકોની આ દેશમાં રહી પડવાનો કોઈ જ આશય નથી. આથી બ્રિટિશ શાસનને ભારરૂપ બનવાની પણ તેમની કોઈ નેમ નથી.

વિરોધ પક્ષથી પોતે વધારે મક્કમ છે તેવું જાણે કે સાબિત કરવાનું ન હોય, તેમ બ્રિટિશ સરકાર લાગતાવળગતા પક્ષકારો સાથે, કોઈ પણ જાતની સલાહમસલત કર્યાં સિવાય, ભારત, પાકિસ્તાન, બંગલા દેશ તથા કેરેબિયાઈ દેશો સહિતના રાષ્ટ્રસમૂહના નવા દેશોમાંથી આવતાં મુલાકાતીઓ પર ઝાઝેરા અંકુશ લાદવાની પેરવી કરી રહી છે. બ્રિટનના સહેલાણી ઉદ્યોગ પર તેની અવળી અને માઠી અસર પેદા થશે તેનો ય સરકારે અંદાજ કર્યો લાગતો નથી. વળી, આ કૂર શાસકીય પગલાંને કારણે અસરકર્તા લોકોના દેશો જે વળતાં પગલાં લે તેની સંભાવનાઓનો પણ તેમણે તાગ મેળવ્યો લાગતો નથી.

આ સૂચિત ધારાનો મુસદ્દો હજુ મને સીધો જોવાવાંચવા સાંપડ્યો નથી એ ખરું, પરંતુ સમૂહમાધ્યમોમાં આવતી વિગતો સમજીને આટલું તારવી લેવાય :

- માનવીય અધિકારોના કોલકરારો અને મૂળગત સહજ ન્યાયની આ વિરોધી બાબત ઠરે છે.
- રાષ્ટ્રસમૂહના જૂના દેશો તેમ જ યુરોપીય સંઘના મુલકોને આ કાયદાઓ લાગુ પડતા ન હોઈ તે સંપૂર્ણપણે પક્ષપાતી ઠરે છે.
- યુરોપીય સંઘ સિવાયના મુલકોના તથા રાષ્ટ્રસમૂહના નવા દેશોના નાગરિકો ઠગધૂતારાઓ છે તેવું આળ, જાણે કે, તે મૂકે છે. એ દરેક અરજદાર નિર્દોષ છે તે પૂરવાર કરવાની સંપૂર્ણ જવાબદારી એ નાગરિકો પર તેમ જ તેમનાં સ્પોન્સરો પર સરિયામપણે લાદવામાં આવી રહી છે.
- આ દેશની મુલાકાતે આવવા બાબતની તે દરેકને કોઈક અણકથી ઈચ્છા છે.

વડા પ્રધાન ગોરડન બ્રાઉન અબીહાલ ભારત સમેત દક્ષિણ એશિયાઈ દેશોની શુભેચ્છા મુલાકાતે ગયા હતા અને ઉભય દેશો વચ્ચે વિધવિધ ક્ષેત્રે સંબંધો વધુ મજબૂત અને સુમેળભર્યા થાય તેવો એમનો આશય હતો. આ

દષ્ટિએ પણ એવી શ્રદ્ધા સેવીએ કે આ મુસદ્દો કાયદાનું સ્વરૂપ ન લે, કેમ કે તેનાથી તો સંબંધોમાં ખટાશ પેદા થવાની છે.

ઑગસ્ટ ૨૦૦૬ થી ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮ લગીના "ઓપિનિયન"ના અંકો, હવે, 'ગુજરાતીલેક્સિકોન'ની વેબસાઈટ પર તરતા જોવા સાંપડે છે. તેનો સમૂળગો યશ રતિલાલભાઈ ચંદરયા, અશોક કરણિયા તેમ જ મેગનેટ ટેકનોલોજીના તંત્રવાહકોને ફાળે જાય છે. ધન્યવાદ. આ વેબસાઈટ આ મુજબ છે : <http://gujaratlexicon.com/index.php?action=downloadOpinion>

મારા સ્થાનિક સાંસદ એન્ડ્ર્યુ ડિસમોરને, ટોરી સાંસદ સૈલેશ વારાને તેમ જ ગૃહ ખાતા અંગેની સંસદીય સમિતિના અધ્યક્ષ અને લેસ્ટર વિસ્તારના એક સાંસદ કીથ વાઝને, આ પહેલાં, મેં પત્ર લખી આવેદનપત્ર પેશ કરેલું જ છે. પરંતુ તેમના પ્રતિભાવો ભારે નિરાશાજનક રહ્યા છે. અબીહાલ, હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સમાં તેમ જ હાઉસ ઓફ કોમન્સમાં અનુક્રમે બિરાજતાં લઘુવાંશિક ઉમરાવ સભ્યો તેમ જ સાંસદોને પણ આ આવેદનપત્રની અકેકી નકલ મોકલી છે. તે દરેકના પ્રતિભાવની પણ અપેક્ષા છે.

૭ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૭ની વાત સાંભરે છે. યુનાઈટેડ કિંગડમની આપ્રવાસ (ઈમિગ્રેશન) તથા શરણાર્થી (અસાયલમ) પદ્ધતિ અંગે વ્યાપક સુધારા લાવવા માટે જરૂરી ખરો રજૂ કરવાનો પોતાનો મનસૂબો છે તેમ તત્કાલીન ગૃહ મંત્રી ચાર્લ્સ ક્લાર્કે તે દહાડે ઘોષિત કરેલું. આવું છતાં તેમણે સહજપણે સ્વીકારેલું કે 'યુનાઈટેડ કિંગડમના અર્થતંત્રમાં ફાળો આપતાં સહેલાણીઓ, વિદ્યાર્થીઓ ને આપ્રવાસી મજદૂરો સરીખા આપ્રવાસીઓ (ઈમિગ્રન્ટ્સ)ની આ મુલકને જરૂર છે ખરી.' આ નિવેદનમાં કશું ય નવું નહોતું, કેમ કે હકીકત તો કંઈક આવી જ રહી છે :

○ જર્મનીને હરાવવા માટે હિંદ, નેપાળ, નાઈજિરિયા તેમ જ બીજા સાંસ્થાનિક મુલકોમાંથી આવેલા આપ્રવાસી સૈનિકો જ આગલી હરોળે લડતા હતા.

(સદભાવ : "ઈન્ડિયન એક્સપ્રેસ", ૫.૩.૦૮)

ઓપિનિયન

- “ઓપિનિયન” ગુજરાતી ભાષાનું માસિક વિચારપત્ર છે અને દર માસની ૨૬મી તારીખે બહાર પડે છે.
- “ઓપિનિયન”ના ગ્રાહક ગમે તે અંકથી થઈ શકાય છે.
- “ઓપિનિયન”માં શક્ય હોય ત્યાં સુધી જાહેરખબર ન લેવાની અમારી નેમ છે.
- એમાં વ્યક્ત થતા વિચારો માટેની જવાબદારી જે તે લેખકોની છે.
- “ઓપિનિયન”નાં ધોરણ અને સ્વરૂપને અનુલક્ષીને લેખકોએ પોતાની કૃતિઓ મોકલવી. હાલ પુસ્તકારનું ધોરણ નથી. પરંતુ છપાયેલી કૃતિના લેખકને જે તે અંક ભેટ મોકલવાની પ્રથા છે.
- લખાણ શાહીથી યોખ્યા અક્ષરે અને કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. નનામા લેખો અસ્વીકૃત બનશે.
- ભાષા સારી માઠી હશે તેને વિષે લખનારે જરા પણ અચકાવાનું નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે અમે સુધારી લઈશું. ઓછામાં ઓછી ગુજરાતી જાણનાર વાચક પણ સામયિકની મારફતે જેટલી દાદ લઈ શકે તેટલી દાદ દેવી એ અમે અમારી ફરજ સમજીશું.
- જેઓ લખી ન શકતા હોય તેઓ બીજાની પાસે લખાવીને લખાણ મોકલી શકે છે.

લવાજમના દર

વાર્ષિક લવાજમ આ દેશ માટે £25 તેમ જ પરદેશ માટે £40 છે. ચેક યા પોસ્ટલ ઓર્ડર અથવા ડ્રાફ્ટ Parivaar Communicationsને મોકલવો.

લવાજમ - સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર

“ઓપિનિયન”

'Kutir', 4 Rosecroft Walk, WEMBLEY, Middlesex HA0 2JZ [U.K.]

Tel. : [+44] 020 - 8902 0993

e.mail : vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

ભારત માટે લવાજમ ભરવાનું ઠેકાણું

Villa Bellevue 30, Avantikabai Gokhale Street, Opera House, MUMBAI - 400 004

Tel. : [022] 2386 2843

Fax : [022] 2826 1155/1166

e.mail : bharti_parekh@hotmail.com

સંપર્ક : ભારતીબહેન પારેખ

માત્ર ભારતમાંના ગ્રાહકોએ જ. ફક્ત Rs. 2,000ની રકમ, Vipool Kalyani ને નામે લખી મોકલવી.

ગ્રાહક પત્રિકા :

Name :

Address :

Post Code :

Telephone :

e.mail :

Subscription : £25 / £40

Date :

○ જર્મન બોમ્બમારને કારણે વેરણછેરણ બની ગયેલી ‘માતૃભૂમિ’ની વહારે ધાવા માટે કેરેબિયાઈ સ્ટ્રીપુરુષોને દોડી આવવાની અરજ કરવાને સારુ ઈનોક પોવેલ વેસ્ટ ઈન્ડિસ ટાપુઓ ભણી દોડી ગયા જ હતા ને. લંડન ટ્રાન્સપોર્ટ તેમ જ નેશનલ હેલ્થ સર્વિસને બેઠી કરી, ચેતનવંતી કરવાને માટે આ જ લોકો કારણભૂત હતાં. સ્થાનિક મૂળ પ્રજા જે કામો કરવા નહોતી ઈચ્છતી તે સઘળાં કામ કરતાં કરતાં આ લોકોએ આ સેવાઓ મજબૂતી લે, તે માટે જીવ રેડીને કામ કર્યું છે.

○ વળી, ભારત, પાકિસ્તાન અને બીજાત્રીજા યુરોપીય દેશોમાંથી દાક્તરોની ભરતી કરવામાં ય બ્રિટને પાછું વળીને જોયું જ નહોતું. આને કારણે જે તે રાષ્ટ્રના અઢળક ખરચે તૈયાર થયેલા દાક્તરોના બ્રિટન જવાને કારણે તેમના મૂળ વતનમાં જે ખોટ ખાલીપો ઊભો થયો હોય, તેની ચિંતા ય લગાર બ્રિટને કરી નહોતી.

○ જાણીતાં ઇતિહાસકાર રોઝીના વિસરામે ‘એશિયન્સ ઈન બ્રિટન - ૪૦૦ વર્સ ઓફ હિસ્ટ્રી’ (બ્રિટનમાં એશિયાઈઓ - ચારસો વરસોનો ઇતિહાસ) નામે ભારે અગત્યનું પુસ્તક લખ્યું છે. સત્તરમી સદીથી હિંદી વસાહતની સિલસિલાબંધ વિગતો એમણે નોંધી છે. હિંદમાં સનંદી અને લશ્કરી અધિકારીઓ જવાબદારીઓ પૂરી કરીને પાછા વળતી વખતે પોતાના હિન્દવી નોકરચાકરોના રસાલાને સાથે લઈ આવતા એવા દાખલાઓ આ પુસ્તકોમાં ભર્યા પડ્યા છે. ‘ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપની’ પણ પોતાની બોટ પર કામ કરવાને સારુ હિંદી મજૂરોને રોકતી અને જેવા તે સૌ આ મુલકને કાંઠે આવતા કે તેમને પોતાને નસીબને આરે છોડી મૂકાતા ! આ સ્વાર્થી અને અનૈતિક વર્તણૂકના પડછાયા આજે ચારસો ચારસો વરસના ઓવારે એવા જ જોવા સાંપડે છે.

○ ‘મોસ્ટ હાયલી સ્કીલ્ડ માયગ્રન્ટ પ્રોગ્રામ’ જેવા બડામોટા નામની યોજના હેઠળ, અસંખ્ય દાક્તરોને આ દેશમાં નેશનલ હેલ્થ સર્વિસમાં ભરતી થવા આમંત્રણ આપવામાં આવેલું. ચાર વર્ષનાં અહીંના રોકાણ પછી તે દરેકને અહીં રહી જવા માટેની પરવાનગી અપાતી. વળી આ મુલકમાં અમર્યાદ સમયગાળા માટે રહી પડવાની છૂટછાટ મળતી. એમ છતાં, આ આખી યોજનાને, હવે ઝાઝું વિચાર્યા કર્યા વિના, પડતી મુકાઈ છે અને અનેક દાક્તરોનાં ભાવિને ત્રિશંકુની પેઠે લટકતાં કરી મેલ્યાં છે.

○ ભારત, પાકિસ્તાન, ઈજિપ્ત તેમ જ તેવા બીજા દેશોમાંથી આવેલાં દાક્તરો, ઈજનેરો, ઈન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજીનાં નિષ્ણાતો, બાયો ટેકિનશિયનો અંગ્રેજી બોલચાલના માહેર રહ્યાં છે અને તેમણે આ દેશની બરાબરની સેવા કરી છે. હવે તેમની પરિસ્થિતિ કફોડી કરવામાં આવી છે. દર સપ્તાહઅંતે ‘લોકમ’રૂપે પૈસાનાં ઈંધણ કરીને અંગ્રેજી ન જાણતાં અનેક દાક્તરોની હવે ભરતી કરવામાં આવી રહી છે. આ રીતરસમે કોઈ હડાપણવાળી સરકાર કામ કરતી હોય ખરી કે ? શાસને તેનો યોખો જવાબ આપવો જરૂરી છે.

○ ઈદી અમીને રૂખસદ આપેલા એશિયાઈ કુટુંબોએ અહીં આવી પોતાનું જીવન જ ઉજાળ્યું નથી, બલકે આ દેશના ઘસાઈ ચૂકેલા અનેક વિસ્તારોને તે સૌએ ચેતનવંત બનાવ્યા છે. સાતેય દિવસ, ઘડિયાળને કાંટે કાંટે, રાતદિવસ જોયા વિના, સતત તેમણે મહેનત કરી છે અને સાથે સાથે, જે તે વિસ્તારમાંનું અર્થતંત્ર સુધાર્યું છે અને અનેક બેકારોને રોજગારી પણ આપી છે. આ આપ્રવાસી જમાતે આ દેશની જે કાયાપલટ કરી છે, તે જોઈને કોઈની પણ આંતરડી ઠરે એવી આનંદની ઘડી ઊભી થઈ છે. આ બધું નિરખવા માટે ઝાઝે દૂર જવાની ય જરૂર નથી, દક્ષિણ લંડનમાં બ્રિક્સ્ટન, પૂર્વ લંડનમાં બ્રિક લેઈન, વાયવ્ય (નોર્થવેસ્ટ) ખૂણે વેમ્બલી અને પશ્ચિમ દિશામાં સાઉથહૉલ ભણી જ નજર દોડાવીએ અને ઝાંખી મળે જ છે. વળી મિડલેન્ડ્સ, યોર્કશર જેવા જેવા સમૂળા વિસ્તારોને એમાં આવરી શકાય. આ તો છેલ્લાં ત્રણેક દાયકાની જ દાસ્તાં છે. તેને સારુ કોઈ ચાંદબીલ્લાં કે પ્રમાણપત્રની તેમણે રાહ જોઈ નથી. ટૂંકામાં તે દરેકે તનતોડ મહેનત કરી છે, રોજગારી ઊભી કરી છે, પોતાના કરવેરા ય ભર્યા છે અને બ્રિટનમાંથી જે કંઈ લાભો તેમને મળ્યાં છે તેથી ક્યાં ય વધારે તે દરેકે આ મુલકને આપી જાણ્યું છે.

○ કેન્યાથી, યુગાન્ડાથી કે પછી કોઈ પણ પૂર્વ બ્રિટિશ તાબાના મુલકોમાંથી આવેલી પ્રજાના વારસદારો હવે તેમના માવતરની પેઠે ‘કોર્નર શોપ્સ’ ચલાવતાં નથી. તે ભણ્યાંગણ્યાં છે અને જાહેર તેમ જ ખાનગી ક્ષેત્રે તજજ્ઞ તરીકે વ્યવસાયી કામોમાં આ વારસદારો નિપુણ બનેલા છે. હવે તેવી દુકાનો પાછળથી આવેલો શ્રીલંકન પ્રજાસમૂહ ચલાવે છે. એમનાં ફરજદો ય ભારતીય ઉપખંડમાંના અન્ય ભાંડુંઓની જેમ અન્યત્ર ઝળકતાં ય રહેશે, એવી ખાતરી પણ છે.

ચાર્લ્સ ક્લાર્ક પછી જહોન રીડ ગૃહ મંત્રી બન્યા હતા. અને એ મહાશયને આપ્રવાસ (ઈમિગ્રેશન) સહિતની આ આખી પદ્ધતિ ‘મૂળ ઈરાદાને નામ બરાબર નથી’ એમ લાગી હતી. એ પહેલાના ગૃહ મંત્રી ડેવિડ બ્લન્કેટે તો ઉશ્કેરણીજનક કેટલાં ય ભાષણો ઠપકાર્યા હતાં. કન્સરવેટિવ તેમ જ બ્રિટિશ નેશનલ પક્ષોથી પોતાનો લેબર પક્ષ ક્યાં ય ઝાઝેરો કડક અને કડપવાળો છે તેમ પુરવાર કરવાની જાણે કે તેણે સીધી દોટ જ મૂકેલી.

આગામી ચૂંટણીઓમાં વધુ એક વાર પોતાના પક્ષને બહુમતી સાંપડે તેની જ ધમાલમાં આપ્રવાસ (ઈમિગ્રેશન) અંગેની નીતિરીતિમાં ઘડકીને ઘોકી લઈને ફૂરફેડી ફરતું રાજકરણ ખેલવું એ બહુ જ ભયજનક બાબત છે. ક્યારેક એમાંથી બહાર પડેલો રાક્ષસ પોતાને જ ભડાવું કરી શકે છે. ઇતિહાસે આના ઘણા દાખલાઓ દીઠા છે.

(મૂળઅંગ્રેજી પરથી; અનુવાદક વિપુલ કલ્યાણી)

[Flat No. 1, Lavender Court, 235, Hale Lane, EDGWARE, Middlesex HA8 9QY, U.K.]

કોઈ મહેફિલથી ઊઠી જાય તો મૃત્યુ ન કહો

કવિ હરીન્દ્ર દવેની, ગમતી, એક કવિતા છે :

મ્હેકમાં મ્હેક મળી જાય તો મૃત્યુ ન કહો,
તેજમાં તેજ ભળી જાય તો મૃત્યુ ન કહો,
રાહ જુદો જ જો ફંટાય તો મૃત્યુ ન કહો,
થાસની લીલા સમેટાય તો મૃત્યુ ન કહો -
દીર્ઘ યાત્રાની જરૂરતથી સજ્જ થઈ જઈને,
એક મંજિલની લગન આંખે ઊતરવા દઈને,
ભાનની ક્ષણને કાળજીથી સમેટી લઈને,
'આવજો' કહીને કોઈ જાય તો મૃત્યુ ન કહો.

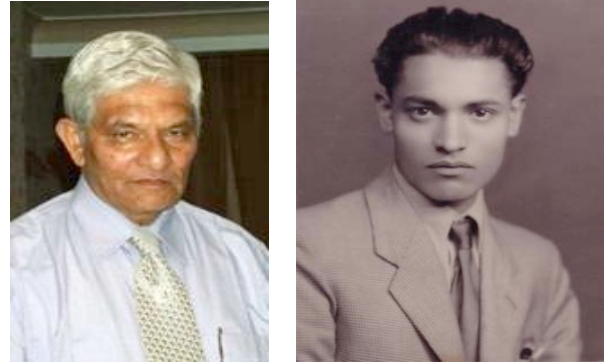
આચાર્ય કાકાસાહેબ કાલેલકર, સન ૧૯૬૯માં પ્રગટ થયેલાં એમનાં પુસ્તક, 'પરમ સખા મૃત્યુ'ની પ્રસ્તાવનામાં પૂછી પાડે છે : 'કોણ કહે છે કે દુનિયામાં દુઃખ નથી?' અને પછી લાગલા જવાબમાં ય સરી પડે છે : દુનિયામાં દુઃખ જ્યાં ફેલાયેલું છે, પણ જીવન આખું દુઃખથી ભરેલું છે એમ કહેવું તે જીવન પ્રત્યે અન્યાય કરવા જેવું છે. દુનિયામાં સુખ પણ છે અને દુઃખ પણ છે. કેટલાંક સુખ સુખકર હોવા છતાં ઈચ્છવા જેવાં હોતાં નથી. એ તો ટાળવાં જ સારા. આ જ નિયમ દુઃખને પણ લાગુ પાડવો જોઈએ અને કેટલાંક દુઃખ ખરેખર ટાળવાં જેવાં હોય છે.

કાકાસાહેબ, આગળ વધતા લખે છે, 'આમ જે દષ્ટિ સુખદુઃખ વિષે યોગ્ય છે તે જ મૃત્યુ વિષે પણ સાચી છે. મૃત્યુ માત્રની બીક રાખવી માણસને માટે યોગ્ય નથી. કોઈ સારા માણસનું મૃત્યુ થાય તો આપણને દુઃખ થાય છે. જે સજ્જનનાં હવે દર્શન થવાનાં નથી, એનો સહવાસ નહીં મળે, એની કીમતી સેવા કામને માટે આપણે ખોઈ બેઠા - એ જાતનું દુઃખ જરૂર થવાનું, એવું દુઃખ થાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ એટલા પરથી આપણે અનુમાન ન બાંધીએ કે એ માણસ મરી ગયો એ ખોટું જ થયું. ખોટું થયું કે નહીં એ સ્વતંત્ર વસ્તુ છે. પરિસ્થિતિ ઉપરથી એ નક્કી થવાનું છે. છેલ્લે વિચાર કરવાનો કે જે મરણ કોઈને માટે ટળ્યું નથી, જે અપરિહાર્ય છે, તેનો શોક ક્યાં સુધી કરીશું? શોક સ્વાભાવિક હોય તોયે તે ઓસરી જવો જોઈએ, કેમ કે શોક ચાલુ રાખવાથી કોઈની ઉન્નતિ થઈ નથી.'

વારુ, વિલાયતની ગુજરાતી વસાહતના બે અગ્રગણ્ય શહેરીઓ - ધીરજલાલ લવીંગિયા અને માધવજી દેવળિયાના તાજેતરમાં થયેલા અવસાનને આ સંદર્ભે વિદાયવંદના આપવાનો અહીં હેતુ ઊભો કર્યો છે. પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં આ બંને મિત્રોએ સુવાસ પાથરી જાણી છે. ધીરુભાઈ હેરો બરો વિસ્તારમાં છેવટે કાઉન્સિલરપદે ય હતા. જ્યારે માધવજીભાઈ તો છેવટ લગી લેખનને જ વળગી રહેલા. એ એક સરસ ગણિતી હતા તેમ જ ઉમદા વાચક પણ.

માધવજીભાઈને એમની લેખનપ્રવૃત્તિઓને કારણે પહેલવહેલા મળવાનું થયેલું. એમનું મૂળ વતન તો સૌરાષ્ટ્રમાં કુતિયાણા. જન્મ ૧૯૨૯ના અરસામાં થયો અને મૂછનો દોરો ફૂટુ ફૂટુ થતો હતો એ વયે, ૧૯૪૭માં, એ મોટાભાઈ લક્ષ્મણભાઈને ટેકો કરવા આફ્રિકે ગયા. ૧૯૭૪ સુધી એમણે કેન્યામાં જ વસવાટ કરેલો; અને તે ગાળા દરમિયાન, ત્યાંની સૌરઠિયા પ્રજાપતિ સમાજની પ્રવૃત્તિઓમાં પણ ખૂંપી ગયેલા. એમનું વાંચન, લેખન ચાલુ હતું, વળી 'વૉઈસ ઓફ કેન્યા' નામક રેડિયો પર ગુજરાતી વિભાગમાં પણ પોતાની સેવાઓ આપતા રહેલા. એ દિવસોમાં અરવિંદાબહેન દવેનું રાજ ત્યાં તપતું હતું. અરવિંદાબહેન દવે આકાશવાણી, મુબઈની દેશ; અને એ પૂર્વ આફ્રિકામાં થોડોક વખત સેવાઓ આપવા માટે આવેલાં. ત્યાં એમણે ગુજરાતી વિભાગનો ચહેરોમહોર બદલીને લોકભોગ્ય અને ઉચ્ચ દરજ્જાનો કરી જાણેલો. એ

દિવસોની સાહેદી પૂરતા રમણીકભાઈ આચાર્ય, રમેશભાઈ બાબુભાઈ પટેલ, બહાદુરભાઈ માંગરોળા, વિનયભાઈ કવિ જેવા જેવા રેડિયો પ્રવક્તાઓ હજુ હયાત છે અને તે દરેક માંડીને એ છેડાની નકરી વાત કરી શકે તેમ છે. ગુજરાતી ડાયસ્પોરા જગતના, આફ્રિકા ખંડમાંના અસંખ્ય વસવાટીઓને સારુ, આ રેડિયોએ અજબગજબનું પોષણ આપેલું. માધવજીભાઈ દેવળિયા પણ તે ટોળીમાંના એક સિપાહી હતા. ૧૯૭૪ પછી એમણે સપરિવાર કોવેન્ટ્રી નામે નગરમાં અહીં વસવાટ કરેલો અને આરંભના દિવસોમાં અહીંથી પણ એકાદ વરસ રેડિયો પ્રસારણમાં સક્રિય બની રહેલા.

ધીરજલાલ લવીંગિયાનો હાલમાં લેવાયો ફોટો, ડાબે મૂકીએ છીએ; અને જમણે, માધવજી દેવળિયાનો, વરસો જૂનો, યુવાનીમાં લેવાયો આ ફોટો અહીં સાદર કરીએ છીએ

માધવજીભાઈ ગણિતી પણ ખરા. અનેક ચોકઠાઓ યોજે. અનેક કોયડાઓ બનાવે અને ઉકેલ પણ શોધે. પૂર્વ આફ્રિકાના ગુજરાતી અખબારોમાં એ વિશેના લેખો પ્રગટ થયાનું જાણ્યું છે. તો 'કુમાર' સામયિકમાં એમની ક્યારેક ક્યારેક આ મતલબની કતાર વાંચવા મળી છે. ઘણાં વરસો સુધી ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેવું એક કેલેન્ડર પણ એમણે યોજેલું, જે મારા જેવા અનેકો પાસે આજે એમની યાદને મધમીટી કરતું સચવાયું છે. એમણે હજારેક જેટલા નાનામોટા લેખો લખ્યા હોવાનું ય જાણવા મળ્યું છે. વાંચનનો એમને જબ્બર શોખ. અનેક પ્રકારના સમસામયિકો એમણે બંધાવેલા અને તે દરેકની, વળી, નોખી નોખી, વરસ વરસની ફાઈલો પણ બંધાવેલી ! આવા અદ્ભ નકરા વાચકો આજે ક્યાં, ભલા, જડે ?

ગયા વરસના ડિસેમ્બરની ત્રીજી તારીખે અવસાન પામેલા માધવજીભાઈનું લગન સુશીલાબહેન જોડે ૧૯૫૪માં થયેલું અને એમને પાંચ સંતાનો છે : સુરેશ, વિનોદ, અરવિંદ, શોભના અને નીતા.

નિરાભિમાની અને પરગજુ સ્વભાવના ધીરુભાઈ લવીંગિયા ઘણા બધાને લાંબા સમયગાળા માટે સાંભરતા રહેવાના છે. પૂર્વ આફ્રિકાના દારેસલામ નગરમાં સન ૧૯૩૩માં જન્મેલા ધીરુભાઈ, ૧૯૭૬થી વિલાયતવાસ કરતા હતા. એ હીસાબનીસનો વ્યવસાય કરતા હતા અને સાથે સાથે અનેક પ્રકારની સામાજિક, સાંસ્કૃતિક સંસ્થાઓમાં સક્રિયપણે ખૂંપેલા રહ્યા હતા. 'નવનાત વણિક એસોસિયેશન'ની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં એમણે જવાબદારીવાળા સ્થાનોનું ગૌરવ કરી જાણ્યું હતું. ત્યાં ગુજરાતી ભાષાશિક્ષણના વર્ગો પણ એમણે સુપરે ચલાવી જાણ્યા હતા. પશ્ચિમ લંડનના વિવિધ ગુજરાતી સમાજના દરેક સ્તરે એમની હૂંફ અનુભવવા મળતી. એમના જેવા એમના બીજા એક સાથીદાર, સ્વર્ગસ્થ જીવણજીભાઈ પટેલ સાથે મહાત્મા ગાંધીનો સંદેશ ચોમેર પ્રસારવમાં ય એમણે અગત્યનો ફાળો આપ્યો છે. એ બંને નિઃસ્વાર્થપણે બીજાને સહાયક નીવડે તેવા કર્મઠ આગેવાનો હતા. એમનો જોડે હવે શે જડે ?

શીખો, મુસલમાનો તેમ જ યહૂદીઓની પેઠે હિન્દુ જમાત સ્થાનિક રાજકારણમાં પ્રવૃત્ત બનતી નથી; આથીસ્તો, એમણે એ વિશે લોકમત જગલ્યો હતો અને લોકોમાં યાનક પણ એ ચડાવતા રહેલા. દાખલો બેસાડવા એ ખુદ રાજકારણમાં પ્રવૃત્ત બની ગયા. વળી લેબર પક્ષમાં સક્રિય બનીને પોતાના સ્થાનિક વિસ્તારમાં કાઉન્સિલરપદે ય તે ચૂંટાઈ આવેલા.

આ બંને દિવંગત મિત્રો ઘરદીવડા હતા. કાકાસાહેબ કહેતા હતા તેમ, સારા માણસનું મૃત્યુ થાય તો આપણને દુઃખ થાય છે. જે સજ્જનનાં હવે દર્શન થવાનાં નથી, એનો સહવાસ નહીં મળે, એની કીમતી સેવા કાયમને માટે આપણે ખોઈ બેઠા - એ જાતનું દુઃખ જરૂર થવાનું. પરંતુ જેનો જનમ, તેનું મરણ નિશ્ચિત, એ વાત પાકકી. અને તેથીસ્તો, હવે એમનાં કોડિયાનો પ્રકાશ પરિચિતોને પ્રકાશ આપતો રહેશે, એવી આસ્થા રાખી છે.

પાનબીડું :

જીવનભર જળમાં સળગ્યો છું ઘડીભર ધાસ લેવા દે

ઝીણી ઝાકળમાં સળગ્યો છું ઘડીભર ધાસ લેવા દે

— મનોજ ખંડેરિયા

ગાંધીને પગલે પગલે ...

ઉમાશંકર જોશીએ, ૨૯ એપ્રિલ ૧૯૬૦ના દિવસે, ગુજરાત સ્થાપનના ઠીક એક દિવસ આગોતરે, ગાયું હનું : 'ગાંધીને પગલે પગલે તું ચાલીશ ને ગુજરાત ?' અને પછી, કવિ, છેવટે, ભાવિ નિરખતા ન હોય તેમ, પૂછી પાડે છે : 'બિરુદ 'વિવેકબૃહસ્પતિ'નું જે, પાળીશ ને ગુજરાત ?'

એના જવાબ ખોળવામાં અહીં વ્યસ્ત થવું નથી. એ ઉપક્રમ, વાચકજી, તમને હવાલે કરીએ! ... ખેર.

અમારા બ્રિસ્ટલ નગરના રહેવાસી, માર્ક બોઈલની વાત જ મારે ટાંકણે કરવી છે. એક વખતના આ 'ઝંટકોમ' વ્યાપારીનું વય માંડ ૨૮નું છે અને તે ગાંધીને પગલે પગલે, અહીંથી બુધવાર, ૩૦ જાન્યુઆરી ૨૦૦૮ના દિવસે, આશરે ૮,૦૦૦ માર્કની પદયાત્રાએ નીકળી પડ્યા છે. રિચર્ડ એટિનબરોની ફિલ્મ જોઈને ટિગમૂઢ બનેલા માર્ક બોઈલ ગાંધીવિચારમાં ઊંડા ઊતરે છે અને તેને "રિસરજન્સ"ના તંત્રી અને આચાર્ય વિનોબાના એક વેળાના અંતેવાસી સતીષ કુમાર સહાયક નીવડે છે. આપણા આ સતીષ કુમાર અહીં ડેવન વિસ્તારમાં દાયકાઓથી વસવાટ કરી રહ્યા છે.

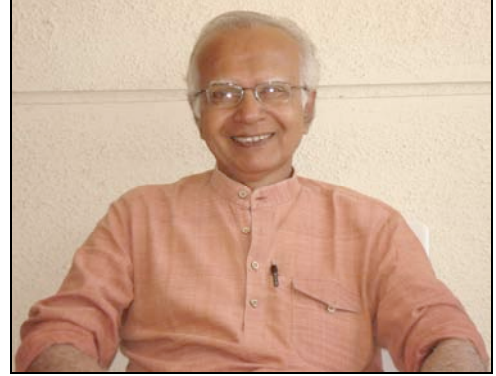
માર્ક બોઈલ

એક રેડિયો મુલાકાતમાં માર્કભાઈ કહેતા હતા : 'તાપ સામે રક્ષણ સારુ કેટલીક સામગ્રી મેં સાથે રાખી છે. વળી, એક સારું ચપ્પુ, એક ચમચી, પાટાપીંડીનાં સાધન થેલામાં મૂક્યાં છે, ... પણ, કોઈ વીસા કાર્ડ નહીં, ટ્રાવેલ્સ ચેક પણ નહીં, ન બેન્કમાંનું કોઈ ખાતું, તે ખાતે બસ મોટુંમસ્સ મીંડું જ. વાટમાં ક્યાં ય પૈસાને હું અડકવાનો ય સુધ્ધા નથી !' રોજના ૧૫, તો ક્યારેક ૪૫ માર્કની તેમની આ પદયાત્રા રહેવાની છે. ફ્રાન્સ, ઈટલી, પૂર્વ યુરોપના દેશો, ઈરાન, અફઘાનિસ્તાન અને પાકિસ્તાન થઈને માર્કભાઈ ગાંધીના જન્મસ્થળ, પોરબંદર પહોંચવા ધારે છે. આ સામૂકી પદયાત્રાને તે સ્વાભાવિક યાત્રા જ લેખે છે. નરી નીતરી સમાજ આધારિત યાત્રા. આથી, રસિક પત્રકારોને તે સમજાવતા હતા : 'મારાં માબાપ આયર્લેન્ડથી આવે છે. એ અમને સતત કહેતા રહે છે : અમારા વારામાં પૈસાનો ક્યાં કોઈ વહેવાર થતો ? લોકો અરસપરસ ઉત્પન્નનો અને ચીજવસ્તુનો વિનિમય જ કરતા. આથીસ્તો, આને 'સ્યસ્થ્યામલા ઉત્સવનું તત્ત્વજ્ઞાન' [Harvest Philosophy] અમે કહીએ છીએ.'

શાંતિની ખોજમાં, અસંખ્ય લોકોએ, આજ પર્યન્ત, પગપાળા પૃથ્વી પરિક્રમા કરવાની રાખી છે. આ દેશમાંથી પણ અનેક લોકો દુનિયાભરમાં શાંતિ કાજે ફરી વળ્યાં છે અને તે દરેકે ઉમદા કામો કર્યાં છે. બીજી પાસ, કેટલાંને સાંભરે આપણા પેલા સતીષ કુમાર અને તેમના સાથીદાર પ્રભાકર મેનન ? નવી દિલ્હીથી, આશરે ૧૯૬૨ના અરસામાં, જગતના પશ્ચિમી જગતના પાટનગરો સુધી ગાંધી વિનોબાનો સંદેશો લઈને એ અલગારી જોડી પગપાળા નીકળી પડેલી. એ બંને સાથેનો થોડોઘણો અંગત પરિચય આજે ય મારા જીવનને મધમીઠો રાખે છે.

વારુ, ગાંધીની ગત સાઠમી પુણ્યતિથિએ, અહીં, નેહરુ કેન્દ્રમાં, એક અનોખો કાર્યક્રમ થયો. "ઈન્ડિયન એક્સપ્રેસ" દૈનિક માટે બહુધા લેખનકામ કરતા, વિજય રાણા નામના પત્રકાર મિત્રે 'હે રામ : ધ લાસ્ટ ડે

ગુજરાતી પુસ્તકપ્રસારકનું સન્માન

જયન્ત મેઘાણી

આપણા દેશમાં પુસ્તક પ્રકાશકોનું એક મહામંડળ છે એ વાતની પણ ઘણાંને ખબર નહીં હોય. ફેડરેશન ઓફ ઈન્ડિયન પબ્લિશર્સમાં માત્ર અંગ્રેજી કે હિંદી ભાષાના પ્રકાશકો જ સભ્ય છે એવું નથી. પ્રાદેશિક ભાષાઓના ઘણા પ્રકાશકો પણ તેનું સભ્યપદ ધરાવે છે. બીજા ઘણાં કામો કરવાની સાથોસાથ આ ફેડરેશન દર વર્ષે પુસ્તકોના પ્રકાશકો, વિકેતાઓ વગેરેને એવોર્ડ પણ આપે છે.

આ વર્ષના જે એવોર્ડ આપવામાં આવ્યા તેમાં એક નામ છે ગુજરાતી પુસ્તકવિકેતા 'પ્રસાર'નું. ગુજરાતી પુસ્તક વ્યવસાયનાં મુંબઈ કે અમદાવાદ જેવાં કેન્દ્રોથી દૂર હોવા છતાં અને કુટુંબના એક-બે સભ્યો દ્વારા જ ચલાવાતું હોવા છતાં ભાવનગરનું 'પ્રસાર' પોતાની આગવી ઓળખ ઊભી કરી શક્યું છે. આમ જુઓ તો 'પ્રસાર' એ પુસ્તકોની બહુ મોટી નહીં ને બહુ નાનીય નહીં એવી દુકાન છે. પણ તમે 'પ્રસાર'માં પગ મૂકો ત્યાં જ તમને લાગે કે તમે પુસ્તકોના પિયરમાં પગ મૂક્યો છે. અહીં દરેક આગંતુકને ગ્રાહક તરીકે નહીં, પણ પુસ્તકપ્રેમી અને પ્રસારના મિત્ર તરીકે આવકારવામાં આવે છે.

૧૯૭૨માં જયંત મેઘાણીએ પ્રસારની શરૂઆત કરી તે પછી તેના કાર્યનો વ્યાપ વધતો રહ્યો છે. દુનિયાનાં બે મોટામાં મોટાં પુસ્તકાલયો- અમેરિકાની લાઈબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસ અને લંડનની બ્રિટિશ લાઈબ્રેરીને છેલ્લાં ઘણાં વર્ષોથી પ્રસાર નિયમિત રીતે ગુજરાતી પુસ્તકો પૂરાં પાડે છે. પુસ્તકોની પસંદગી પણ જયંતભાઈ પોતે જ કરે છે. અગાઉ લાઈબ્રેરિયન તરીકે કામ કરનાર જયંતભાઈને સાહિત્ય માટેનાં પ્રેમ, સૂઝ અને સમજ પિતા ઝવેરચંદ મેઘાણી પાસેથી વારસામાં મળ્યાં છે અને પોતે અર્ધંગ વાચક છે એટલે દુકાનમાંના લગભગ દરેક પુસ્તક વિષે તે વાત કરી શકતા હોય છે. 'પ્રસાર'નું આ સન્માન જયંતભાઈનું સન્માન તો છે જ, પણ રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ થયેલું ગુજરાતી કિતાબી દુનિયાનું પણ સન્માન છે.

(સદ્ભાવ : વર્ડનેટ, મુંબઈ સમાચાર. ૨૧ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮)

ઈન ધ લાઈફ ઓફ મહાત્મા ગાંધી' નામે એક રેડિયો નાટક પ્રસ્તુત થયું હતું. ૩૦ જાન્યુઆરી ૧૯૪૮ના એ ગોઝારા દિવસને આ નાટકમાં વણી લેવાયો હતો. સવારે સાડા ત્રણ વાગ્યાથી શરૂ થતી નાટ્યકથાવાળી આ નાટિકાનું વાચિકમ્ બ્રિટિશ બ્રોડકાસ્ટીંગ કોર્પોરેશનનાં રેડિયો પ્રસારક મમતા ગુપ્તા તેમ જ તખ્તાના જાણીતા કળાકાર કૃષ્ણકાન્ત ટંડને કર્યું હતું. વિજય રાણા www.nrifm.com પર, એક લોકપ્રિય એન.આર.આઈ. વેબ-રેડિયો પણ ચલાવી રહ્યા છે. વળી, વિજય રાણાકૃત 'મહાત્મા ગાંધી : ઈમેજિસ એન્ડ આઈડિયાસ ફોર નોન-વાયલન્સ' નામક એક સરસ મજાનાં પુસ્તકનું, તે અવસરે, લોકાર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું.

અહીં લંડનમાં, ટેલિસ્ટોક સ્કવેરમાં, પ્રાર્થનામાં મસ્ત ગાંધીજીની એક પ્રભાવક પ્રતિમા દાયકાઓથી સોહે છે. હેરલ્ડ વિલ્સન આ દેશના વડા પ્રધાન હતા એ દિવસોમાં એ પ્રતિમાનું અનાવરણ કરવામાં આવેલું. દિવંગત લેખક મિત્ર જયન્ત પંડ્યા એ ઘટનાના સાક્ષી હતા અને એમણે એ દિવસોની અનેક વાતો કહ્યા કરી છે અને લખી પણ છે. બૃહદ્ લંડનના સાંપ્રત નગરપતિ કેન લિવિંગ્સ્ટન, સંસદ સામેના પાર્લામેન્ટ સ્કવેરમાં, ગાંધીની બીજી પ્રતિમા મૂકવાનું એક આંદોલન આજકાલ ચલાવી રહ્યા છે. કેટલીક ભારતીય સંસ્થાઓ તેમ જ જાહેર જીવનની વ્યક્તિઓએ તેને ટેકો આપવાની એક ઝૂંબેશનું પણ આદરણ અહીં થયેલું જ છે.

ભારતમાં નવી દિલ્હીમાં હમણાં વિશ્વ સ્તરનો એક પુસ્તક મેળો થયો હતો. મળતી માહિતીઓ અનુસાર, આ અઢારમા પુસ્તક મેળામાં કેન્દ્રસ્થાને મહાત્મા ગાંધી જ રહ્યા હતા. એની વિગતો અહીંનાં પ્રસારણ માધ્યમોમાં જોવાવાંચવા મળેલી. મહાત્મા ગાંધીની સાઠમી શહીદીનું આ વરસ છે અને તેને અનુલક્ષીને અહીં લંડનમાં વરસ દરમિયાન વિવિધ કાર્યક્રમો થવાના છે. રિચર્ડ એટિનબરોની નિશ્રામાં ચાલતા 'ગાંધી ફાઉન્ડેશન' હેઠળ, ૨૫ માર્ચથી ૧૨ એપ્રિલ ૨૦૦૮ દરમિયાન, અહીં, 'અહિંસાનો મહોત્સવ' યોજાયો છે. બ્રિટિશ લાયબ્રેરીને ઉપક્રમે ૨૫ માર્ચના 'ધ લાઈફ ઓફ ગાંધી' નામક એક ચિત્રપ્રદર્શનનો આરંભ થશે. આ પ્રદર્શનને દેશ ભરમાં ઠેર ઠેર લઈ જવામાં આવશે. કહે છે કે આવતી સાલના જાન્યુઆરી માસ સુધી તે આમ ચોમેર હરતું ફરતું રહેશે.

આ પ્રદર્શનની જોડાજોડ થનારા આ 'અહિંસાના મહોત્સવ'માં, ગાંધી વિચારને કેન્દ્રમાં રાખતાં જે વિવિધ કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે, તેમાં વિવિધ જાહેર ચર્ચાસભા, ફિલ્મ-પ્રસારણ, શૈક્ષણિક કાર્યશાળાઓ પણ આમેજ હશે, એમ કહેવાયું છે. આ કાર્યક્રમોમાં ભાગ લેવા ઈચ્છુક રસિક લોકોને જાહેર આમંત્રણ પણ અપાયું છે, તેમ ફાઉન્ડેશનના એક અધિકારી જહોન રોલીએ જણાવ્યું છે. festival.of.nonviolence@gmail.com નામક ઈ.મેલ વાટે જહોન રોલીનો સંપર્ક કરવાનું કહેવાયું છે.

બીજી પાસ, નેહરુ કેન્દ્રને ઉપક્રમે, વળી, ૨ એપ્રિલ ૨૦૦૮ની સાંજે 'લગે રહો, મુન્નાભાઈ' ફિલ્મનું પ્રસારણ થવાનું છે. તો જાણીતા વાર્તાકાર વાયુ નાયડુને કંઠે 'નથીંગ બટ ધ સોલ્ટ' નામક એક નાટકની રજૂઆત ત્રીજી એપ્રિલે થશે. મીઠા સત્યાગ્રહને કેન્દ્રમાં રાખતું આ નાટક છે અને તે રોચક રહેવાનું છે, તેમ જાણકારો કહે છે. તદ્દુપરાંત, ૩૧ માર્ચ ૨૦૦૮ની સાંજે 'માય લાઈફ, માય વર્લ્ડ : રિમેમ્બરીંગ મહાત્મા ગાંધી' નામક એક પુસ્તકનું વિમોચન અહીં થશે. એ ટાંકણે સુધીર મિશ્ર દિગ્દર્શિત બે નાની ફિલ્મોનું ય પ્રસારણ કરવામાં આવશે. આજના સંદર્ભમાં ગાંધીની પ્રસ્તુતતા સંબંધક આ ફિલ્મો હશે.

આટલું ઓછું હોય તેમ, આ સાલ દરમિયાન, પાનખર ઋતુના આરંભે, નારાયણ દેસાઈ 'ગાંધી કથા' સારુ આ દેશનો પ્રવાસ કરે એવી વકી છે. એ વિશેની વિગતો હવે પછી ક્યારેક.

પાનબીડું :

પશ્ચાતાપ અને પરિતાપ માટે આત્મ-ખોજ તેમ જ આત્મ-જ્ઞાનની ક્ષમતા જરૂરી છે. મહાત્મા ગાંધીએ નોંધ્યું છે : એ જ્યારે જ્યારે હિંસાનો વિચાર કરતા હતા, ત્યારે ત્યારે એ પંડથી સવિશેષ દૂર ફેંકાઈ જતા હતા. આ ચોમેર સંભળાતી હિંસાની ભાષા તેમ જ અનુભવાતી પ્રતિવાદ પ્રત્યેની અસહિષ્ણુતા મને પારાવાર ઉદ્દેગ આપે છે.

— ત્રિદીપ સુહૃદ

ક્યો તારી સાથે, પ્રિયતમ સખે !

આપણા એક ઉત્તમ કવિ મણિશંકર રતનજી 'કાન્ત'નું એક પ્રસિદ્ધ ઊર્મિકાવ્ય છે : 'ઉપહાર'. કહે છે કે પ્રાધ્યાપક બળવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોરને ઉદ્દેશીને લખાયું આપણું એ એક ઉત્તમ સોનેટ કાવ્ય પણ છે — અદ્ભુત અને મજેદાર.

ક્યો તારી સાથે, પ્રિયતમ સખે ! સૌમ્યવનનાં
સવારોને જોતો વિકસિત થતાં શૈલશિખરે;
અને કુંજે કુંજે શ્રવણ કરતો ઘાસ પરના
મયૂરોની કેકા ધ્વનિત ધસતી જ્યાં ગગનમાં !
તરંગોના સ્વપ્નસ્મિત સરિતમાં જ્યાં વિલસતાં
વિલોકીને વેર્યો વિમલ કુસુમોનો ગણ અને
સરી ચાલ્યો તે તો રસિક રમણીના ઉર પરે,
અને ત્યાં પાસેનાં તરુવર રહ્યાં ઉત્સુક બની !
ઠરી સ્થાને સ્થાને, કુદરત બધીને અનુભવી,
કર્યા ઉદ્દગારો, તે બહુ બહુ હવામાં વહી ગયા;
સખે ! થોડા ખીણો ગહન મહી'તોયે રહી ગયા
કલાથી વીણામાં ત્રુટિત સરખા તે અહીં ભરું.
અને તેને આજે તરલ ધરું તારા ચરણમાં,
ગમે તો સ્વીકારે ગત સમય કેરા સ્મરણમાં.

ભારત પ્રવાસેથી વળતા, કેટલાંક સ્નેહીસંબંધીઓના અંગભૂત પરિસરની યાત્રાએ, અબીહાલ, અહીં, જઈ આવ્યો. એ દરેકનાં સ્નેહસીકરે વરસોથી સતત પવિત્ર બનતો રહ્યો છું. તેમાંનાં કેટલાંક સાજાંમાંદાં છે; કેટલાંક કૃશ ને પથારીવશ છે; તો વળી, કેટલાંક વિપરિત પરિસ્થિતિઓનાં તાબેદાર ! ... અને તે, વળી, દરેક કેવાં કેવાં નામ. તે દરેકને લીધે અમારા અહીંના ગુજરાતી વસાહતી સમાજને પણ શક્તિસામર્થ્ય સાંપડ્યું છે. શશીબહેન અને રમણભાઈ પટેલ, મણિબહેન અને હીરજીભાઈ ધરમશી શાહ, ગોવિંદભાઈ પટેલ, દયાબહેન અને મનસુખભાઈ શાહ, નટુભાઈ સી. પટેલ, કમળાબહેન અને બળવંતભાઈ નાયક, કમળાબહેન અને કાન્તિભાઈ બી. પટેલ, ભદ્રાબહેન ને શાન્તિભાઈ વડગામા, ઝરીનાબહેન ને પ્યારઅલી રતનશી, કંચનબહેન અને મનુભાઈ જીવરાજ શાહ, શાન્તુભાઈ રૂપારેલ, રતિભાઈ પટેલ, મંગળાબહેન અને જયંતીભાઈ ઠાકર 'જયમંગલ', ધનશ્યામભાઈ ન. પટેલ, શૂચિબહેન અને જનાર્દનભાઈ ભટ્ટ, વાસંતીબહેન તથા ક્ષમાબહેન અને વ્યોમેશભાઈ જોશી, ભાનુબહેન ચુનીલાલ નાકર, કુમુદબહેન અને ચંદુભાઈ મટાણી, મંજુબહેન ને વનુભાઈ જીવરાજ સોમૈયા, ઈબ્રાહિમભાઈ રાઠોડ 'ખચ્યામ', ઈસ્માઈલ અલી ભુરા 'જિગર' નબીપુરી, જગદીશભાઈ દવે, નિરંજનાબહેન દેસાઈ, તારાબહેન અને પ્રતાપભાઈ દવે, ... આ દરેક વિશે ક્યારેક નિરાંતવા લખવા જેવું છે. પરંતુ અબીહાલ તો તેમાંનાં કેટલાંકનો ફક્ત મિતાક્ષરી પરિચય અહીં મેળવીએ તો કેવું ?

શશીબહેન એડનનો અસબાબ લઈને અહીં આવ્યાં છે અને રમણભાઈ પટેલ ખારા અબ્રામાનું સબરસ. સુરેશ જોશીના તે એક વિદ્યાર્થી છે. ગુજરાતીના એક અચ્છ શિક્ષક છે. આ દેશમાં વરસો લગી ઉપરતળે ધૂમવાનું થયું છે. રમણભાઈ થતા સારથિ અને અમે સાથે મળી 'ગુજરાતી સાંભળીએ, ગુજરાતી બોલીએ, ગુજરાતી વાંચીએ, ગુજરાતી લખીએ, ગુજરાતી જીવીએ'નો નાદ વિલાયતભરમાં જગવતા રહેલા. હીરજીભાઈ શાહ તો પૂર્વ આફ્રિકાના એક શ્રેષ્ઠી કહેવાય અને નાનાભાઈ ભટ્ટ - મનુભાઈ પંચોળીના એક વિદ્યાર્થી. પૂર્વ આફ્રિકામાં તેમ જ આ મુલકની અનેક માનવીય સાંસ્કારિક, સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓમાં, પડદા પાછળ રહીને, આ દિવેર મણિબહેન-હીરજીભાઈ શાહ દંપતીએ સૂપડામોઢે સહાયતા કરી છે. ગોવિંદભાઈ પટેલ ભજનની દુનિયામાં રમમાણ રહ્યા કરે છે. આ મુલકની અનેક ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં, એક દા, એમનો જબર ડંકો વાગતો. આ દેશની મંદિર સ્થાપનાની વાત જો કોઈક કદીક લખશે તો તેને સારુ આ ભાઈબંધ સાથે ગોવિંદ-ગોઠડી કર્યા વગર લગીર ચાલવાનું નથી. કેન્યા -

યુગાન્ઝાથી આવેલી અમારી કેટલી ય વણઝારાની પોઠોને, પાંચ પાંચ પેઢીઓથી રંગભેદ સામે ન્યાય ખાતર લડનાર દયાબહેન - મનસુખભાઈ શાહે પણ અહીં સાંચવી છે અને થાળે પાડી છે. આ દંપતીના આવા વિવિધ અનુભવોની દાસ્તાં એટલે અમારી ગુજરાતી વસાહતની એક ઊજળી બાની. નાટકની દુનિયામાં નટુભાઈ સી. પટેલનો જોટો, ભલા, મળી શકે ખરો કે ? રાજવી કવિ કલાપી અંગેની પેલી અફવાતૂન ફિલ્મનું સર્જન, વળી, આ જ વીરલાનું; પણ આજે એ ફિલ્મ ક્યાં ય ખોવાઈ ગઈ છે. દરેક ગુજરાતીને પોરસાવે તેવું એ સર્જન હતું.

રઘુવીર ચૌધરીને જો સારી રીતે ટાંકી શકું તો કહેવું જ પડે : નજીકમાં આશરે નેવું ચોમાસાઓ ભાળે એટલું આયખું જીવી જાણનાર, બળવંત નાયક એટલે ગુજરાતી ડાયસ્પોરિક સાહિત્યજગતના સૌથી ઊંચેરા, મેરુ સમા સાહિત્યકાર. એમની વાતઓ, એમની નવલકથાઓ, એમનાં અનુવાદો, એમનું પત્રકારત્વ આપણી ગુજરાતીને સતત તરબતર કરતાં રહ્યાં છે. દૂરદેશ ગુજરાતી વસાહતની આગેવાનીમાં કાન્તિભાઈ પટેલ સરીખાનો કોઈ જોટો જડે ખરો ? એમણે યુગાન્ઝા પછી, આ મુલકમાં પણ, આપણી જમાતને છાતી ગજ ગજ ફૂલે એમ દોરી છે.

ભદ્રાબહેન એક અચ્છા ગંથપાલ છે. આ દેશમાંનાં ગણ્યાંગાંઠ્યાં ઉત્તમ લઘુવાંશિક ગંથપાલોમાં ભદ્રાબહેન પહેલી હરોળ જરૂર શોભાવી શકે. તો શાન્તિભાઈ અચ્છા ચિત્રકાર છે અને સરસ સ્થપતિ પણ. ફક્ત ગુજરાતી જ નહીં ભારતીય ડાયસ્પોરાના, તેમ જ કેન્યાનાં સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામના ઈતિહાસકાર તરીકે પ્યારઅલી રતનશીનું નામ સ્વાભાવિક મોખરે આવે. કેન્યાની આઝાદીની લડતના એ માત્ર સાક્ષી જ નહોતા, ગજવાન પત્રકાર તેમ જ કર્મઠ કાર્યકર પણ એ રહ્યા હતા. ગુજરાતી કોમના એક કર્મઠ આગેવાન તરીકે જાણીતા સોલિસિટર શાન્તુભાઈ રૂપારેલ સતત પંકાયા છે. ભારતીય વિદ્યા ભવનમાંની એમની સેવાઓ પણ એટલી ધ્યાનાકર્ષક રહી છે. ગુજરાતી કવિ, લેખક અને પત્રકાર તરીકે ભારત, આફ્રિકા અને વિલાયતમાં 'જયમંગલ'નું નામ જાણીતું છે. કહે છે કે આશરે ચાળીસેક હજાર જેટલી એમની કાવ્યરચનાઓ અપ્રકાશિત પડી છે. ... હૈ કોન લેને હારા ? વારુ, ગુજરાતી ડાયસ્પોરિક આલમના એક કર્મઠ કાર્યકર, વાંચક, વિચારક અને લેખક તરીકે જાણીતા સ્થપતિ ઘનશ્યામ ન. પટેલ સતત સામે આવે. આ નિષ્ઠાવંત અને દૂરદેશ ગુજરાતી સપુતે આપણી ગુજરાતી જબાનને કેટલીક સારી સમીક્ષાઓ પણ ધરી છે. આ દેશમાંનાં અધિકૃત સોશિયલ વર્કર્સના દરેક સ્તરે, ઉમદા સેવાઓ આપનારાં, ભારતીય કલાસાહિત્ય વિરાસતનાં જબ્બર હામી તરીકે, શૂચિબહેન ભદ્ર જાણીતાં છે. એમના પતિ જનાર્દનભાઈ "આફ્રિકા સમાચાર" સાથે પરિવારને નાતે તો સંકળાયેલા હતા, પણ એમણે ત્યાં સરસ પત્રકારત્વ ય કરેલું. વળી, એ ખુદ એક અચ્છા ચિત્રકાર પણ છે. એમને નામ અસંખ્ય ચિત્રો જમે પડ્યાં છે. વાસંતીબહેન તેમજ તેમના દિવંગત પતિ હરિભાઈ જોશીએ ગુજરાતી ભાષા ક્ષેત્રે પાયાનાં કામો કર્યાં છે. જ્યારે એ દંપતીના પુત્ર વ્યોમેશ જોશી એટલે ગુજરાતી તખ્તાનું એક નામવર નામ. વ્યવસાયે ગંથપાલ. ભાષા - સાહિત્યનાં અદકેરાં કામોને સારુ તેમની સંગાથે પણ વિલાયતના લાંબાચોડા પ્રવાસો કરેલા છે.

ડાયસ્પોરિક સંગીત ક્ષેત્રે ચંદુભાઈ મટાણીની બરાબરી કરી શકે એવું, ભલા, કોઈ જડે ખરું ? જવાબ 'હા'માં આવે તેમ અનુભવાતું જ નથી. પોતે ગાય, પોતે વગાડે અને વળી 'શ્રુતિ આર્ટ્સ' નામક સંગીતની સંસ્થામાં પણ પૂરેવચ્ચ. ખૂબ વાંચે, નકરું વિચારે; અને તદુપરાંત, એ અચ્છા ફોટોગ્રાફર પણ છે. એમને ચોપડે ભારત, આફ્રિકા અને વિલાયતનો બડોમોટો અનુભવ જમે પડેલો જ છે. એમનાં આવાં આવાં કામોની શાખ પૂરતી ચોસઠ ગજની ધજા લેસ્ટરની કાઠીએ સતત ફરકતી જોવા મળે છે. વનુ જીવરાજ મોટા પત્રકાર, અરે, ભડવીર પત્રકાર. એમણે "નવ બ્રિટન" અહીં ચલાવી જાણ્યું અને બીજાં નાનાંમોટાં સમસામયિકોનું ય સંપાદન કરી જાણ્યું. પૂર્વ આફ્રિકાની વસાહતથી આરંભથી લઈને અહીંના વિલાયતી દાયરા બાબતનાં એમનાં સંશોધનકામોનાં પુસ્તકો થયાં છે. સાંભળવાની, બોલવાની કેટલીક કઠણાઈઓ વચ્ચે મંજુબહેન વનુભાઈની ઢાલ બનીને જ જીવ્યાં છે. પત્રકારત્વ સમેતનાં કામોમાં મંજુબહેન સોમૈયા જ સારથિપણું કરે અને પછી અસ્વાર હોય વનુ જીવરાજ. 'ખય્યામ' અને 'જિગર' આ જમાતના આગવા શાયરો છે. અને પત્રકારો ય છે. એમણે નોંધપાત્ર લેખાય

તેવાં લખાણો ય કર્યાં છે. 'ખય્યામ'ની આબરુ ગુજરાતથી નીકળીને વાયા આફ્રિકા ખંડ અને હવે વિલાયતમાં ય અકબંધ જળવાઈ છે. જગદીશ દવે શું નથી ? મૂળગત અધ્યાપક, વિચારક અને લેખક તેમ જ પત્રકાર. નાટકનો જીવ. વચ્ચે ભાષા સાથે કામ કરવાનો જોગ એમને થયો અને તેનો લાભ અમારી 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'ના નેજા હેઠળ આ મુલકને ય થયો. પોપટલાલ જરીવાળાની દૂરદેશી આગેવાની હેઠળ જગદીશભાઈએ જે કામ આપ્યું છે તે અંગે સંશોધનકામ કરતાં કરતાં તો પુસ્તક લખી શકાય તેમ છે.

નિરંજના દેસાઈ માત્ર કવયિત્રી નથી; એ ખુદ એક સંસ્થા પણ છે. આ દેશમાં 'હેરો વિમેન્સ એસોસિયેશન' જેવી બહેનોની કેટલીક સરસ પ્રવૃત્તિઓ એમણે કરી જાણી છે. એમણે સાહિત્યનાં અનેક પ્રકારો ખિલવ્યાં છે અને બાળશિક્ષક ક્ષેત્રે ધ્યાનાર્હ કામ આપ્યું છે. કોઈ પણને ગૌરવ થાય તેવાં માવતરનું એ સંતાન. અને એ બંને વિદ્વાન માતાપિતાની અસર એમનાં કામોમાં વહેતી કોઈને ય અનુભવાય. તારાબહેન અને પ્રતાપભાઈ પૂર્વ આફ્રિકાના દિવસોથી સામાજિક કામોમાં રસ લે. તારાબહેને તો નાનપણમાં નાટકોમાં ભાગ લીધો છે. અહીં પણ કેટલી મહિલા પ્રવૃત્તિઓમાં એ સક્રિય બની રહ્યાં છે. ફરી પાછાં બંને ય સરસ વાંચક પણ છે.

પાનબીડું :

સપને સજા રહા થા કિ ચૌવન ગુજર ગયા
જાગા તો દેખતા હૂં કિ જીવન ગુજર ગયા

— નંદલાલ પાઠક

vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

સુરતી મુક્તકો

(૧)

આજની મારી ડસા

હાઠ મારો માગટી'ટી કેંક છોકરીઓ, હવે —
આ જવાની પર સમયનો કાટ લાયગો, હું કરા ?
'રહેજ ટેકો આપજોની !' આજ બોઈલી પ્રેમઠી
એક ડોસીએ ય મારો હાઠ માયગો, હું કરા ?

(૨)

કાંતિ અને કાંતિ

કાંટિ નામે એક નવરો ચૂટનીને ચારે ચઈરો
જોટજોટામાં ટો એ કાંટિપનેતા ઠઈ ગીયો
આપને ઉલ્લૂ હટા, ટો બી ફરી ઉલ્લૂ બઈના
કાંટિનું કેં ના ઠયું પન કાંટિ નેટા ઠઈ ગીયો !

(૩)

સ્કૂલમાં એ ડમીશન

કોઈ પ્રિન્સિપલ નહી હોટો સીઢો
મેં મારી રીટનો રસ્તો લીઢો
'ઝલ ડોનેસન' કીઢું ને મેં પછી —
બાબલો આખો જ ટાં આલી ડીઢો !

(૪)

મારી કવિટા

રોટાં કરી ડે એવી હસ્ટીને હું કરે ?
કાલ્યો લખાવે એવી મસ્ટીને હું કરે ?
પટનીને મેં કહ્યું લે વાંચ આ ગઝલ,
બોલી ટરટ પછી એ : 'પસ્ટીને હું કરે ?'

— નિર્મિશ ઠાકર

e.mail : nirmish1960@hotmail.com

રિટાયરમેન્ટનો આનંદ એટલે મોડા ઊઠવાનો આનંદ. જ્યારે નોકરી કરતો હતો, ત્યારે જીવન જીવવા માટે મારા આદર્શ મારા સસરાજી હતા. તેમણે ૮૪ વરસની ઉંમર સુધી વક્રીલાત કરી હતી. હું તેમની વ્યસ્ત જિંદગી જોઈને વિચારતો કે આનું નામ તે જીવન. તે કહેતા કે 'જો રિટાયર્ડ થઈએ તો મૃત્યુ વહેલું આવે'. અને ખરેખર, મને એમનું જીવન ગમતું. અમે અમેરિકાથી દેશ જઈએ તો પણ સવારે દાદાજી કેસ લડવા કોર્ટમાં જતા. મં મારી નોકરીના ગાળામાં, અમારી ઓફિસમાંથી લોકોને રિટાયર્ડ થતા જોયા છે. ૩૦ વરસની નોકરી પછી, રિટાયર્ડ થતી ફ્લોરેન્સને, બોસે બીચ ઉપર આવેલી હોટલમાં ભવ્ય પાર્ટી આપી હતી. કંપનીનાં ૫૦ ફેમિલી પણ જોડાયા હતાં. રિટાયરમેન્ટની પાર્ટી, કંપનીમાં તમારી નોકરીની અગત્યતા પર આધારિત હોય છે. ફ્લોરેન્સ કંપનીની પહેલી એમ્પ્લોયી હતી. કોઈકને કંપની ગૌલ વાંચ આપે છે. કોઈકને બોનસ અને કોઈકને છેલ્લો પગાર. જેવી જેની અગત્યતા. મને કંપનીએ છ મહિનાનો પગાર આપ્યો હતો. મને રિટાયર્ડ જ ન થવા દીધો. મને જવા દીધો. બાયપાસ સર્જરીને કારણે. એટલે કંપનીમાં નથી તો મારા માનમાં પાર્ટી થઈ કે નથી તો કોઈએ મારા જવાથી આંસુ વહાવ્યા. અને નથી તો મને ઘેર જવાનો આનંદ થયો. ત્યારે મારી ઉંમર સાઠ વરસની જ હતી.

તમે જરા વિચાર તો કરો કે ચાળીસ વરસ સુધી રોજ સવારે છ વાગે ઊઠતા હોઈએ એ તદ્દન બંધ થઈ જાય તો ? તમારે નોકરી પર જવાનું ન હોય તો દિવસ કેવી રીતે પસાર કરવાનો ? આ તો નોકરિયાતનું દિવાસ્વપ્ન ગણાય. રિટાયર્ડમેન્ટ એટલે જાણે કે બાળકને મીઠાઈના રૂમમાં ન બેસાડી દીધો હોય ! જાણે સદેહે સ્વર્ગમાં ન પહોંચી ગયા હોય !

હવે આખો દિવસે ઘેર રહેવાનું. તેમ છતાં મારું મગજ ઠેકાણે રાખવા મેં રોજિંદુ જીવન ચાલું રાખ્યું. દર શનિ, રવિ ને રજાને દિવસે મેં મોડા ઊઠવાનું ચાલું રાખ્યું. અઠવારિયાનાં કામના દિવસે મારી રજા હોવા છતાં ય ફિલ્મ જોવાનું તો શનિ રવિ જ જવાનું રાખ્યું. આખો દિવસ ખાલી હોવા છતાં લોકોને મળવાનું તો વીક એન્ડમાં જ. છતાં એક મિત્રની સલાહથી, હવે, મારા ફાજલ સમયનો સદુપયોગ કરવા માટે, નજીકની હોસ્પિટલમાં વૉલન્ટીઅર તરીકેની સેવા આપવા જોડાયો. રોજ સવારે જવાનું અને બપોરે બાર વાગે પાછું આવવાનું. મારે બિમાર દર્દીઓને વ્હીલ ચેરમાં હેરફેર કરાવવાના હતા. ત્રીજે જ દિવસે મારે એક દર્દીને, તેના રૂમમાંથી ગેટ પર લઈ જવાનો હતો. તે મારાથી વધુ જાડો હતો. એને મારે ઊંચકીને વ્હીલ ચેરમાં બેસાડવાનો હતો. એને અંદર બેસાડવા જતાં વ્હીલ ચેર હટી ગઈ. એને પાડી દીધો. તે પડ્યો તો મારા ઉપર. તેનો પગ મચકોડાઈ ગયો. અને મારી કોણી છુંદાઈ ગઈ. અને ભોય પર માથું પછડાયું. સારી વાત એ હતી કે અમે બન્ને હોસ્પિટલમાં હતા. અને એની પથારી પાસે હતા. તેને પાછો પથારીમાં સુવડાવી દીધો. બાજુમાં મને પણ સુવડાવ્યો. અને મારી વૉલન્ટીઅર કેરિયરનો ત્યાં જ અંત આવ્યો. સારી ભાષામાં કહીએ તો મને મફત કામમાંથી પણ રિટાયર્ડ કરી દીધો. લાગે છે કે હવે પછીની નોકરીવાળો સામેથી પૈસા માંગશે !

હવે ઓફિસની જેમ ઘરમાં ગપસપ કરનારા ન મળે. આવા સમયે ટેલિફોનના રોંગ નંબર પણ વહાલા લાગે છે. ટેલિમાર્કેટિંગવાળાઓએ તો મને બ્લેક લિસ્ટમાં મૂકી દીધો છે. મારા પર લોંગ ડિસ્ટન્સ ફોન કૉલ સર્વિસના કે ટેલિવિઝનની ડિશ નેટવર્ક માટેના ફોન આવતા, ત્યારે તેમને સામેથી હું સવાલો કરતો, 'ક્યાંથી બોલો છો ? ઈન્ડિયાથી કે ફિલીપીન્સથી ? ત્યાં શું ટાઈમ થયો ? હૈદરાબાદનું વેધર કેવું છે ? તમારું નામ શું ?' એમને એમની સેલ્સની વાત કરવાનો મોકો જ ન આપું. હવે એ બધાં ફોન આવવાના બંધ થઈ ગયા છે. મિત્રોના ફોનની રાહ જોતો બેઠો હોઉં છું. આજકાલ મારા મિત્રોને ત્યાં ઈન્ડિયાથી ફોન આવવા માંડ્યા છે. જ્યારે કોઈ મિત્રને ફોન કરું અને વાત ચાલું કરું કે તરત જ કહેશે, 'હરનિશભાઈ, કાંઈ ખાસ કામ હોય તો બોલો. મારે ઈન્ડિયાથી ફોન છે. પછીથી ફોન કરું છું.' પછી હું એમના ફોનની રાહ જોઉં અને એ બિચારા મને ફોન કરવાનું ભૂલી જાય. જ્યારે કોઈ પાર્ટીનું આમંત્રણ આપે તો ખાસ કહે કે પાર્ટી સાડાસાતે છે. સાડાછએ નહી. શુક્રવારની પાર્ટી માટે તો ખાસ યાદ કરાવતા કે તેઓ જાતે જ સાડા છએ નોકરી પરથી આવશે.

મારા ડૉક્ટરને વ્હેમ હતો કે એમની એપોઈન્ટમેન્ટ, એમની ઓફિસનાં મેગેઝિન વાંચવા માટે જ લઈ છું. પહેલાં ડૉક્ટરને ત્યાં મોડો પડતો હવે અડધો કલાક વહેલો જાઉં છું. અને તપાસ પછી કલાકેક બેસું છું. ત્યાં જાત જાતનાં મેગેઝિન આવે છે. આપણને તો લાયબ્રેરી જેવું લાગે છે. ઘર પાસે નાનકડો સ્ટ્રીપ મૉલ છે. ત્યાં બપોરે ફરવા જાઉં તો બધી દુકાનોમાં હાથ હેલો કરવા જાઉં. હવે બધાં મને ઓળખી ગયા છે. સીવીએસ ફાર્માસીવાળી છોકરી સિવાય કોઈ સ્મિતથી આવકારતું ય નથી.

અમેરિકામાં લોકો સામાન્ય રીતે છાસઠ વરસે રિટાયર થાય છે. ઘણાં લોકો એટલા અગત્યના હોય છે કે તેમને ૭૦ વરસ સુધી મસ્કા મારીને રખાય છે. એટલે સાઠ વરસે નોકરી છૂટ્યા પછી મને બીજી નોકરી મળી નથી. એટલે બેકાર છું કહેવા કરતાં, 'અર્લી રિટાયરમેન્ટ' લઈ લીધી છે, લોકોને એમ કહું છું. જેમ કુંવારા પુરુષનું વાંઘાંમાં રૂપાંતર થાય છે. તેમ બેકારમાંથી રિટાયર્ડમાં મારું રૂપાંતર થયું. અને જેમ કુંવારાની ધીમે ધીમે પરણવાની ઈચ્છા મરવા લાગે છે તેમ મારી કામ કરવાની ઈચ્છા પણ મરવા લાગી છે. હવે એમ થાય છે કે લોકો સવારના પહોરમાં કામ પર જ કેમ જાય છે ? આ રૅટ રેસ શાને માટે ? મોડા ઊઠવાનો આનંદ જેણે માણ્યો હોય તેણે મહાસુખ માણ્યું ગણાય.

મને યાદ આવે છે મારો મિત્ર રમેશ વ્યાસ. બીજે દિવસે હું જીવનની પ્રથમ નોકરી પર અતુલ પ્રોડક્ટસમાં જોડવાનો હતો. મારો આનંદ માતો નહોતો. વલસાડમાં રમેશને ત્યાં રહ્યો હતો. રમેશ મારા કરતાં છ મહિના પહેલાં અતુલમાં જોડાયો હતો. રમેશ મને ઘરના ઓટલા પર લઈ ગયો. અને ખૂબ જ નાટ્યાત્મક ઢબે મને કહ્યું કે 'હાથ ઊંચાં લે અને ઊંડો ધ્યાસ લે. આમ દશ બાર વાર કર.' મેં ઊંડા ધ્યાસ લેવા માંડ્યા. અને ધ્યાસોચ્છવાસની કસરત કરવા માંડી. મને મજા પડવા લાગી અને પછી રમેશે મને કહ્યું કે 'યાદ રાખજે, તારા આ ધ્યાસ જીવન ભર. આ તારી આઝાદીના છેલ્લા ધ્યાસ છે. કાલથી તું ગુલામ થઈ જઈશ. જે ગુલામી જીવનભર છુટવાની નથી. કોલેજ લાઈફ કેવી હતી તે પણ યાદ નહી રહે.' પછીથી રમેશની મમ્મીએ મને કહેલું કે 'રમેશ નોકરી પર જતાં પહેલાં ચ્હા પીતી વખતે રોજ સવારે રહે છે. મારે એને પટાવીને નોકરીએ મોકલવો પડે છે.' અમે ત્યારે બાવીસ વરસના હતા અને તાજી જ કોલેજ છોડી હતી.

આજે પાછી એવી પરિસ્થિતિ આવી છે. ત્યારે દશા એ છે કે ઘેર બેસવાનું ગમે છે. પહેલાં કામ પર જતાં લાગતું કે પાર્ટીમાં જઈએ છીએ. અને આજે પાર્ટીમાં જતાં કામ પર જતાં હોઈએ એમ લાગે છે. તેમાં જો પત્ની પણ ઘેર હોય તો તો આવી બન્યું. એક મ્યાનમાં બે તલવાર રાખવી સહેલી છે પણ એક ટીવી રામે, એક સોફામાં, બે, પતિ પત્ની સમાવવાં અઘરાં છે. પહેલાં મારી પત્ની સવારે મને અને બાળકોને બેકફાસ્ટ- લંચ તૈયાર કરી અને વિદાય કરી દેતી. હવે રિટાયર્ડ થયા પછી ખબર પડી કે તે તો અમને વિદાય કરી અને સૂઈ જતી હતી. એનું પોતાનું ટાઈમ ટેબલ હતું. તેમાં ભાગ પડાવનારો આવ્યો. ઓપરાહ વિન્ઝીના ટીવી પ્રોગ્રામ વખતે તો તેણે મને રૂમની બહાર કાઢી મૂક્યો. જાણે હું બે બહેનપણીની વાતો ન સાંભળવાનો હોઉં ! રિજીસ ફિલ્મીનનો શૉ જોતાં જોતાં મારા તરફ તો ભૂલથી ય એકેવાર ન જુએ. એટલા ધ્યાનથી એને સાંભળે કે જાણે કોલેજકાળના કોઈ મિત્રની વાતો સાંભળે છે. અને બન્ને એકલાં છે. તેમાં વચ્ચે આપણે આવી ગયા. બપોરે કોઈના ફોન આવે, હું ઉપાડું, સામેની વ્યકિત તો પૂછે કે 'તમે કોણ છો ?' તો મારે સામે પૂછવું પડે, 'ભાઈ, બપોરે મારા ઘરમાં કોઈ બીજું હોય છે ? આ તો ઘરનું મોર્ટગેજ ભરનારો છે.' આવા સંજોગોમાં ઘરમાં શાંતિ રાખવી ખૂબ અઘરી હોય છે. મારા પત્નીને ઘરની બધી લાઈટો ચાલુ રાખવાની ટેવ છે. કિચનમાં તડકો આવતો હોય છતાં લાઈટ ચાલુ હોય. હવે જો હું એકની એક વાત એને કહ્યા કરું કે લાઈટ બંધ કરો. લાઈટ બંધ કરો. તો હું ડોસામાં ગણાય જાઉં ! ઉંમરથી ડોસા નથી બનાવું, વર્તનથી બનાય છે. એટલે હવે હું કહું કે 'મારી પત્નીને સૂર્યનો તડકો જોવા પણ લાઈટ કરવી પડે છે.' ઘણી વખતે મને લાગે કે પત્નીએ આખી જિંદગી બહુ કામ કર્યું છે. નોકરી કરવી. રાંધવાનું, વાસણ ધોવાનું બધું જ એ કરતી. મને મનમાં થતું કે એ કામ કરે અને હું બેસી રહું ! એટલે હવે એ જ્યારે વાસણો ધૂએ છે. ત્યારે સિંક પાસે એની બાજુમાં ઊભો રહું છું તો મને સારું લાગે છે.

કિલિમાન્જારો આરોહણ - એક અવિસ્મરણીય અનુભવ ○ નીતા પટેલ

એક ધર્મદા (ચેરિટી) ભંડોળમાં સહાયક બનવા, ધર્મી, હંસા તથા ઈન્દિરા સંગાથે મેં ય કિલિમાન્જારો પર્વત ચડવાની હોડમાં સહીસિકકા કર્યાં, ત્યારે જ શિખર ભણીની યાત્રા, વર્ષની શરૂઆતમાં, આરંભાઈ ચૂકી હતી. ટાન્ઝાનિયાના મ્વાન્ઝા શહેરમાંથી ચાલતા 'બ્રિજ ટુ એઈડ' નામક એક ધર્મદા ભંડોળ સારુ, અમે ફંડફાળો એકઠો કરી રહ્યા હતાં. પર્વતારોહણ માટે શરીર તૈયાર કરવાનું હતું, કસવાનું હતું. તેને માટે નવેક મહિનાનો ગાળો સામે હતો. સપ્ટેમ્બર માસમાં આરોહણ કરી શકાય તે અંગે મનથી અને તનથી અમારે સાબૂત પણ થઈ જવાનું હતું.

વ્યાયામથી હું અજાણ નહોતી કેમ કે તરવાની કસરત તો હું નિયમિત કરતી રહી છું. આપણી સુખાકારી માટે મન અને તન તંદુરસ્ત જોઈએ એમ હું ધડમૂળથી માનતી આવી છું. આમ અમારી પોતીકી રીતે તો અમે દરેક પહેલેથી કેળવાયેલાં જ હતાં. મારાં શક્તિસામર્થ્યમાં વધારો થાય તે માટે સ્થાનિક 'જીમ'(વ્યાયામશાળા)માં હું દાખલ થઈ ગઈ, અને સાથે સાથે, નિયમિતપણે તરવાની કસરત પણ જારી રાખી હતી. આફ્રિકા ખંડના સૌથી ઊંચેરા આ પર્વતના શિખરે પહોંચવા માટે, આગોતરી, પૂરતી તૈયારીઓ કરવી પડશે, એવું અમને પહેલેથી લાગતું જ હતું.

સારાં કામમાં સો વિઘ્ન આવે ! અને ફેબ્રુઆરીમાં જ અડચણ ઊભી થઈ. હું રજામાં 'સ્કીઈંગ' (બરફ પર સરકવા - ચાલવા) કરવા ગયેલી. ગોઠણ પછીના મારા એક પગને ઈજા થઈ અને પગના નળામાંનાં ટિબીઆ નામક હાડકાંમાં ધાતુનો સળિયો મુકાવવાનો વારો આવ્યો. આથી મારી પહેલવહેલી ચિંતા એ હતી કે મને સમયસર સારુ થઈ જશે કે ? મારે તો હજુ ય વધારે આકરી તાલીમ લેવાની બાકી છે. મારા આવા વિચારોને છેવટે મેં જાકારો આપ્યો, વિધેયક વિચારોમાં ગરકાવ થવા માંડી. એક રીતે જોઈએ તો આ અકસ્માતે મને કિલિમાન્જારો ચડવા માટે વધુ દબ કરી.

મારી સારવાર થતી રહી અને મારી આરોગ્યપ્રાપ્તિ કોઈ પણ જાતના દેકારા વિના આવતી ગઈ. દસ અઠવાડિયાને આરે વધુ સારા સમાચાર મળ્યા કે હવે હું મારાં કામે ચડી શકું છું અને હળવી તાલીમ પણ લેતી થઈ શકું છું. જૂન મહિનામાં મારા કન્સલ્ટન્ટે મને મારે માર્ગે આગળ વધવા લીલી ઝંડી પણ ધરી દીધી. મારો ઉત્સાહ ઓર વધી ગયો. મારા પગ પણ વિશેષ કામ કરતા થયા હતા. આવું છતાં, મારે કાળજીસંભાળ તો લેવાની જ હતી.

હવે, તાલીમના ભાગ રૂપે ટેકરીઓ ચડવાનો વ્યાયામ કરવાનો હતો. સ્નોડોનનો પર્વત અમે બે વાર ચડી આવ્યા હોઈશું. અને વળી સાઉથ ડાઉનના દરિયા કાંઠે ય અમે જઈ આવ્યા હતાં. સ્થાનિક રૂપે, પૂઠે 'બેકપેક' બાંધીને, અમે, વજન ઊંચકી, લાંબે સુધી પગપાળા જવાની પણ તાલીમ લીધી. પર્વતારોહણ વખતે અમે જે સરસામાન સાથે ઊંચકી જવાના છીએ તે સરીખો આ સરસામાન હતો.

અને પછી નિર્ધારિત દિવસ આવી ગયો. અમે અમારો સરસામાન કોથળામાં સરકાવ્યો. અમારો ઉત્સાહ હિલોળા લેતો હતો. કિલિમાન્જારો સુધીનો પ્રવાસ સરસ રહ્યો. પરંતુ અમે અમારી હોટેલ પરે પહોંચ્યાં ત્યાં સુધીમાં તો થાકી ગયાં હતાં. હેન્ક નામે અમારા ભોમિયાને અમે મળ્યાં. તે 'ક્લાસિક ટૂર્સ' માટે કામ કરતા હતા. આવા પ્રવાસની ગોઠવણ કરતી આ પેઠીએ આ 'બ્રિજ ટુ એઈડ' માટેના આરોહણની

ઓફિસમાં તો આખો દિવસ નાસ્તાપાણી ચાલતાં. ઓફિસનો લંચ રૂમ હતો. ઓફિસ તરફથી કોફીનો બંદોબસ્ત હતો. વાર તહેવારે પીઝાની જ્યાફત થતી. દર અઠવાડિયે કોઈકને કોઈકની બર્થ ડે આવતી. બોસ કેક મંગાવતા. હવે ઘરમાં તો કેદીઓને અપાતા માપસર રેશનની જેમ લંચ મળે છે. પટેટો ચીપ્સ બધી બંધ અને શેકેલા ઘઉંના ફાડા દૂધમાં પલાળીને ખાવાના. મને એમ કે માણસ રિટાયર્ડ થાય તો ઘેર રહે એટલે વજન વધે. મારા કેસમાં તો ઊંધું થવા માંડ્યું છે. આ બધાથી છૂટવા માટે એક જ ઉપાય છે. અને તે બીજી નોકરી ચાલુ કરી દેવાની. સાચું પૂછી, તો આજકાલ હું બીજી નોકરી શોધી રહ્યો છું. સામેથી પગાર આપવા તૈયાર છું.

[4, Pleasant Drive, YARDVILLE, NJ 08620.U.S.A.]

Email-harnish5@yahoo.com.

જવાબદારી લીધી હતી. અમે વાતચીત કરી અને માહિતીઓ મેળવી. એ પછી અમે આરામ કરવા છૂટા પડ્યાં. વળતે દિવસે અમે આરોહણનો આરંભ કરવાના હતાં.

પ્રકાશનો પૂંજ પાથરતો એ દિવસ પણ ઊગ્યો. અમે ય પૂરાં જોમ સાથે ઉત્સાહી હતાં. મારી જાતને મેં ઢંબોડી લીધી, અમે હકીકતે પર્વતની ખીણમાં આવી ગયા હતાં. મારાં જીવનનું આ પહેલવહેલું સાહસ હતું. પર્વત પર ચડવાને સારુ અમે મારાન્ગુનો કેડો લીધો. તે માર્ગે ત્રણ પડાવ આવતા હતા. પહેલો પડાવ મન્ડારા નામે ઓળખાય છે. ત્યાં પહોંચવા માટે ચારથી પાંચ કલાકનો સમય લાગે છે. અમે ચઢાણ શરૂ કર્યું ત્યારે અમને ચેતવણીરૂપે કહેવામાં આવ્યું કે અમારાં કદમ હળવા ગતિના રહેવા જોઈએ. (કિસ્વાહિલીમાં તેને 'પોલે પોલે' કહે છે ને !) વળી દરેકને ભોમિયાના નાયક, જહોનથી આગળ નીકળી જવાની મનાઈ ફરમાવાઈ હતી. સરસ મજાની વરસાદી વનરાજી વચ્ચેની કેડીએથી ઉપર ચડવાનું હતું. ચોમેર છત્રછાયા બિછાવતાં અનેક વૃક્ષો, મહાકાય ફર્ન તેમ જ રાની ફૂલો પથરાયાં હતાં. હું તો કોલોબસ નામક વાંદરાંઓની ચિચિયારીઓ સાંભળવા ઉત્સુક હતી, પરંતુ ચોમેર નરી શાંતિ હતી.

ચિત્રમાં, પહેલી હરોળમાં, ડાબેથી, નીતા પટેલ તથા વેસ્ટ મિડલેન્ડના વેનસબરીમાં વસતાં ઈન્દિરા પટેલ દેખાય છે. પાછલી હરોળમાં, ડાબેથી પહેલાં, સ્ટેનમોરનિવાસી ધર્મી પટેલ અને પછી,ઉત્તર વેમ્બલીમાં રહેતાં હંસા પટેલ જોવા મળે છે.

મન્ડારા પહોંચતાની સાથે અમે ઝડપે અમારી ઝૂંપડીઓમાં ગોઠવાઈ ગયાં. અને પછી તરત જ આશરે સો મિટર દૂર આવેલા મૌન્ડી કેટર (જવાળામુખી પર્વતનું મુખ) ભણી ચાલવા નીકળ્યાં. પર્વતીય વાતાવરણથી પરિચય કેળવવા માટે આમ કરવું અમારે માટે જરૂરી હતું. પડાવથી થોડુંક ઉપર રોજ ચઢવાનું અને પાછું રાતવાસા માટે નીચે પડાવ પરે આવી જવાનું જરૂરી હતું. આ વ્યાયામથી વળતા દિવસની યાત્રા હળવી બનતી હોય છે. અમે ૨,૭૪૪ મિટર ઊંચાઈ પરે હતાં.

બીજા દિવસે અમારે બહુ વહેલા આરંભ કરવાનો હતો. સૂરજ દેદિધ્યમાન હતો. અને હોરોમ્બો નામે પર્વતના બીજા પડાવે પહોંચવા માટે અમે સાતઆઠ કલાક પગપાળા ઉપર ચડવાના હતાં. રસ્તાની બંને બાજુએ વરસાદી જંગલ પથરાયું હતું, પરંતુ ધીમે ધીમે કુદરતી દેખાવ બદલાતો રહેવાનો હતો. હવે પથરાળ તેમ જ ખાડાકેકરાવાળો ભૂપ્રદેશ શરૂ થતો હતો. વૃક્ષો જાણે કે ખોવાઈ જતાં રહ્યાં હોય અને ચોપાસની વનસ્પતિમાં ઘાસિયા ઝાડીઝાખરાં તેમ જ પર્વતી ફૂલોની બિછાત દેખાતી હતી. મવેન્ગી અને કિબોના ભવ્ય શિખરોનાં હવે સરસ મજાનાં દર્શન અમને થવા લાગ્યાં. હોરોમ્બો પડાવે આવ્યાનો મને ભારે સંતોષ હતો. મને થતું હતું કે જાણે કે મેં જિંદગીમાં કશુંક મેળવી લીધું છે. અને પછી, ફરી એક વાર, પર્વતીય પરિસરનો પરિચય મેળવવા અમારે બીજો ઢાળ ચડવાનો હતો. એ ચઢાણ સીધાં અને પથરાળાં હતાં. હવે, અમે ૩,૭૬૫ મિટરની ઊંચાઈએ આવી ગયા હતાં.

ત્રીજો દિવસ ઊગ્યો. પરિચય કેળવવાને સારુ કિબોને ઉપલે મારગે ઝેબ્રા નામક ખડકી સુધી ૪,૦૦૦ મિટર લાંબું અને પાંચેક કલાક

ચાલવાનું હતું. વધુ આગળ ૨૦૦ મિટર ગયાં અને અમને ચોક્કસ નિરીક્ષણ સ્થળેથી આ બંને શિખરોનાં તથા વળતે દિવસે, આગળ વધવા માટે ઉપયોગમાં લેવાનારા પર્વતીય ધારવાળા કેડીમાર્ગના અદ્ભુત દર્શન થયાં. વળી, હવે પછીના અમારા પડાવને પણ છેટેથી જોઈ લીધો. તેને કિબો પડાવ કહેવામાં આવે છે.

વળતે દિવસે એટલે કે ચોથા દિવસે હું બહુ વહેલી ઊઠી. મારે સૂર્યોદય માણવો હતો. ચોમેર સુવાળાં સુવાળાં વાદળો દેખાતા હતાં. અમે કેટલી ઊંચાઈ પરે હતાં તેનો તાગ મેળવવો આથી અઘરો લાગતો હતો. અમારી સામે અત્યંત કાર્યરત રહેવા માટેનો લાંબો દિવસ હતો કેમ કે કિબોથી નીચેના પર્વતીય ધારવાળા કેડીમાર્ગે અમારે આગળ ઘપવાનું હતું. આ ભૂપ્રદેશ આખો રેતાળ લાગતો હતો. વચ્ચે વચ્ચે ક્યાંક ક્યાંક ખડકાળ ફૂલો જોવા મળતાં રહેતાં. ક્યાંક વળી થોરનાં મોટાં મોટાં ઝાડ પણ હતાં. ક્યાંક વળી લબીલિયા ફૂલછોડ પણ જોવા મળતાં. એ વા-ઝડીનો દિવસ હતો. ટાઢવાતી હતી. ધૂમરી લેતી રેતીનો એક વંટોળ આવ્યો. મને અચરજ થયું કેમ કે આ પહેલાં મેં કદી પણ આવો વંટોળિયો જોયો નહતો. ઘડીના છણ ભાગમાં એ તો વાદળાં વચ્ચે ક્યાંક ઊતરી પણ ગયો. સાત કલાક ચાલ્યા એ પછી અમે કિબો પડાવે પહોંચ્યાં. આ પહેલાંના બે પડાવોની સરખામણીમાં ત્યાંની સગવડ બહુ આછેરી જરૂરિયાત પૂરતી જ હતી. પહોંચતાંની સાથે ફરી પાછાં પરિસરનો પરિચય કેળવવા માટે નીકળી પડ્યાં. મને આ ફેરો વિશેષ મુશ્કેલ લાગ્યો. એક તરફ થાક હતો. ઊંચાઈને કારણે વળી મારાં હૃદયના ધબકારા પણ વધી ગયા હોય તેમ મને અનુભવ થતો હતો. હવે અમે ૪,૭૩૨ મિટરની ઊંચાઈએ હતાં. વળતે દિવસે અમે શિખર ભણી પ્રયાણ કરવાનાં હતાં.

શિખર પર જવાનો દિવસ આવ્યો ત્યારે અમે સૌ મનોમન ક્ષુબ્ધ બની બેઠાં હતાં. પર્વતીય પરિસરનો વધુ પરિચય કેળવવા સવારે અમારે બીજા ૫,૦૦૦ મિટર હરવાફરવાનું હતું અને તે પછી સાંજે શિખર પર જવાની તૈયારીઓ આદરવાની હતી. સામે દેખાતા પડકારો અંગે મનમાં આવતા રહેતા વિચારોને કારણે મારું મન કામે લાગ્યું હતું અને આથી મને ઊંઘ આવતી નહોતી. અત્યાર સુધી અમે જે ચઢાણ કર્યું હતું તેની સરખામણીએ આ ચઢાણ સીધાં હશે અને સૌથી મુશ્કેલ હશે એવી મતલબનું મેં વાંચ્યું જ હતું. આથી, પરિસ્થિતિ અંગે, મને માનસિક તૈયારીઓ હતી.

અમે રાતે સાડાનવ વાગ્યે ઊઠ્યાં. ઠંડી કહે મારું કામ. આથી એક પછી એક, કપડાંનાં થર અમે ચડાવી લીધાં હતાં. ઊંચાઈને કારણે ચઢાણ ભારે ધીમું ધીમું કરવાનું હતું. કેડીમાર્ગની ભાળ કાઢવાને સારુ અમારી કને માથાની ટોપીમાં બાંધી ટોચ બત્તીનો જ ઉજાશ હતો. ઢાળ પર ચડવાનો માર્ગ વાંકોચૂકો હતો. મેં પાછું વળીને જોયું તો જાણે ઉજાશના વિસોટા સાપોલિયા ગતિએ પાછળ પાછળ આવતા ન હોય તેમ વર્તાતું હતું. ચોપાસ સરિયામ અંધારું હતું અને તેની વચ્ચે આ દૃશ્ય જોઈને મનનો રાજીવો વધી ગયો હતો. ભોમિયાઓ અમારી વહારે ધાતા હતા. ઝાઝી મુશ્કેલી વગર ઉપર ચડતાં ચડતાં એમણે કિસ્વાહિલીમાં ગીતો ગાવાં શરૂ કર્યાં. તેને કારણે અમારા મિજાજને ચાનક ચડી આવી. ઊંચાઈની અસરને કારણે મારું હૃદય વધુને વધુ ધબકવા લાગ્યું હતું. તેનો મને અજંપો હતો. તેમ છતાં ય હું હળવે હળવે ડગલે આગળ વધતી જતી હતી. અંતિમ સ્થળે પહોંચવાને હું કૃતિનિશ્ચિયી હતી. જવાળામુખીના મુખ પરના ધાર પાસે આવેલા ગિલમેન્સ પોઈન્ટ પરે હવે હું પહોંચી ગઈ હતી. તેની ઊંચાઈ ૫,૬૮૫ મિટર હતી. મને થાક પણ વર્તાતો હતો.

હજુ ચોપાસ અંધારું હતું. હજુ સૂર્યનો ઉદય થયો નહોતો. ફોટો લેવાને સારુ મેં ચંદ્ર મિનિટો માટે આરામ કરી લીધો. હવે ઊહુરૂ શિખર પર પહોંચવા અમારે નીકળવાનું હતું. તે ત્યાંથી ૨૦૦ મિટર દૂર ૫,૮૮૫ મિટરની ઊંચાઈએ હતું. મને લાગતું હતું કે ઊહુરૂ શિખર પર પહોંચતા બીજા બે'ક કલાક નીકળી જશે. શક્તિસામર્થ્ય મેળવવાને સારુ મેં મારી અંદર ઘૂંટ લીધી. અને પછી જવાળામુખી મુખની ધાર પર ચાલવા મંડી. ભૂપ્રદેશ ખડકાળ હતો, પણ તેનું સૌન્દર્ય અદ્ભુત લાગતું હતું. આ બધું હું માણતી રહી હતી. શિખરની નજીક જેમ જેમ નજીક અમે જવા લાગ્યા હતાં તેમ તેમ હું ભાવવિભોર બનતી ચાલી હતી. અમે આખરે શિખર પર પહોંચ્યા તે વેળાએ મારી સમક્ષ લાકડા જડ્યા પાટિયા જોઈને મારી

લાગણીઓ પણ સ્વાભાવિક ઉછાળા મારવા લાગી હતી. મારી આંખોમાં હર્ષનાં આંસુ હતાં. મનવાંચિત પ્રાપ્તિનો આનંદ અને તેની રાહતની મિશ્ર લાગણીઓ એમાં ભળી હતી. આ સ્થાન સુધી પહોંચવાને માટે મેં કેટલી ભારે મહેનત કરી હતી, તેનું મને પ્રમાણ પારાવાર હતું. પરંતુ એ સઘળું ઉચિત નીવડતું હતું. મારા પગ બરાબર હતા, સૂર્યનો તાપ ઉજાશવાળો અને કોકરવરણો હૂંફાળો હતો. મને માથું ય ચડ્યું નહોતું અને મોળ પણ આવ્યાં નહોતાં. ‘આફ્રિકાની છત’ પરે હું ઊભી હતી. વાદળાંની આરપાર ક્યાં ય લગી જોયા કરતી રહી. વાળી, સામે નયનરમ્ય હિમપ્રવાહ પણ હતો.

લેખિકા નીતા પટેલ ઊહુરૂ શિખર પરે આનંદવિભોર

અમારા માનસપટ પર આ અકથ્ય અનુભવ સદાને માટે કોતરાઈ ગયો છે. અમે જે પડકાર ઝીલ્યો હતો તેનો અંદાજ ઓછો આંકવાની કોઈ રખે ભૂલથાપ ખાય. આ પડકારને ઝેલવા માટે અમે જે મથામણ કરી હતી તેનું અમને અદકેરું મહત્ત્વ છે. આ આખા અનુભવ માટે શરીરની યોગ્યતા તો એક માત્ર પાસું છે. શિખર સુધી પહોંચવા માટે શ્રદ્ધાવાળી ઈચ્છાશક્તિની પણ જરૂર હોય છે. હવે મને સમજાયું છે કે, ‘મન હોય તો માળવે જવાય છે’. આ માટે એક આફ્રિકી કહેવત છે : આપત્તિ તમારી સર્વશ્રેષ્ઠ મિત્ર છે, કેમ કે તે ખુદ તમારી જાતની તમને ઓળખાણ કરાવે છે !

‘બ્રિજ ટુ એઈડ’ દાંત અંગેની તેમ જ સામાજિક વિકાસની ધર્માદા સંસ્થા છે. શેરીઓમાં વસતાં ગરીબગુરુબાંઓ માટે સહાયક બનતી તેમ જ તેમના દંતરોગની સારવાર માટે વ્યવસ્થા કરી આપતી ટાન્ઝાનિયાની તે એક સરસ ધર્માદા સંસ્થા છે. તેમાંના ઘણાં લોકો પંગુ છે અને કેટલાંક વળી રક્તપિત્તનાં રોગિષ્ટ છે. યુનાઈટેડ કિંગડમમાંથી, સન ૨૦૦૪ દરમિયાન, પહેલી વાર, દાંતના દાકતરોની સહાયક ટૂકડી ટાન્ઝાનિયા ગઈ હતી અને તેમાં હું ય સામેલ હતી. ‘રૂલ ક્લિનિકલ ઓફિસર્સ’ માટે સડેલા દાંત કાઢવાની ખાસ તાલીમ અર્થે અમે ત્યાં કામે લાગેલાં હતાં. ત્યાંના દસ દિવસના ટૂંકા ગાળામાં મેં એકલીએ જ સો ઉપરાંત આવા દાંતો કાઢ્યા હતા. ‘બ્રિજ ટુ એઈડ’માં હવે ‘ડેન્ટલ વૉલન્ટીઅર પ્રોગ્રામ’ શરૂ થયો છે. વરસે દહાડે ત્રણ વખત આ કાર્યક્રમ હાથ ધરવામાં આવે છે. જે લોકો ડેન્ટિસ્ટ્સ ન હોય તેવા લોકોને પણ તેમાં સહાયક બનવા આમંત્રણ આપવામાં આવે છે. બેઘર લોકો માટે ત્યાં ‘બુકુમ્બી’ નામે એક સમાજ કેન્દ્ર ચાલે છે તેમાં મદદરૂપ થવાની ત્યાં વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. મારો આ અનુભવ ખૂબ સંતોષકારી અને આનંદદાયી રહ્યો. જિંદગીમાં કેટલુંક મેળવ્યાનો મને સંતોષ હતો. ઘણી બધી વ્યક્તિઓનાં જીવનમાં ફેરફાર આણવા માટે હું ય મારો ફાળો આપી શકી, તેનો મને આનંદ છે.

મારા આદર્શને આંબવા માટે મને સહાયક નીવડેલાં મારાં કુટુંબીજનો તથા સ્નેહીમત્રોનો, અહીંથી, અંતઃકરણપૂર્વક હું આભાર માનું છું. મારા સ્પોન્સરશિપ માટે ઓછામાં ઓછી £૨,૮૦૦ જેટલી રકમ એકઠી કરવાની આવશ્યકતા હતી. એ આંક તો આંબી શકાયો જ હતો. છેવટે, હું £૩,૫૦૦ જેવડી રકમ એકઠી કરવાને ય કામચાબ નીવડી હતી. ટાન્ઝાનિયાની જનતા માટે આ રકમ ભારે કામની રહેવાની છે. કંઈક મેળવ્યાની લાગણી સાથેનો આ સમૂળો અનુભવ મારા માટે ખૂબ જ સંતોષકારક બની ગયો છે. અંગતરૂપે જીવનમાં કંઈક પ્રાપ્તિ થઈ એવી લાગણી પણ છે !

(મૂળ અંગ્રેજી પરથી; અનુવાદક : વિપુલ કલ્યાણી)

[88 Old Church Lane, STANEMORE, Middlesex HA7 2RR, U.K.]

મળ્યાં વર્ષો તેમાં અમૃત લઈ આવ્યો અવનિનું

આફ્રિકાના પૂર્વ કિનારે આવેલા ટાન્ઝાનિયા મુલકમાં, ઉત્તરે, કેન્યાની લગભગ સરહદ પાસે જગવિખ્યાત કિલિમાન્જારો પર્વત આવેલો છે. જવાબામુખીને કારણે પેદા થયેલો, ૫,૮૯૬ મિટર ઊંચો આ પર્વત આફ્રિકા ખંડનો સૌથી ઊંચેરો પર્વત છે. એ પર્વતની તળેટીમાં મોશી નામે નયનરમ્ય ગામ વસેલું છે. સન ૨૦૦૨ની વસતી ગણતરી મુજબ, આ ગામમાં ૧,૪૪, ૭૩૯ લોકોની વસતી છે. મોશીમાં ચાગા તથા મસાઈ જાતિની બહુમતી છે.

કેથલિક અને લુથેરિયન ઈસાઈ ધર્મશાખાઓએ આ વિસ્તારમાં પ્રાથમિક શિક્ષણનો આરંભ કરેલો, એમ ઇતિહાસ નોંધે છે. અહીં મવેન્ગી સેકન્ડરી સ્કૂલ, ઈન્ટરનેશનલ સ્કૂલ મોશી, મોશી ટેકનિકલ સ્કૂલ તથા કિબો સેકન્ડરી સ્કૂલ ચાલે છે. વળી, વેલી વ્યૂ પ્રાયમરી એન્ડ સેકન્ડરી સ્કૂલ પણ ચાલે છે, જે અંગ્રેજી માધ્યમની ખાનગી નિશાળ છે. મોશીમાંની એ નિશાળોમાંથી મવેન્ગી સેકન્ડરી સ્કૂલને લગતી આ છબિ છે.

વિષુવવૃત્ત રેખાની પરિસરમાં, રિક્ટ વેલી વિસ્તારના આ કિલિમાન્જારો પર્વતમાળાને બે ટૂંક છે - કિબો અને મવેન્ગી. મવેન્ગી ટૂંક કિબોથી થોડીક નાની છે અને તેની ઊંચાઈ ૫,૧૪૯ મિટરની લેખાય છે. 'મવેન્ગી' એટલે અંધકાર. આ મવેન્ગી ટૂંક પરેથી, હવે ઓળખાતી, આ મવેન્ગી સેકન્ડરી સ્કૂલની, સન ૧૯૫૬માં, 'ઈન્ડિયન સ્કૂલ ઓફ મોશી' તરીકે સ્થાપના થયેલી. ત્યારે આ મોશી ગામમાં પણ હિંદી વસાહતીઓની વસતી હતી અને તેમની સ્થાનિક સંસ્થાઓએ આ નિશાળની રચના કરેલી. આજે આ નિશાળમાં આશરે ૧,૧૦૦ જેટલાં વિદ્યાર્થીઓ ભણતાં હોય, તેમ કહેવામાં આવે છે. આ જે ય મોશીમાં હિંદી વસાહતીઓ મોટા પ્રમાણમાં હોવાનું જાણવા મળે છે. મોશી પાસે કિલિમાન્જારો જગવિખ્યાત ઈન્ટરનેશનલ વિમાની મથક પણ આવેલું છે.

આ દેશનાં વસાહતી લેખિકા અને ગ્રંથપાલ ભદ્રા વડગામાનાં સૌજન્યથી, હાલ, કેનેડાના ટોરોન્ટો શહેરમાં વસતા કુમારભાઈ માલદે કનેથી આ છબિ સાંપડી છે. કહે છે કે સન ૧૯૬૩ના બારમા ધોરણના આ વર્ગનાં આ વિદ્યાર્થીઓમાંથી આઠ જેટલાં તો કેનેડામાં આજકાલ વસવાટ કરી રહ્યાં છે.

આ ચિત્રમાં પાછલી હરોળમાં, ડાબેથી, રોશન હુડા, રઝા મોહમદ, પ્રમોદ જોશી, હસ્સન ડાહ્યા, ગુલામ હુસ્સૈન, ભીખુ પટેલ, સત્વીન્દર સિંઘ, હસ્સન હુડા, જુલ્સ રોડ્રીગ્સ તેમ જ ભાનુ જોશી જોવા સાંપડે છે. પુરશીઓમાં બેઠેલાઓમાં, ડાબેથી, વળી, અલમાસ હીરજી, નિશાળના શિક્ષક ડી.એલ. ભટ્ટ, નિશાળના આચાર્ય પી.જે. બાર્નવેલ, બર્નાર્ડ રોડ્રીગ્સ અને નૂરબાનુ પોપટ જોવા મળે છે. જ્યારે આગલી હરોળમાં, ડાબેથી, સુનીલ કપૂર, કુમાર માલદે અને જયપ્રકાશ ધોળકિયા દેખાય છે.

અમદાવાદથી પ્રગટ થતાં, દૈનિક “દિવ્ય ભાસ્કર”ની, બુધવાર, ૬ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮ની ‘કળશ’ પૂર્તિમાંથી, આ મુલાકાત-લેખ, સદ્ભાવે, અહીં, બેઠો લીધો છે. આ કારગત કરવાનો સમૂળગો યશ, કમ્પ્યુટર વિદ્યાના માહેર એવા ‘મેગનેટ ટેકનોલોજી’ના એક વડા અધિકારી તેમ જ ગુજરાતી ભાષાના એક જબ્બર ચાહક અશોક કરણિયાને ખાતે જમે કરીએ છીએ.

મેઘનાદ દેસાઈએ દિલ્હીમાં, વળી, “ઈન્ડિયન એક્સપ્રેસ”નાં પત્રકારો સાથે એક ફંકડી ચર્ચાસભા યજમાવી હતી. તેનો હેવાલ, તે દૈનિકના ૧૭ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮ના અંકમાંના ‘ધ આઈડિયા એક્સચેન્જ’ વિભાગમાં, પ્રગટ થયો છે. રસિકજનોએ મુલાકાત-હેવાલ જોવા જેવો છે. આ મુલાકાતમાં એમણે ગુજરાત, વૈશ્વિક સ્તરે ભારતનું સ્થાન, હિન્દી ફિલ્મો, તેની સામાજિક સ્તરે ઉપજતી અસરો જેવી રોચક બાબતોને આવરી લીધી છે.

—તંત્રી

‘પુરુષાર્થ જ માણસને સફળ બનાવે છે’ પદ્મભૂષણ લોર્ડ મેઘનાદ દેસાઈ

કૃષ્ણકાંત ઇનડકટ

(ગરવો ગુજરાતી)

ઉલ્લેખ. નાસ્તિક છું. ઈશ્વર, ધર્મ કે નસીબમાં માનતો નથી. ફક્ત એટલું જ જાણું છે કે માણસને જે કંઈ મળે છે તે માત્ર અને માત્ર તેના પુરુષાર્થનું પરિણામ છે. જેટલી મહેનત એટલી સફળતા. જીવનમાં ‘ડરવા’ જેવું કંઈ નથી, બધું ‘માણવા’ જેવું છે. હમણાં પદ્મભૂષણનો ખિતાબ મેળવનારા ઊંચા ગજાના ગુજરાતી અર્થશાસ્ત્રી મેઘનાદ દેસાઈના વિચારો એકદમ સ્પષ્ટ અને તેજાથી છે.

મેઘનાદ દેસાઈ જે કંઈ કહે છે તે સોય ઝાટકીને કહે છે. તેઓ કહે છે, ‘ભારતમાં કાબેલ અને હોશિયાર લોકોની કદર થતી નથી. ભારતમાં આગળ આવવા ખુશામત અને જીહજીરી કરવી પડે છે. હું ભારતમાં રહ્યો હોત તો કદાચ મારી આટલી કદર ના થાત. હું મારી એબિલિટી આગળ આવ્યો છું. કોઈની મહેરબાનીથી નહીં.’ ભારતે જેને આ વર્ષે પદ્મભૂષણ તરીકે નવાજ્યા તેવા મેઘનાદ દેસાઈને બ્રિટિશ સરકારે તો વર્ષો અગાઉ ‘લોર્ડ’નો ખિતાબ એનાયત કર્યો છે. મેઘનાદ દેસાઈને મળેલાં એવોર્ડ્સ અને ઈનામોનું સિસ્ટ બહુ લાંબુ છે. અર્થશાસ્ત્ર વિષયના તેમનાં પુસ્તકોની નોંધ આખી દુનિયા લે છે.

ગોળ ચહેરો, સત્ય સાંઈબાબા જેવા ગુચ્છાદાર વાળ અને ઊંચા ગજાનું વ્યક્તિત્વ મેઘનાદ દેસાઈને ચીલાચાલુ લોકોથી અલગ તારવે છે. એવું નથી કે સફળતાનો સ્વાદ માણનાર મેઘનાદ દેસાઈનું જીવન સસડાટ ઉપર જ ગયું છે. તેમણે પણ જીવનમાં અનેક તડકી-છાંયડી જોઈ છે. અપ-ડાઉન જિંદગીનો એક ભાગ છે. તેને સ્વીકારવા જોઈએ અને સમજવા જોઈએ. મેઘનાદ કહે છે, મારી જિંદગીમાં બે વસ્તુ મહત્વની છે. લિબર્ટી અને હેપિનેસ. સાચી સ્વતંત્રતાનો મતલબ જ એ છે કે માણસ જેવું વિચારે અને જેવું ઈચ્છે એ રીતે જીવી શકે. હું ઈચ્છું તેવું લખી શકું છું, બોલી શકું છું અને જેવો હું તેવો જ વ્યક્ત થાઉં છું.

કોઈને ખોટું કહેતો નથી અને ક્યારેય સાંતું લગાડતો નથી. ગુજરાત અને ગુજરાતીઓની વાત નીકળી ત્યારે તેમણે નર્મ્ય ભારના હિચકિચાટ વગર કહ્યું કે ગોધરા હત્યાકાંડ અને ત્યાર પછી થયેલાં કોમી તોફાનોથી ગુજરાત આખી દુનિયામાં બદનામ અને કલંકિત થયું છે. જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું છે પણ જે થયું છે તેના માટે ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી નરેન્દ્ર મોદીએ જાહેર માફી માગવી જોઈએ.

ગુજરાત સતત વિકાસ કરે છે. ગુજરાતીઓનો સાહસિક સ્વભાવ તો આખા વિશ્વમાં સ્વીકારાયો અને વખણાયો છે. ગુજરાતીઓ બુદ્ધિશાળી છે, મહેનતુ છે અને તેનાથી પણ વધુ સારા માનવી છે. દરેક કોમના ગુજરાતીઓ એક-બીજાની નજીક આવે અને નજીક રહે તે ગુજરાત, ભારત અને આખી

ગુજરાત સતત વિકાસ કરે છે. ગુજરાતીઓનો સાહસિક સ્વભાવ તો આખા વિશ્વમાં સ્વીકારાયો અને વખણાયો છે. ગુજરાતીઓ બુદ્ધિશાળી છે, મહેનતુ છે અને તેનાથી પણ વધુ સારા માનવી છે.

દુનિયા માટે જરૂરી છે. બ્રિટન, અલ્જેરિયા, યુનાઈટેડ નેશન્સની ઢગલાબંધ શાખાઓ અને અનેક દેશો પોતાના આર્થિક નિર્ણયોમાં મેઘનાદ દેસાઈની મદદ લે છે. ભારત સુપર પાવર બનશે? એ વિષયે મેઘનાદ દેસાઈ કહે છે કે, સુપર પાવરની મને ખબર નથી પણ હું એટલું કહી શકું કે ભારત સુપર ઈકોનોમી ચોક્કસ બનશે. સુપર પાવર કરતા સુપર ઈકોનોમી બનવું વધુ મહત્વનું અને જરૂરી છે. ઈકોનોમી સમૃદ્ધ હશે તો જ લોકો સુખ અને સુવિધાનો અહેસાસ માણી શકશે. ૬૮ વર્ષના મેઘનાદ દેસાઈએ ચાર વર્ષ અગાઉ ૪૭ વર્ષના કિશવર અહલુવાલિયા સાથે બીજાં લગ્ન કર્યાં. કિશવર તેમનાં પુસ્તકનું એડિટિંગ

કરતાં હતાં. મેઘનાદ દેસાઈના પ્રથમ લગ્ન ઈ.સ. ૧૯૮૯માં તેની સાથી અર્થશાસ્ત્રી ગૈર્લ વિલ્સન સાથે થયાં હતાં. ગૈર્લ સાથેના મેરેજ અને ડિવોર્સની વાતને તેઓ અત્યંત અંગત ગણાવીને ટાળે છે પરંતુ એવું છંદ્યોક કહે છે કે કિશવર સાથે બીજાં લગ્ન બાદ હું ખુશ અને સુખી છું. આનંદ અને સુખ ક્યારે મળે તે નક્કી હોતું નથી. માણસે દરેક પરિસ્થિતિમાં ખુશ રહેવું જોઈએ. હા, સુખનો પણ લોભ ન રાખવો. જેટલું સુખ આપણા ભાગે આવ્યું હોય એટલું માણવું. તમે કેવું જીવો છો તેનો સંપૂર્ણ આધાર તમારા વિચારો અને વ્યક્તિત્વ ઉપર છે. તમારી જાત ઉપર શ્રદ્ધા રાખો. એ જ તમને સફળતા અપાવશે. તમને કેવાં

સપનાં આવે છે? તે અંગે મેઘનાદ દેસાઈ કહે છે કે ક્યારેક કંઈક અપૂરું રહેતું હોય તેવાં સપનાં આવે છે. પણ તેનાથી મજાની વાત એ છે કે આ સપનાંમાં જ એવું પણ દેખાય છે કે હું મારી જાતને સમજાવું છું, મારા મનને કહું છું કે ચિંતા ન કરી. તું આ કામ પાર પાડી શકીશ અને સિદ્ધ થઈશ.

જેમનાં સપનાંઓમાં પણ આત્મવિશ્વાસ પ્રગટે છે તેવા મેઘનાદ દેસાઈ કહે છે કે હું ક્યારેય રડતો નથી. છેલ્લે ક્યારે રડ્યો હતો તે મને યાદ નથી. કોઈ છેતરે કે ટેસ પહોંચાડે ત્યારે દુઃખ જરૂર થાય છે. આવા સમયે હું વિચારું છું કે આવું કેમ થયું? ખોટું થયું હોય તો હું સુધારો કરવાનો પ્રયાસ કરું છું. તમે તમારી નજર સામે એકદમ સ્પષ્ટ અને પ્રામાણિક રહો તો તમે દરેક પરિસ્થિતિ અને સંજોગોને સારી રીતે મૂલવી શકો છો. સવાયા ગુજરાતી મેઘનાદ દેસાઈનો જન્મ વડોદરામાં થયો છે. તારીખ હતી ૧૦મી જુલાઈ, ૧૯૪૦. પિતા જગદીશચંદ્ર દેસાઈ વડોદરાની ગાયકવાડ સરકારમાં કામ કરતા હતા. માતા મંદાકિની ઘરરખી ગુણિણી. બે ભાઈ અને બે બહેનો સાથે મેઘનાદ મોટા થયા.

મેઘનાદને જ્યારે પણ કંઈ મળ્યું ત્યારે તેઓ ‘યંગેસ્ટ એચિવર’ હતા. પાંચ વર્ષના થયા તે પહેલાં સેકન્ડરી સ્કૂલ પૂરી કરી. ૧૪ વર્ષે મેટ્રિક્યુલેટ. ૧૮ વર્ષે ઓનર્સ સ્ટુડન્ટ. ૨૦ વર્ષે માસ્ટર ડિગ્રી. ૨૩ વર્ષે ડોક્ટરેટ અને ૨૫મા વર્ષે જ લંડનની સ્કૂલ ઓફ ઈકોનોમિક્સમાં નોકરી. બોમ્બે યુનિવર્સિટીમાં ગ્રેજ્યુએશન પૂરું કર્યું ત્યારે માતા-પિતાની એવી ઈચ્છા હતી કે મેઘનાદ આઈએએસ ઓફિસર બને. આ સમયે મેઘનાદ ૨૦ વર્ષના હતા. આઈએએસ માટે એલિજિબલ એજ હતી, ૨૨ વર્ષી એડમિશન ન મળે. બરોબર એ જ સમયે મેઘનાદને યુનિવર્સિટી ઓફ પેનસિલવેનિયાની સ્કોલરશિપ મળી અને તેમના શાનને આંતરરાષ્ટ્રીય દિશા મળી.

વિશ્વના અર્થશાસ્ત્રીઓની દુનિયામાં મેઘનાદ દેસાઈનું મુઠ્ઠી ઊંચેરું સ્થાન છે. ‘માર્કસીઅન ઈકોનોમિક થિયરી’, ‘એપ્લાઈડ ઈકોનોમિક્સ’, ‘ટેસ્ટિંગ મોનેટારીઝમ’, ‘માર્કસ રિવેન્જ-પ રિસર્જન્સ ઓફ કેપિટાલિઝમ એન્ડ ૫ થ્રેથ ઓફ સ્ટાટીસ્ટ સોશિયાલાઝિમ’ જેવાં તેમનાં પુસ્તકોએ આખી દુનિયાનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે. મેઘનાદ નાના હતા ત્યારે ફિલ્મ કલાકાર દિલીપકુમારથી પ્રભાવિત હતા. તેઓ દિલીપકુમાર જેવા દેખાવા પ્રખત કરતા પણ તેમના કર્લી વાળ આડે આવતા. દિલીપકુમારની એ સમયે સમાજ ઉપર જબરદસ્ત અસર હતી. દિલીપકુમાર ઉપર પણ તેમણે એક સરસ ભુક લખી છે. ‘નહેરુસ લીરો, દિલીપકુમાર ઈન પ લાઈફ ઓફ ઈન્ડિયા.’ મેઘનાદ દેસાઈ કહે છે કે જિંદગી સામે કોઈ ફરિયાદ નથી. કોઈની સાથે દુઃખની નથી. મારો તો એક જ મંત્ર છે કે, સખત પુરુષાર્થ કરો. સાચી મહેનત હોય તો સફળતાને કોઈ રોકી શકતું નથી. નસીબ કે ભગવાન પણ નહીં. તમારી મહેનતથી તમે જ તમારું ભાગ્ય ઘડી શકો છો. ■

રતિલાલ ચંદરિયાને

કી-બોર્ડે ગુજરાતી રોમ રોમ જેવું!
કમ્પ્યુટર-ક્લિકે પણ હોય 'હોમ' જેવું!
દેશી પણ રહીએ, ને ડિજિટલ થઈએ!
ગુજરાતી લેક્સિકન ડોટ કોમ જેવું!

- નિર્મિશ ઠાકર

મધુ રાયને

રૂઢિથી છૂટ લેવામાં હવે 'ગુડ બાય' થઈ ચાલ્યા!
પ્રયોગોમાં પડીને ટ્રાય ઉપર ટ્રાય થઈ ચાલ્યા!
હજી 'ગુજરાત'માં ગોથે ચડી હું 'રંક' લાગું છું!
ગયા ફોરેન એ 'ઠાકર', છતાંથી 'રાય' થઈ ચાલ્યા!

- નિર્મિશ ઠાકર

તમારી વાત સાચી હશે. ... હા. અમે કદાચ, કોઈ પવિટિકલ પાર્ટી, ધર્મ, સંપ્રદાય, સમાજ, કોમ, અગર જ્ઞાતિની તરફેણમાં સમાચારો છાપતાં હઈશું. પણ તમે એ પર અમારાં છાપાંવાળોઓનાં કાર્ટૂન બનાવશો, તો કયું છાપું, ભલા, તમારું કાર્ટૂન છાપશે?

ગુજરાતી ડાયસ્પોરા પત્રકારત્વના સંદર્ભમાં ઈંગ્લેન્ડ-સ્થિત વિચારપત્ર “ઓપિનિયન” : એક અધ્યયન

○ આશા વિહોલ

પ્રકરણ - ૨

ડાયસ્પોરા (નવવસાહતીઓ) :
અર્થ અને ઇતિહાસ

● ૨.૧ ‘ડાયસ્પોરા’ અર્થ અને
સમજૂતી

Dia + Spora ગ્રીક ભાષાના બે શબ્દોનો બનેલો છે. Dia એટલે એકમાંથી બે થવું અથવા અલગ થવું. Spora એ Spore શબ્દમાંથી આવ્યો છે. જેનો અર્થ થાય છે બીયાં અથવા છૂટું નંખાયેલ બિયારણ : બીજ. છૂટાંછવાયાં બીજ અથવા બીયાં ફેંકાય અને એમાંથી જે ઊગે તે ‘ડાયસ્પોરા’.

Diaspora શબ્દનો પ્રયોગ યહૂદી પ્રજા માટે વપરાય છે. ઇસ્વી સન પૂર્વે ૫૩૦માં બેબિલોનની પ્રજાએ યહૂદીઓને ગુલામ તરીકે પકડ્યા તે પછી યહૂદી પ્રજા વિશ્વના જુદા જુદા ભાગોમાં ભાગી છૂટી. આ ઇઝરાયેલની બહાર વસતી યહૂદી પ્રજાને ‘ડાયસ્પોરા’ કહેવાય છે.

પરદેશમાં વસતી ગુજરાતી પ્રજાની રીતભાત અને એમના સાહિત્ય માટે ‘ગુજરાતી ડાયસ્પોરા’ એવો શબ્દપ્રયોગ શરૂ થયો હોય તેવું લાગે છે.

ઈદી અમીનના સમયે યુગાન્ડાથી ભાગીને જે ગુજરાતી એશિયન પ્રજા આફ્રિકાની બહાર સ્થિર થઈ તે પ્રજા માટે આ શબ્દપ્રયોગ વધારે યોગ્ય જણાય છે. યુગાન્ડાથી કેટલાક યુરોપના દેશોમાં, કેટલાક ભારત, અમેરિકા, કનેડા જેવો દેશોમાં આવીને સ્થાયી થયા.

એક વસ્તુ નોંધવા જેવી છે કે ભારતમાંથી ગયેલા ગુજરાતીઓ અહીંથી રાજકીય કે કોઈ અન્ય દમનથી માતૃભૂમિ છોડી ભાગી ગયા નથી. તેઓએ સ્વેચ્છાએ પરદેશ સ્વીકાર્યો છે. તેઓ આર્થિક ઉન્નતિ માટે, ઉચ્ચ તકો માટે, સામાજિક સ્ટેટસ માટે સ્વેચ્છાથી ત્યાં ગયા છે.

મુખ્ય બાબત એ છે કે સદીઓ સુધી ઇઝરાયેલની બહાર રહેતી પ્રજા એમનો ધર્મ, એમની પ્રણાલિકાઓ અને હીબ્રૂ ભાષાનો પ્રેમ જાળવી શકી છે. ગુજરાતી પ્રજાની પરિસ્થિતિ અલગ જણાય છે. ગુજરાતીઓનો ધર્મ એક છે પણ અનેક સંપ્રદાયોમાં વહેંચાયેલા છે. વિદેશોમાં જઈને આપણી પરંપરાઓ સાથેનો નાતો ઘસાઈ રહ્યો છે અને જો ગુજરાતી સાહિત્યની વાત કરીએ તો આપણું સાહિત્ય વેરવિખેર છે. નવી પેઢીને ગુજરાતી ભાષા નહીંવત્ આવડે છે. સમગ્ર વિદેશમાં સાહિત્ય, ભાષાને બચાવવા, તેના સંવર્ધન, સમૃદ્ધિ માટે આપણે અપવાદોને બાદ કરતાં પ્રામાણિક પુરુષાર્થ કરીએ છીએ ખરા ? યહૂદી પ્રજા સાથે સરખાવીએ તો આપણી માતૃભૂમિ, માતૃભાષા, સંસ્કૃતિ, સાહિત્ય અને

પરંપરાઓ પ્રત્યે એટલું ઝનૂન, પ્રેમ અને તેને ટકાવવાનો પ્રયાસ અને પ્રેમ આપણામાં નથી.

પત્રકારત્વની
અનુપારંગત (એમ.ફિલ.)ની પદવી
માટેના અભ્યાસક્રમના ભાગરૂપ
કરવામાં આવેલો સંશોધનનિબંધ;
વર્ષ: ૨૦૦૫-૨૦૦૭

સંશોધનકર્તા - આશા વિહોલ
વિદ્યાર્થિની અનુપારંગત (પત્રકારત્વ)

માર્ગદર્શક - અશ્વિન ચૌહાણ,
વ્યાખ્યાતા

પત્રકારત્વ અને સમૂહ પ્રત્યાયન
વિભાગ, મહાદેવ દેસાઈ સમાજસેવા
મહાવિદ્યાલય, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ,
આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ - ૩૮૦૦૧૪

● ૨.૨ ડાયસ્પોરા : વ્યાખ્યાઓ

‘ભારતીય ગુજરાતી ડાયસ્પોરાના લોકોનાં મૂળ એક દેશમાં રહી શકે એવી શક્યતા દેખાતી નથી. વડલાના ઝાડની માફક વડવાઈઓ ઘણી જગ્યાઓ પર મૂળો નાખતી જવાની અને ઝાડનું પાલનપોષણ કરતી રહેવાની. આપણા ભારતીય સંસ્કારો, પરંપરાઓ, મૂલ્યો નાના-મોટા ફેરફારો થયા પછી વડલાના મુખ્ય મૂળની માફક ચાલુ તો રહેશે પણ નવા સંસ્કારો અને નવીનતમ વિચારધારા, પ્રણાલીઓ અને પરંપરાઓ પણ આવવાનાં. મૂલ્યો પણ બદલાવાનાં. અકળાઈ જવાથી કંઈ રોકી રોકાવાનાં નથી !’

- ડૉ. ભીખુ પારેખ,
“ઓપિનિયન”, અંક તા. ૨૬.૧૨.૧૯૮૫

‘ગુજરાતી ડાયસ્પોરા એટલે ગુજરાત બહારના સમાજો આજે આફ્રિકાથી લઈને અમેરિકા સુધીના અનેક નાનામોટા દેશોમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આ સમાજો તે ગુજરાતી પ્રજાના છે જે ક્યાં તો અર્થોપાર્જન ખાતર યા રાજકીય પરિસ્થિતિ તથા વિપરીત સંજોગોના કારણે દેશવટો કરી ગઈ હતી, ઉખેડાઈને બીજા અને ત્યાંથી ત્રીજા દેશોમાં ફેંકાઈ ગઈ હતી.’

- વિપુલ કલ્યાણી
“સમકાલીન” દૈનિક, તા. ૧૩.૧૧.૨૦૦૫

‘ગુજરાતી ડાયસ્પોરા, યાને ગુજરાત બહારના ગુજરાતી સમાજો, આજે આફ્રિકાથી લઈને અમેરિકા સુધીના અનેક નાનામોટા દેશોમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આ સમાજો તે ગુજરાતી પ્રજાના છે જે ક્યાં તો અર્થોપાર્જન ખાતર યા રાજકીય પરિસ્થિતિ તથા વિપરીત સંજોગોના કારણે દેશવટો કરી ગઈ હતી, ઉખેડાઈને બીજા અને ત્યાંથી ત્રીજા દેશોમાં ફેંકાઈ ગઈ હતી. ... આમ તો છે એ ગુજરાતી ડાયસ્પોરા, પરંતુ તેમનું

કોઈ એક ચોક્કસ રૂપસ્વરૂપ નથી. દેશે દેશે તથા ધર્મભેદે પોતાની મૂળ ઓળખ જાળવી રાખવા યા એમ કહો કે તેને રક્ષવા માટે ભારે મથામણ કરવી પડી રહી હોવાનું જોઈ શકાય છે. ... જ્યાં સુવિકસિત એવી પરભાષાઓના દરિયા ઘુઘવાટા મારી રહ્યા છે ત્યાં ગુજરાતી ભાષાના ડાયરા પણ ઠાંથથી જામી રહ્યા છે. ... આ કંઈ નાનીસૂની વાત નથી. આ એક નોંધપાત્ર ઐતિહાસિક ઘટના છે.’

- દીપક બારડોલીકર

(બ્રિટનસ્થિત ગુજરાતી સાહિત્યકાર)

‘ડાયસ્પોરા એટલે નવવસાહતીઓ એવો સમુદાય, જેણે પોતાની માતૃભૂમિ છોડી દીધી છે તે અભિપ્રેત થાય છે અને તે સાથે નવી માતૃભૂમિ અંગીકૃત (એડપ્ટ) કરેલી ભૂમિમાં તેઓ નવેસરથી વસે છે. આ બંને ઘટનાઓ આ શબ્દમાં આવી જાય છે.’

- ડૉ. પ્રવીણ ન. શેઠ

“દિવ્ય ભાસ્કર”, ૯.૨.૨૦૦૬, પૃ. નં. ૮

‘ડાયસ્પોરા એટલે દેશાન્તરનિવાસી.’

- ડૉ. ધીરુભાઈ પરીખ

“દિવ્ય ભાસ્કર”, ૯.૨.૨૦૦૬, પૃ. નં. ૮

ડાયસ્પોરા એટલે ‘પ્રોષિત’ (જ્યાં પ્રોષિત એટલે જેનો પતિ બીજા દેશમાં કમાવા ગયો છે તેવી પત્ની.)

- દિનકર જોશી

“દિવ્ય ભાસ્કર”, ૯.૨.૨૦૦૬, પૃ. નં. ૮

‘ડાયસ્પોરા’ એ જે તે સમૂહ - જાતિ પોતાની માતૃભૂમિને છોડીને બીજા દેશોમાં સ્થળાંતર કરીને ત્યાં કાયમી કે અનિશ્ચિત કામ સુધી વસવાટ કરવા માગતા લોકો માટે વપરાય છે. તે સાથે આવા નવવસાહતી નવી ભૂમિમાં પોતાની સંસ્કૃતિનાં મૂળ તત્ત્વોને જાળવી રાખે છે. પોતાની ઓળખ - અસ્મિતા અંગીકૃત ભૂમિમાં સંપૂર્ણ આત્મસાત્ (એસિમિલેટ) કરતા નથી તથા વતનની યાદ અને (સ્પષ્ટ - અદષ્ટ, પ્રત્યક્ષ - પરોક્ષ) સંબંધ કે ભાવાત્મક ખેંચાણને જાળવી રાખે છે, તે પણ ડાયસ્પોરા માટે જરૂરી છે. સાથોસાથ પોતે અપનાવેલ નવા દેશના મધ્યપ્રવાહના પરિવેશ સાથે તાલ મેળવવા માટે સક્રિય રસ લઈને આ નવી ભૂમિના ભાગ બની રહેવાની અભિમુખતા તે ધરાવે છે.

- ડૉ. પ્રવીણ ન. શેઠ

“દિવ્ય ભાસ્કર”, ૯.૨.૨૦૦૬, પૃ. નં. ૮

ડાયસપોરા એટલે ‘નવસાહતીઓ’.

- ડૉ. પ્રવીણ ન. શેઠ

‘અમેરિકામાં ભારતીયો : ઓળખની ખોજ, વિકાસની દોડ’, રાવત પ્રકાશન

• Diaspora = the dispersion of the Jews beyond Israel.

• The dispersion of any people from their traditional homeland.

Origin Greek.

(Compact - New Oxford Dictionary, Thesaurus & Word power Guide, Publisher : Oxford University Press, P. 242)

Jew - a member of the people whose traditional religion of Judaism and who trace their origin to the ancient Hebrew people of Israel.

- Irigin Hebrew 'Judah' P. 486

પરદેશ વસતા ગુજરાતીઓમાં ક્યારેક કોઈની ગુજરાતીતાના અહીંના કરતાં અનેકગણી ચડિયાતી 'ગુજરાતીતા' હોવા માટેનો ગર્વ કે 'ગુજરાતી' હોવા માટેની શરમ કે છોછ 'ગુજરાતીતા' માટે ખેદ પુરવાર કરે છે.

ગુજરાતી પરિવારોની રસ-રુચિ, ગમા-અણગમા, ખાણી-પીણી, રહેણી-કરણી, પહેરવેશ, માન્યતાઓ, પરંપરાઓ, ખૂબી-ખામીઓ, ક્ષમતાઓ-મર્યાદાઓ, દરેકમાં વૈવિધ્ય, ભાતીગળતા, અસાધારણ અપાર વૈશિષ્ટ્ય અનેરાં છે.

Diaspora

The original Diaspora was worldwide Jewry. The term has lost its capital letter and been generalised in cultural theory to refer to any migrant or cosmopolitan 'community' and experience (see Clifford 1997). Diasporic communities are groups of people that are distanced from their homeland - as political migrants, economic migrants in search of work of refugees escaping war. The experience of exile may be accompanied by a sense of belonging to the former homeland and a continued allegiance to that remembered culture within a host country. For some communalities, such as the Iranian community in Los Angeles or the Vietnamese in Melbourne, the homeland is a denied concept owing to its occupation by a regime of which they are not part (Cunningham, 2000). Diasporas are therefore heterogeneous cultures, spatially separated from their place of origin yet living between places in their

identity and cultural life. The psychological and cultural experience of diaspora can be one of hybridity, exile, nostalgia, selective adaptation or cultural invention.

The term is useful for moving beyond conceptions of ethnicity that depict unitary notional borders. Diasporas present a complex picture of ethnic identity, where by groups participate in activities that maintain aspects of their homeland within the host country while at the same time participate in the lifestyle and culture of their new home. The experience of diaspora is one of group memory, a desire to preserve and carry the languages, tastes, dress and rituals of home within a new temporary or permanent space. It is therefore a notion of ethnicity that involves the movement of people, and cultures. It is not only a 'looking back' to the past, but also the making of new communities and the transformation of traditions neighbourhoods and cultures.

Only some migrant groups attract the term. There is said to be a Chinese diaspora, throughout the world, but not a British one : British are called 'expats'. There is a Vietnamese diaspora, but not a Serbian one among ethnic Serb communities throughout the Balkans and elsewhere. It seems that 'diaspora' applies to migrants whose dispersal has occurred under some sort of duress, whether military-political or economic. There is no American diaspora, for instance.

- 'KEY CONCEPTS IN COMMUNICATION, CULTURE AND MEDIA STUDIES', JOHN HARTLEY. Third edition with additional Material by Martin Montgomery, Elinor Rennie and Marck Brennam, Published by Routledge, 11 New Fetter Lane, London EC4P 4EE, First Indian Reprint 2004.

● ૨.૩ એન.આર.આઈ. એટલે ...

ભારત દેશમાંથી અન્ય દેશોમાં ચાલ્યા ગયેલા ભારતીય નાગરિકોને 'નોન રેસિડન્ટ

ઈન્ડિયન', ટૂંકામાં એન.આર.આઈ. કહે છે. બીજા શબ્દો છે, ઓવરસીઝ ઈન્ડિયન' (દરિયાપારના ભારતીયો) અથવા 'એક્સપેટ્રિયેટ ઈન્ડિયન' (દેશનિકાલ ભારતીયો). ભારત સરકારે સરકારી અને અન્ય વહીવટી કામકાજોની સવલત માટે એક વર્ષમાં ૧૮૩ દિવસથી વધુ સમયથી દેશની બહાર રહેલી વ્યક્તિને એન.આર.આઈ.ની શ્રેણીમાં મૂકવામાં આવે છે. સામાન્ય પરિભાષામાં અન્ય દેશોમાં જન્મેલા પરંતુ ભારતીય વંશ ધરાવતા લોકો પણ એન.આર.આઈ. જ કહેવાય છે.

પી.ઈ.ઓ.

પી.ઈ.ઓ. એટલે 'પીપલ ઓફ ઈન્ડિયન ઓરિજન' (ભારતીય મૂળની વ્યક્તિ), પરંતુ તે ખરેખર ભારતીય નાગરિક નથી. છેલ્લી ચાર પેઢીથી ભારતીય મૂળની વ્યક્તિને પી.ઈ.ઓ. કાર્ડ આપવાનું નક્કી કર્યું છે.

વિશ્વમાં એન.આર.આઈ. અને પી.ઈ.ઓ.ની વસ્તી લગભગ ૩ કરોડ (ત્રીસ મિલિયન) છે.

ભારતમાંથી ભારતીયોનું ઐતિહાસિક સ્થળાંતરણ એટલે 'રોમા સ્થળાંતરણ' જેને 'જિપ્સી' તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. ૧૮મી સદીની આસપાસ મુસ્લિમ આક્રમણખોરો ઘણા ભારતીય યુદ્ધકેદીઓને બંદીવાન બનાવીને વિશ્વના જુદા જુદા ઉપખંડોમાં તેમના ગુલામ તરીકે લઈ ગયા. આ ભારતીય ગુલામો મુસ્લિમ આક્રમણખોરો સાથે અફઘાનિસ્તાનમાં ગયા. ત્યાંથી આ ભારતીયો ઈરાન, મધ્ય પૂર્વીય દેશોમાં મુસ્લિમ રાજાઓના સંગીતકાર તરીકે સ્થિર થયા. તેઓ એક દેશમાંથી બીજા દેશોમાં ભટકતા ભટકતા ધીમે ધીમે યુરોપમાં આવીને કેટલાંક જૂથોમાં વસ્યા. અન્ય એક મોટું જૂથ દક્ષિણ પૂર્વ એશિયામાં જઈને વસ્યું. આ જૂથો દક્ષિણ પૂર્વ એશિયાના ઉપખંડીય દેશોની પ્રજામાં ભળી ગયા. જેની અસર બાલી(ઈન્ડોનેશિયા)માં હજુ પણ જોવા મળે છે.

૧૮મી સદી દરમિયાન અને બ્રિટિશ રાજના અસ્ત સુધી મોટા ભાગનું સ્થળાંતર ગુલામી પ્રથા હેઠળ બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય હેઠળના દેશોમાં થયું હતું. મોટા ભાગનું સ્થળાંતર મોરિશિયસ, બ્રિટિશ ગુયાના, વેસ્ટ ઈન્ડિસ, ફ્રિજી, પૂર્વ આફ્રિકા તરફ હતું. ૨૦મી સદીમાં આ દેશોમાં થોડા કુશળ કારીગરો અને વ્યાવસાયિકોને પ્રવેશની છૂટ આપવામાં આવી. આ ગુલામી પ્રથા હેઠળનું સ્થળાંતરણ બ્રિટિશ સંસદ દ્વારા પહેલી ઓગસ્ટ ઈ.સ. ૧૮૩૪ના રોજ ગુલામી પ્રથા નાબૂદી કાયદાએ અટકાવ્યું. આ કાયદાએ બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય હેઠળનાં તમામ સંસ્થાનોમાંથી આ ગુલામોને મુક્તિ અપાવી. આ કાયદાને કારણે બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય હેઠળનાં સંસ્થાનોમાં મજૂરોની અછત ઊભી થઈ, જેણે આવી મજૂરી એટલે કે 'બ્લ્યૂ કોલર જોબ'નું મહત્ત્વ સમજાવ્યું. મજૂરોની અછતે ગેરકાનૂની ઘૂસણખોરી અને સ્થળાંતરણના દૂષણને વકરાવ્યું. બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય હેઠળના શ્રીલંકા, બ્રહ્મદેશ (મ્યાનમાર), મલાયા (અત્યારના

મલેશિયા અને સિંગાપુર) તથા ઑસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂઝીલેન્ડના રબરના બગીચાઓ માટે ફરી એક વખત મજૂરોની માંગ ઊભી થઈ.

ઈ.સ. ૧૯૭૦ પછી તેલની માંગને કારણે મોટી સંખ્યામાં ભારતીયો મધ્ય પૂર્વના અખાતી દેશો તરફ આકર્ષાયા. આમ છતાં ય આ તમામ ભારતીયો કરારથી જોડાયેલા હતા.

- <http://en.wikipedia.org/wiki/non-resident-indian-and-person-of-Indian-origin>

યુનાઈટેડ કિંગડમમાં ભારતીયો

બ્રિટનમાં ભારતીય વસાહતીઓની આ ત્રીજી પેઢી છે. ભારતીય મૂળના લોકો બ્રિટનમાં ખૂબ જ સફળ થયા છે. બ્રિટનમાં વસતા બિનનિવાસી ભારતીયોનો ઇતિહાસ બ્રિટનની અત્યંત પ્રસિદ્ધ વેબસાઈટ પર ઉપલબ્ધ છે. આ એક વેબસાઈટ છે, જ્યાં યુનાઈટેડ કિંગડમમાં વસતા મહત્વના બિનનિવાસી ભારતીય લોકો વિશે જાણી શકાય છે.

ભારતીય મૂળના લોકો હવે બસ - કન્કટર, વેઈટર અને નાના વેપારીઓની કક્ષાથી આગળ વધીને ડૉક્ટર, વકીલ, અકાઉન્ટન્ટ અને અત્યંત પ્રતિષ્ઠિત વેપારીઓ સાબિત થયા છે. દા.ત. લક્ષ્મી મિતલ. ઉપરાંત દ્વિતીય અનર ત્રીજી પેઢીના ભારતીય વંશોએ અન્ય વસાહતીઓ સાથે લગ્નગંધિથી જોડાવાનું શરૂ કર્યું ત્યાં સુધી બધું પરંપરાગત અને બીબાં ઢાળ જીવન હતું.

બ્રિટનના થોડા બદનામ વિસ્તારોમાં એશિયન વસાહતીઓ રંગદ્રેષ અને વંશીય સત્તામણીનો ભોગ બન્યા તેમાં 'બ્રિટિશ નેશનલ પાર્ટી' જેવા રાજકીય પક્ષે બળતામાં ઘી હોમતાં આ વંશીય અને રંગભેદ હિંસા વધુ વકરી. યુગાન્ડામાં દાદા ઈદી અમીનના અત્યાચારથી ભાગી છૂટેલા ભારતીયોને બ્રિટનમાં રાજ્યાશ્રય આપવામાં આવ્યો હતો.

હવે તો ભારતીય સંસ્કૃતિ બ્રિટિશ સંસ્કૃતિના રંગે રંગાઈ ગઈ છે. ભારતીય ખાણાએ પણ બ્રિટિશ વાનગીસૂચિ(મેનૂ)માં સ્થાન મેળવી લીધું છે.

યુનાઈટેડ કિંગડમના નેશનલ સેન્સસ (એપ્રિલ ૨૦૦૧) અનુસાર યુનાઈટેડ કિંગડમમાં અત્યારે ભારતીય મૂળના ૧૦,૫૧, ૮૦૦ લોકો વસે છે. આ ભારતીયો શિક્ષણમાં અને આર્થિક સમૃદ્ધિમાં બધી જ રીતે દક્ષિણ એશિયાના અન્ય વસાહતીઓ કરતાં ચડિયાતાં છે.

- <http://www.nriol.com/indiandiaspoa/indians-abroad.asp>

● ૨.૪ ડાયસ્પોરા ભારતીય સમુદાયનો ઇતિહાસ : એક ઝલક

એપ્રિલ ૨૦૦૧ની યુનાઈટેડ કિંગડમ રાષ્ટ્રીય વસતી ગણતરીના આંકડા મુજબ, વેલ્સ અને ઈંગ્લેન્ડની ૪.૩૭ની કુલ વસતીમાંથી 'એશિયન' અથવા 'એશિયન બ્રિટિશ' અને ૦.૩૬ ટકા લોકો 'હાઈટ' અને 'એશિયન'

નામના મિશ્ર લોકો છે. આમ કુલ મળીને ૪.૩૭ ટકા વસતી છે, અથવા ૨.૪૬ મિલિયન લોકો તેમને 'એશિયન' વંશજ માન છે. (નોંધ : યુનાઈટેડ કિંગડમના સંદર્ભમાં 'એશિયન' એટલે ભારતીય, પાકિસ્તાની અને બાંગ્લાદેશી.)

આજના વૈશ્વિક સાંસ્કૃતિક વારસામાં ભારતીય ડાયસ્પોરાનું સ્થાન ઘણું મોટું અને અનેકગણું ચડિયાતું છે. આ આધુનિક ભારતીય ડાયસ્પોરાનાં મૂળ ખાસ કરીને બ્રિટિશરો અને બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય દ્વારા ભારત પર જે દમન અને અત્યાચાર કરવામાં આવ્યા તેમાં રહેલા છે. ૧૯મી સદીમાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો સૂરજ જ્યારે તપતો હતો, ત્યારે ભારતીયોને મજૂરો તરીકે દૂર આફ્રિકાના દેશોમાં કાળી મજૂરી માટે લઈ જવામાં આવતા હતા. આ જ સંજોગો અને પરિસ્થિતિમાં હજારો - લાખો ભારતીય મજદૂરો ફિજી, મલેશિયા, મોરિશિયસ, ગુયાના, ત્રિનિદાદ, સુરીનામ, દક્ષિણ આફ્રિકા, શ્રીલંકા અને બીજી અન્ય જગ્યાઓ પર વિસ્તર્યા છે. લગભગ વીસ લાખ લોકો બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય માટે હજારો લડાઈઓ લડ્યા છે, જેમાં બોઅર યુદ્ધ અને બે વિશ્વયુદ્ધો સામેલ છે. જ્યારે કેટલાક ગુજરાતી વ્યાપારીઓ વ્યાપારી તકો અને ધંધાદારી સ્પર્ધાઓ માટે ૨૦મી સદીમાં તેમના પૂર્વજોને અનુસરીને દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગયા. દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધને અંતે ભારતીય મજૂરો અને વ્યવસાયકારોનું પરદેશગમન એક સર્વસામાન્ય વિશ્વવ્યાપી ઘટના બની ગઈ. ભારતીયો અને અન્ય દક્ષિણ એશિયનો જે યુદ્ધમાં રોકાયેલા હતા તે લોકો યુનાઈટેડ કિંગડમ, નેધરલેન્ડ વગેરે દેશોમાં મજૂરીકામ માટે સ્થિર થયા. જ્યારે તાજેતરનાં વર્ષોમાં દક્ષિણ એશિયન બિનકુશળ મજૂરો મધ્ય પૂર્વમાં સ્થળાંતરિત થયા. દરમિયાનમાં અમેરિકા, કનેડા અને ઑસ્ટ્રેલિયા વગેરે દેશોમાં ભારતીયોએ દરેક ક્ષેત્રમાં તેમની જબરદસ્ત માંગ ઊભી કરી.

ભારતીય એટલે શું ? અને કોણ ? આપણે ભારતીય ડાયસ્પોરિક સમુદાયની લાક્ષણિકતા શી ગણીશું ? તેમનામાં ઘણાં બધાં તત્ત્વો સામેલ છે. જેમ કે, હાંગકાંગીય મસ્લિમ, કનેડિયન શીખ, પંજાબી મેક્સિકન, કંવિફર્નિયન શીખ, ગુજરાતી ઈસ્ટ આફ્રિકન કે જે હવે ઈંગ્લેન્ડમાં સ્થાયી થયો કે દક્ષિણ આફ્રિકાનો હિન્દુ ... આ બધાને કયો સમાજ ગણીશું ? તાજેતરનાં વર્ષોમાં અમેરિકન ભારતીયોને જોડે ઘણા લાભો મળ્યા છે. બીજી તરફ ભારતીયોનાં ધર્મમંડળો, પ્રાર્થનાસભાઓએ ભારતીયોને એક જૂથ, એકત્રિત કર્યા છે. જો કે ૮/૧૧ પછી ભારતીય વંશીય હિંસાનો ભોગ ઝડપથી બની રહ્યાં છે. ભારતીય સ્ત્રીઓ તેમના પરંપરાગત પહેરવેશ અને 'બિંદી'ના કારણે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, યુનાઈટેડ કિંગડમના તરુણો(ટીનએજ યંગસ્ટર્સ)ની હિંસાનો શિકાર બની રહી છે. યુનાઈટેડ કિંગડમમાં શીખોએ 'હેલ્મેટ' પહેરવાને મુદ્દે ખાસ વિશેષ છૂટની માંગ કરી છે. કારણ કે પાઘડીને કારણે તેઓ હેલ્મેટ પહેરી શકતા નથી. જ્યારે ત્યાં હેલ્મેટ ફરજિયાત છે. કંવિફર્નિયાની

શાળાઓમાં કિરપાણે અત્યારે વિવાદનો મધપૂરો છે છેડ્યો છે.

પ્રશ્ન એ છે કે અંગ્રેજી જીવનશૈલી હવે ભારતીયોના હાથમાં છે. આ ઉદાહરણો દર્શાવે છે કે ભારતીય ડાયસ્પોરિક સમુદાયે અંગ્રેજી સમુદાયને પણ અસર પહોંચાડી છે.

આમ છતાં ય, આ તમામ ભારતીય સમુદાયો તરલ રીતે પણ લાગણીના તંતુથી તેમની માતૃભૂમિથી જોડાયેલા છે. આ તમામ ભારતીય સમુદાયોના બંધનનું મુખ્ય આકર્ષણતત્ત્વ કે દબાણબળ છે 'ભારતીય બોલીવુડ' ફિલ્મો. આ ઉપરાંત તેઓ અહીંથી બિનનિવાસી ભારતીયો (એન.આર.આઈ.) દ્વારા પ્રકાશિત થતાં ભારતીય ભાષાઓનાં સમાચારપત્રો અને માધ્યમો દ્વારા જોડાયેલા રહે છે. આ માધ્યમોમાં પ્રસિદ્ધ થતી લગ્નવિષયક જાહેરખબરો આ સમુદાયોને એકબીજાની નજીક લાવે છે. આ જાહેર-ખબરો તેમને સામાજિક પ્રશ્નો, સમસ્યાઓ અને લગ્ન જેવી બાબતોમાં ખૂબ ઉપયોગી થાય છે. વળી, ભારતીય ડાયસ્પોરિક સમુદાયના લોકો ભારતમાં વસતા હિન્દુઓ કરતાં ખૂબ સારી રીતે 'હિન્દુઈઝમ'નો અર્થ જાણે છે. આ ઉપરાંત માતા-પિતા અને બાળકો વચ્ચેના સંબંધો, ભારતીયો વચ્ચે જ્ઞાતિજનોના સંબંધો, કાળા-ઘોળાના સંઘર્ષો, ભારતીય સમુદાયના સંદર્ભમાં અને રક્ષણમાં ભારતીય ખાણું અને સંગીત, જવાબદારીઓ, ભારતીય સરકારની બિનનિવાસી ભારતીય પ્રત્યેની જવાબદારીઓ અને બિનનિવાસી ભારતીયોની યુનાઈટેડ કિંગડમ, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં ભાવિ સંભાવનાઓ જેવી બાબતો પણ મહત્વની છે.

<http://www.sscnet.ucla.edu/southasia/diaspora/diaspora.htm/>
ભારતીય ડાયસ્પોરા શું છે ?

૧૫૨ વર્ષ પહેલાં ૨૧૭ ભારતીયોનું ભરેલું વહાણ ૩૦ મે ૧૮૪૫ના રોજ એ સ્પેનના બંદરે આવ્યું હતું, જેણે ત્રિનિદાદના ઇતિહાસમાં એક સોનેરી પ્રકરણની શરૂઆત કરી હતી. જેને દર વર્ષે ત્રિનિદાદમાં 'ધ ઇન્ડિયન અરાઈવલ ડે' તરીકે ઊજવવામાં આવે છે. આ દિવસે રજા હોય છે. ભારતીયોને ત્યાંનાં રાષ્ટ્રીય અને સ્થાનિક અખબારોમાં વિશેષ સ્થાન આપવામાં આવે છે. એ દિવસે તેમની સિદ્ધિઓને વિશ્વ સમક્ષ ગર્વથી રજૂ કરવામાં આવે છે. પરંતુ ખરેખર મોટા ભાગના બિન-પશ્ચિમી વિશ્વને ત્રિનિદાદના મધ્યમવર્ગીય ભારતીયોમાં ખૂબ ઓછી રસ છે. અને ખૂબ ઓછા લોકો ભારતમાં એ જાણે છે કે ભારતીયો ત્રિનિદાદ, ગુયાના, સુરીનામ, મોરિશિયસ, ફિજી, મલેશિયા અને અન્ય દેશોમાં પણ ભારતીયો વસેલા છે. ભારતીયો વર્ષોથી અન્યત્ર પ્રવાસી ખેડતા રહ્યા છે. સિલોન, દક્ષિણ-પૂર્વીય (ઈશાન) એશિયાના મધ્યકાલીન સમયમાં ભારતીય કારીગરો અને મજૂરો સ્થળાંતરિત થતા રહ્યા. લાંબા સમયે અને સતત અવરજવરને અંતે મધ્યકાલીન યુગમાં ધંધા-રોજગારનાં બી

રોપાયાં. આ વ્યાપાર-રોજગારે ભારતીયોને આફ્રિકાના દૂર દૂરના દેશમાં પહોંચાડ્યા. ૧૮મી સદીમાં, મોટી સંખ્યામાં ભારતીયોને જંગલિયતભરી અવસ્થામાં ગુલામો તરીકે લઈ જવામાં આવતા હતા. આ ગુલામોને બ્રિટિશ કૉલોની માટે ખાંડ, ચા અને રબ્બરના બાગોમાં કામ કરવા કરારબદ્ધ કરવામાં આવતા હતા. આ તમામ મજૂર કામદાર વર્ગના (બ્લૂ કૉલર જોબવાળા) ભારતીયો ફિજી, દક્ષિણ આફ્રિકા, મોરિશિયસ, ત્રિનિદાદ, સુરીનામ વગેરે દેશોમાં સ્થિર થયા. જ્યારે ભારતના બુદ્ધિજીવી અને ઉચ્ચ તથા ભદ્ર વર્ગે સ્થળાંતર માટે પસંદ કર્યો અમેરિકા દેશ. ભારતીય પ્રજામાં રહેલું વૈવિધ્ય ભારતીય ડાયસ્પોરિક સમાજમાં પણ જોવા મળે છે. જ્યારે દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ પછી એશિયન કામદાર વર્ગ બ્રિટન, હોલ્લંડ અને જર્મનીમાં સ્થિર થયો.

‘ડાયસ્પોરા’ શબ્દ મૂળગત યહૂદી લોકોના સંદર્ભમાં વપરાય છે. આ શબ્દ ‘વેરવિખેર જાતિ’ના સંદર્ભમાં વપરાય છે અને તેનાં જુદા જુદા દેશોમાં ગયેલાં જૂથોને પણ ડાયસ્પોરા કહે છે. અને આ પ્રકારે વિસ્થાપિત થયેલા, જાતિઓના સમૂહનાં સાહિત્યને ‘ડાયસ્પોરિક સાહિત્ય’ કહે છે. આ વિસ્થાપિત સમુદાયો અને તેની માતૃભૂમિ વચ્ચે હંમેશાં એક સંબંધ ધબકતો રહે છે. જેને આપણે ‘માતૃભૂમિ’ કે ‘ઘર’ કહીએ છીએ તે અને આ વિસ્થાપિત થયેલા સમુદાયની વચ્ચે પોતાના મૂળ સ્થાને પાછા ફરવાની એક શક્યતા હંમેશાં ધબકતી રહે છે. આ વિસ્થાપિત સમુદાયો અને તેની માતૃભૂમિના ઋણાનુબંધ સંબંધને આપણે બિનજરૂરી રીતે જટિલ બનાવી દીધો છે, પરંતુ આ વિસ્થાપિત સમુદાય અને તેમની માતૃભૂમિ વચ્ચેની કડીને ખૂબ સરળતાથી લક્ષ્ય (ટારગેટ) બનાવવામાં આવે છે. આપણે શા માટે આ જુલ્મ દ્વારા આ વિસ્થાપિતોને બાનમાં લઈએ છીએ ? મૂળ(ઓજિનલ)ના મુદ્દા પર આપણી પાસે શું કોઈ તથ્યયુક્ત નિર્ણય નથી ? આ પ્રમાણે જોતાં હવે આપણે ભારતીય કે ચાઈનીઝ જે જાપાનીઝ જે જ્યુઈસ, કે પેલેસ્ટાઈન ડાયસ્પોરા વિશે બોલી શકીએ છીએ ?

જો આપણે ભારતીય ડાયસ્પોરાની વાત કરશું તો તેને શું ભારતીય બનાવે છે ? હાંગકાંગ સાઉથ એશિયન મુસ્લિમ, ઈન્ડોત્રિનિડિયન, પંજાબી મેક્સિકન, કેનેડિયન શીખ, હિન્દી સ્પીકીંગ મોરિશિયસી, ગુજરાતી સ્પીકીંગ સિંગાપોરિયન, અથવા બીજા કે ત્રીજા દેશના વિસ્થાપિત આ બધામાં શું સામ્ય છે ? દા.ત. પૂર્વ આફ્રિકામાંથી બ્રિટનમાં ગયેલો ભારતીય, ત્યાંથી પછી કનેડા, ઑસ્ટ્રેલિયા કે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં જાય તો શું ? તેમની ભારતીયતાનો આ પ્રશ્ન વિસ્થાપિત ભારતીયોને વધુ તીવ્રતાથી પુછાય છે. કારણ કે વિદેશોમાં વસતા ભારતીયોમાં હજુ પણ પ્રાદેશિકતા, ભાષા અને વંશીય ઓળખ ભારતીય કરતાં વધુ સભાનતાથી જોવા મળે છે. એક દલીલ એવી કરવામાં આવે છે કે અહીં કરતાં એક ભારતીય

વિદેશમાં વધુ ભારતીય છે, પરંતુ વિદેશમાં અહીં જેવી હરીફાઈ ‘ભારતીયતા’ હોતી નથી. આ બધું જ્યારે કોઈ ‘ભારતીય ડાયસ્પોરા’ના સંદર્ભમાં જુઓ તો વધુ અગત્યનું લાગે. આ બધું કંઈ ખ્યાલ જેવું જ માત્ર નથી. ‘હિન્દી’ કે ‘ગુજરાતી’ એ ડાયસ્પોરિક ઈન્ડિયનને એક સૂત્રમાં બાંધી શકી નથી, જેવી રીતે ચાઈનીઝ કે અરબી ભાષાઓએ ‘ચાઈનીઝ ડાયસ્પોરા’ કે ‘ઈસ્લામ ડાયસ્પોરા’ને બાંધ્યું છે. એ જ રીતે ‘હિન્દુઈઝમ’ પણ ‘ઈસ્લામિઝમ’ જેવો જાદુ ઊભો કરી શક્યું નથી. એ જ રીતે મોરિશિયસ કે જ્યાંની મોટા ભાગની પ્રભુત્વ ધરાવતી વસ્તીની રાષ્ટ્રભાષા હજુ પણ ફ્રેન્ચ છે, જ્યારે મોરિશિયસમાં મોટો સમુદાય ભારતીય હોવા છતાં ય ત્યાં ‘હિન્દી’ એ રાષ્ટ્રભાષા નથી.

<http://www.sscnet.ucla.edu/southasi a/diaspora/reflect.html>

ભારતીય ડાયસ્પોરાનું ભાવિ

ભારતીયો મોટા ભાગના દેશોમાં મજૂરીના કરારથી બંધાયેલા હોવા છતાં ય તેઓ અત્યંત ગરીબીમાં જીવતા હતા. આ સર્વાંગી પરિવર્તને બેથી ત્રણ પેઢીઓને અસર કરી હતી. તેમનાં અથાગ ખંત, ધૈર્ય, શ્રમ, કરકસર આ ઉપરાંત અત્યંત મહત્ત્વનું તેમની સંસ્કૃતિમાંથી ગણતરી મુજબની પીછેહઠ કે જેમાંથી તેઓ ઉત્તમ પ્રકારનું પોષણ મેળવતા હતા. પરંતુ આ ભારતીયોએ તેમની આવનારી પેઢીઓને તેમના કરતાં વધુ વધુ સુરક્ષિત આર્થિક ભવિષ્ય આપ્યું. અને તેમણે આ નવી માતૃભૂમિમાં આવીને ત્યાંના ધંધા-રોજગાર પોતાને હસ્તગત કર્યા. આ બાબત દક્ષિણ આફ્રિકા, શ્રીલંકા, કેન્યા, યુગાન્ડા, ત્રિનિદાદ, મોરિશિયસ અને બ્રહ્મદેશમાં વસતા તમામ ભારતીયોએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. ત્રિનિદાદમાં ભલે આજે મુકીભર ગોરા (વ્હાઈટ) લોકોએ ત્યાંની બંકો અને આર્થિક સેવાઓ પર પોતાનો કબજો જમાવ્યો હોય, પરંતુ આજે પણ ત્રિનિદાદના ધંધા, રોજગાર, ઉદ્યોગો, સાહસો પર મોટે ભાગે ભારતીયોનું જ આધિપત્ય છે. જ્યારે અમેરિકામાં મોટેલ અને પટેલ એકબીજાના પર્યાયવાચી બની ગયા છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની કુલ વસ્તીમાં તેમનો હિસ્સો ૦.૫ ટકા જ હોય, પરંતુ અમેરિકાના વિજ્ઞાનીઓ, ઈજનેરો, સોફ્ટવેર નિષ્ણાતો વગેરેમાં તેનો હિસ્સો પાંચ ટકા જેટલો છે. આ તમામ ક્ષેત્રોમાં માત્ર અમેરિકનો જ નહીં પરંતુ અન્ય કોઈ જ જૂથ જેમ કે જાપાનીઝ, યહૂદી કે ચીની કોઈની પણ માથા દીઠ આવક ભારતીય કરતાં વધુ નથી.

ડાયસ્પોરા ભારતીય સાથે બધું જ સારું નથી. કેટલાક દેશોમાં ડાયસ્પોરિક સમુદાયે એકદમ ખરાબ છાપ પણ ઊભી કરી છે. આ ડાયસ્પોરિક ભારતીય સમુદાય કેટલાક દેશોમાં અનુચિત ધંધાઓમાં પણ સંકળાયેલો છે.

રાજકીય પરિદેશ્ય

દક્ષિણ આફ્રિકા :

યુગાન્ડામાં દાદા ઈદી અમીને તમામ ભારતીયોને ખૂબ કૂર અને નિર્દય રીતે હાંકી કાઢ્યા હતા. આ કાળા લોકો માનતા હતા કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના ખેરખાંઓએ રેલવે લાઈન નાંખવા આ ભારતીય મજૂરોને તેમના દેશમાં લાવીને તેમની રોજ-રોટી, ધંધા-રોજગાર પર લાત મારી છે. ત્યારથી આ કાળા લોકો દ્વારા એશિયનો પ્રત્યે તિરસ્કારયુક્ત વલણ દાખવવાનું શરૂ થયું હતું. આ એશિયનો તેમનો રાષ્ટ્રીય ખજાનો પણ લૂટી લેશે એવો તેમને ડર હતો. ભારતીયો બંને દેશોમાં શહીદ થયા છે. તેઓ કાળા રાષ્ટ્રવાદી રાજકારણ અને કાળા રાજકીય માળખા અને પક્ષોનાં વિદ્વાતક વિષયકોની ખેંચતાણમાં સતત શહીદ થતા રહ્યા છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ભારતીય યહૂદીઓની નજીક ગણવામાં આવે છે. તેથી તેમને પણ યહૂદી લોકોના જેવા ગુણોથી નવાજવામાં આવે છે; જેવા કે ધૂર્ત, કપટી, અતિ લોભી, જ્યારે ગોરાઓએ આ કાળાઓ અને એશિયનો પ્રત્યે એક સરખો જ રંગદ્વેષ રાખ્યો છે. આ જ કારણે આફ્રિકાની રાષ્ટ્રીય સ્વાતંત્ર્ય ચળવળમાં ભારતીઓએ ઉત્સાહથી ભાગ લઈને નેલસન મંડેલાને સાથ આપ્યો હતો.

બ્રહ્મદેશ :

ડાયસ્પોરિક ભારતીય સમુદાયની સ્થિતિ અન્ય દેશોમાં અત્યંત સંદિગ્ધ છે. આ જ સ્થિતિ બ્રહ્મદેશ(મ્યાનમાર)માં વસતા ડાયસ્પોરિક ભારતીય સમુદાયની છે. ઈ.સ. ૧૯૪૮માં બ્રહ્મદેશ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી. તે સમયે બ્રહ્મદેશમાં ભારતીયોનું ધંધા-રોજગાર, ઉદ્યોગો પર આધિપત્ય હતું. તે બધાં જ સ્થાવર અને જંગમ મિલકતોનાં માલિકો હતા. પરંતુ ઈ.સ. ૧૯૪૮માં બ્રહ્મદેશ સ્વતંત્ર થતાં જ આ ભારતીયોની સંપત્તિને જપ્ત કરી લેવામાં આવી અને તેમને દેશનિકાલ કરવામાં આવ્યા. જ્યારે બ્રહ્મદેશમાં વસતા ભારતીય સમુદાયે ભારતના તત્કાલીન વડાપ્રધાન જવાહરલાલ નેહરુને આ બાબતમાં હસ્તક્ષેપ કરવા કહ્યું ત્યારે નેહરુએ એમ કહી દીધું કે, આ પ્રશ્ન બ્રહ્મદેશ અને તેના નાગરિકો (એટલે કે ભારતીય ડાયસ્પોરિક સમુદાય)નો છે. ભારત એક વિદેશી રાષ્ટ્ર અને તેના આંતરિક મામલામાં હસ્તક્ષેપ કરી શકે નહીં. આ ઉપરાંત ભારત બહાર વસતા દરિયાપારના ભારતીયો એ બાબતથી પણ સારી રીતે પરિચિત છે કે ભારતીય નાગરિકતાનો ત્યાગ કર્યા પછી ભારત પર તેમનો કોઈ જ હક-દાવો રહેતો નથી. આ જ પ્રકારની સ્થિતિ અત્યારે ભારત સરકારની છે. ભારતીયો આખી દુનિયામાં ગમે તેટલા શક્તિશાળી સાબિત થયા હોય, પરંતુ ભારત સરકાર તેમની આ સફળતા માટે કોઈ જ હક-દાવો કે ગૌરવ લઈ શકે તેમ નથી. કારણ કે આજ સુધી કોઈ જ ભારતીય સરકારે દરિયાપારના ભારતીય વસાહતીઓ માટે કોઈ જ લાગવગ, દબાણ કે સતાનો ઉપયોગ તેમના રક્ષણ, વિકાસ કે પ્રગતિ માટે કર્યો નથી. જે લોકોએ પ્રગતિનાં શિખરો સર કર્યાં છે, તેઓ ભારતીય નાગરિકો નથી, પરંતુ તેમની પેઢી કે

કુળ ભારતીય છે. આ જ કિસ્સો ભારતીયો જ્યાં વર્ક-પરમિટ વિઝા પર મધ્ય-પૂર્વના દેશોમાં જાય છે ત્યાં પણ બને છે. અહીં રોજગાર કે ધંધાર્થે જતાં ભારતીયોની રક્ષા, તેમની અન્ય દેશોમાં થતી સત્તામણી વગેરેથી તેમને બચાવવાની છે ફરજ ભારત સરકારની છે. તેમની જિંદગી અને સંપત્તિની રક્ષા એ ભારત સરકારની પ્રથમ ફરજ છે, પણ સરકાર તેના કાર્યમાં ઊણી ઊતરતી હોય છે. દા.ત. ઈ.સ. ૧૯૮૦માં ઈરાક - કુવૈત પરના આક્રમણ તથા ઈ.સ. ૧૯૯૧ દરમિયાન યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના ઈરાક આક્રમણ વખતે ભારત સરકારે પ્રથમ જ વખત મધ્ય - પૂર્વનાં દેશોમાં વસતા ભારતીય નાગરિકોના સથળાંતરનું કાર્ય હાથમાં લીધું હતું. આ કામ પણ ભારત સરકારે ત્યાં વસતા ભારતીયોની અરજના અનુસંધાનમાં જ શરૂ કર્યું હતું જેમણે દાવો કર્યો હતો કે તેઓ ભારતના જ નાગરિકો છે. ત્યાર બાદ મોટા ભાગના નાગરિકો ભારતમાં સ્થાયી થયા હતા. પરંતુ મોટો પ્રશ્ન એ છે કે દરિયાપારના ભારતીયો અને ભારત વચ્ચે કેવો સંબંધ હોવો જોઈએ ? તેઓ ભારતીયો જ ગણાય કે અન્ય દેશોના નાગરિકો ગણાય ? અને ભારત સરકાર જાણે છે કે આનો ઉકેલ શોધવો સરળ નથી. લોકશાહી ઢબે ચૂંટાયેલી ફિજી સરકારને ઉથલાવવામાં તેનું એક માત્ર કારણ એ હતું કે તેનો વડો એક ભારતીય હતો. આ ફિજીમાં વસ્તીનો મોટો ભાગ ભારતીયોનો છે, પરંતુ તેઓ અત્યંત સહનશીલ અને નિર્બળ હોવાથી તેઓ ત્યાંના મૂળ નિવાસીઓથી સતત રંગભેદ અને રંગદ્વેષનો ભોગ બનતા રહે છે. આ રંગદ્વેષીઓ યોજનાબદ્ધ રીતે ભારતીયોને દમનમાં રાખે છે.

કોઈ પણ ભારતીય સરકાર વિદેશમાં વસતા ડાયસ્પોરિક ભારતીયોનાં હિતોની રક્ષા કરવા ગમે તેટલી ઉત્સુક કેમ ન હોય, છતાં હકીકત એ છે કે ગઠબંધનથી ચાલતી સરકારો ભાગ્યે જ તમામ પક્ષોના સાથ - સહકાર દ્વારા આ અંગે કંઈ કરી શકે તેમ હોય છે. અન્ય દેશોમાં ભારતીયોને પોતાની જાતને અન્ય લોકો સાથે જોડવી પડે છે, અન્ય લઘુમતી કોમો સાથે અનુસંધાન કેળવવું પડે છે, તેમણે બહુમતી સાથે પણ તાલમેલ અને સુમેળ રાખવો પડે છે, અને સૌથી અગત્યનું એ કે તેમની જાતને તેમણે ત્યાંના સ્થાનિક, રાષ્ટ્રીય લોકતાંત્રિક રાજકારણમાં નૈતિક અને સંવેદનશીલ રીતે એકસૂત્રિત કરવી પડે છે. લગભગ દરેક જગ્યાએ જ્યાં ભારતીયો અને કાળાઓ વસ્તીનો મોટો ભાગ છે ત્યાં એવી ધારણા છે કે ત્યાં ભારતીયો માત્ર કાળાઓથી ડરેલા છે એવું નથી, પરંતુ તેમની સામેનો સામાજિક જાતિભેદ, ભેદભાવ પણ ઊડીને આંખે વળગે એવો છે. ભારતીયોએ અમુક ક્ષેત્રોમાં જબરદસ્ત પ્રગતિ કરી છે. તેમને કાળાઓને તેમના દષ્ટિકોણથી પરાસ્ત કરી તેમને રાજકારણ અને સામાજિક માળખાંઓમાં વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવી દીધા છે. કેટલાક આંખ ખોલનારા અને ચોંકાવનારા કિસ્સા પણ નોંધાયા છે. દા.ત. લોસ એન્જલસના ડાયમન્ડ બાર પરગણામાં ગયા વર્ષે એક ભારતીય બાળા ઉપર બળાત્કારમાં સંડોવાયેલા ચાર કાળાઓને પકડવા બદલ

ભારતીય સમુદાયે લોસ એન્જલસ પોલીસ ડિપાર્ટમેન્ટનો સત્કાર સમારોહ રાખ્યો હતો. ખરેખર તો પોલીસે ફક્ત તેની ફરજ નિભાવી હતી. લોસ એન્જલસ પોલીસની છાપ આમ પણ ખરાબ છે. એમાં ભારતીય સમુદાયના સત્કાર સમારોહથી સમગ્ર આફ્રિકન સમુદાય આ ભારતીય ડાયસ્પોરિક સમુદાયથી ઘણો દૂર ચાલ્યો ગયો. પોલીસના એક કૃત્યની પ્રશંસા કરવા જતાં વિદેશમાં વસતી બે લઘુમતી કોમો વચ્ચે એક જબરદસ્ત ખાઈ ઊભી થઈ. આ બંને એશિયન અને આફ્રિકન લઘુમતી કોમો પાછી લોસ એન્જલસ પોલીસના રંગદ્વેષ અને કૂરતાનો એક સરખો શિકાર બની રહી છે ત્યારે ભારતીય સમુદાયનું આ કૃત્ય તેને અન્ય ડાયસ્પોરિક સમુદાયથી દૂર કરી ગયું.

જાતિવાદી રાજકારણ એ ફક્ત કોઈ એક કોમમાં નથી હોતું, જો ભારતીયો સતત પોતાની જ સંસ્કૃતિના અનુરાગી રહેશે તો બીજી જાતિઓ તેમને અવગણવાનું શરૂ કરશે. બીજું અગત્યનું કારણ છે રાજકીય પ્રપંચ, રંગદ્વેષ અને જાતિવાદ. ત્રિનિદાદમાં હમણાં ગૃહસભાના અધ્યક્ષ તરીકે એક ભારતીય મહિલા ઓકકાહ સીપોલ [Occah Seapaul] હતાં. તેમને કેટલાક આક્ષેપો મૂકી હટાવી દેવામાં આવ્યાં અને પ્રમુખની ગેરહાજરીનો લાભ લઈને બેક પાર્ટીના કાર્યકારી પ્રમુખે સમગ્ર દેશમાં તત્કાલીન કટોકટી જાહેર કરી દીધી. આ બનાવથી ત્રિનિદાદ બે વિભાગમાં વહેંચાઈ ગયું. ફક્ત ચાર ટકા ભારતીયો સીપોલની હકાલપટ્ટીને અને કટોકટીને બંધારણની રૂએ યોગ્ય ગણતા હતા. જ્યારે સમાંતરે એટલા જ ટકા કાળા લોકોએ સીપોલની હકાલપટ્ટી અને કટોકટીને ગેરબંધારણીય ગણાવી હતી. આ બધા બનાવો દરમિયાન ગોરાઓનો કહેવાતો ભદ્ર વર્ગ (એલિટ ક્લાસ) એકદમ 'અલિપ્ત' હોવાનો ઢોંગ કરતો હતો. આ આફ્રિકન અને એશિયનોની રાજકીય ખેંચતાણમાં આ કહેવાતા ગોરા ભદ્ર વર્ગના લોકો તેમની જાતને સર્વોત્કૃષ્ટ ગણે છે. આ ભેદભાવ હજુ પણ પ્રવર્તે છે. આ ભેદભાવ આચરનારા નૂતન સંસ્થાનવાદ (નીઓ-કૉલોનિઆલિઝમ), પેઢીવાદ (કૉર્પોરેટિઝમ) અને નવી યુરોપીયન શૈલીનો જાતિવાદ ઊભો કરનારા છે.

ભારતીય ડાયસ્પોરાનું ભાવિ બે રીતભાતો, વિચારો અને કાર્યો પર નભે છે.

(૧) ડાયસ્પોરિક ભારતીય સમુદાય જે તે દેશના કે રાજ્યની અન્ય પ્રજાના સમુદાયો સાથે સામંજસ્ય સાધી તથા અન્ય જૂથો કે જે લઘુમતીમાં નથી તેમની સાથે રાજકીય જોડાણ કરી પ્રજાધર્મ બજાવે અને નિયંત્રણમાં રહે. આ જૂથો એવાં હોવા જોઈએ જેઓ સંસ્થાનવાદની પ્રણાલીથી વાકેફ હોય અને તેઓની વૈચારિકતા અને પ્રગતિ ક્યાંક સામર્થ્યહીન અને ઉપરછલ્લી લાગે છે.

(૨) ડાયસ્પોરિક ભારતીય સમુદાયે હવે ભારત સરકાર તરફ ક્યારે ય મદદની આશાથી જોવું ન જોઈએ. ભારત સરકાર

તેમને ઉગારશે કે મદદ કરશે એવા તેમના અને તેમની માતૃભૂમિ વચ્ચેના લાગણીના ઋણાનુંબંધો ગમે તેટલા મજબૂત કેમ ન હોય પરંતુ આવી કોઈ અપેક્ષા તેમણે રાખવી જોઈએ નહીં. બીજો પ્રશ્ન છે કે આ પ્રકારની મદદ માંગતા ભારતીય વંશજો પ્રત્યે ભારત શું કરી શકે ? તેમને જે બીજું નાગરિકત્વ આપવામાં આવ્યું હોય તે ગમે તેટલું આરામદાયક સૂચન કરવું હોય પરંતુ ઓળખ ગમે ત્યારે પુનઃ પ્રાપ્ત કરીને પુનઃજીવિત કરી શકાય છે. જે માટે જબરદસ્ત હિંમત જોઈએ, રાજકીય, સાંસ્કૃતિક અને જ્ઞાનની વિવિધ પરિસીમાઓમાંથી પુનઃરચના માટે ફરી પસંદગી કરવાની હશે તો તે ખૂબ મુશ્કેલ કામ હશે. આ બધા પ્રયાસો દરમિયાન ડાયસ્પોરિક ભારતીય સમુદાય દેશ અને દુનિયાને કેટલાક નવા પ્રતિભાશાળી ચહેરાઓની ભેટ ધરશે એમાં ભેમત નથી.

<http://www.indiandiaspora.nic.in/>

- Reflection on the Indian diaspora

(વધુ આવતા અંકે)

બુઢાપાની મજા

જોઈ અભેરાઈ પર ગોળીઓની હારમાળ,
થયું જાત પૃથક્કરણ કરવાનો આવ્યો છે કાળ.
એક પીળી ગોળી પડે મોઢામાં,
રાખવા અસ્ખલિત ધબકાર જાય સીધી હૃદયમાં.
નાની સફેદ ગોળી હું લઉં;
હાથની ધુજારી બંધ કરી દઉં.
ગોળી લઉં હંમેશ ભૂરી
માંદ્યલો ભલે હોય દુઃખી પણ દેખાઈ હું સુખી.
જાંબુડી ગોળી જાય સીધી મગજમાં.
લાગે કે નથી કોઈ પીડા આખા શરીરમાં.
કેપ્સ્યુલ્સ કહે મને, જોજે ચડે ન ધાસ તને,
રખે ખાંસતો કે અંતરાતો, જોજે આવે ન છીક તને
મોટી ચળકતી કેસરી ગોળીઓ
મટારે પગમાં રાત્રે ચડતી ખાલીઓ.
ભાતભાતની ગોળીઓનો આ પ્રબંધ,
દરેક જાતની પીડા પર મૂકે એ પ્રતિબંધ.
પણ જાણવું છે ખરેખર મારે એ....
કોણ કહે છે દરેકને જાવું ક્યાં ને ક્યારે.

(ઈન્ટરનેટ પરનાં એક અનામી કાવ્યનો અનુવાદ)

વિચારીએ તો ખ્યાલ આવે કે આ ઉંમરે ધન્ય થવા જેવું પ્રભુએ ઘણું ય આપ્યું છે. જુઓને, અત્યારે જ અહીં બેઠીબેઠી વિચારું છું અને ખુશ થાઉં છું કે ચહેરા પરની કરચલીઓથી જરા ય પીડા નથી થતી.

- ભદ્રા વડગામા

(૩૦)

એ બધા જુવાનીના ઉત્પાત

ગાંધીજીની હત્યાનો ગોઝારો દિન, સન ૧૯૪૮. આ વિષે લખું તે પહેલાં થોડી પૂર્વભૂમિકા બાંધવી જરૂરી લાગે છે. સન ૧૯૪૭માં સૌરાષ્ટ્રમાં રાજકીય વાતાવરણમાં ગરમી હતી. એક બાજુ ૨૦૨ નાનાં મોટાં રજવાડાં, બીજી બાજુ કોંગ્રેસ અને ત્રીજી બાજુ હિન્દુ મહાસભા. આમ ત્રિકોણી ખેંચતાણ ચાલતી હતી. મારા વતન લીંબડીમાં ત્યારે રસિકભાઈ પરીખ, બાપાલાલ દોશી, ભાઈલાલ વકીલ, જયંતી હિટલર, રસિકલાલ શિવલાલ અને લાભુભાઈ આચાર્ય કોંગ્રેસનું પડ જાગતું રાખી રહ્યા હતા. હું કરાંચીથી આવ્યો કે તરત લાભુભાઈ આચાર્ય મારા સાળા હોવાને નાતે મને રાજકારણમાં જોતર્યો. ત્યાર પછી બીજા પણ સક્રિયપણે જોડાયા, જેમાં મુખ્ય હતા ધરમશી પટેલ, પ્રેમચંદ સંઘવી, ચમન ચોકસી, ગિરધરલાલ પરીખ, ધીરીબહેન સંઘવી, પ્રાણલાલ ઉપાધ્યાય, નંદલાલ વકીલ, અરવિંદ દવે, વગેરે. પ્રેમચંદભાઈને ઘરે, તેમના વિશાળ બેઠક ઓરડામાં, કોંગ્રેસની બેઠકો થતી. મંત્રી તરીકેની કામગીરી હું બજાવતો અને કોંગ્રેસની પ્રવૃત્તિઓનો હેવાલ રાણપુર “ફૂલછાબ”ને પ્રસિદ્ધિ માટે મોકલી આપતો.

કરાંચીના ‘શિશુ કુંજ’ જેવી બાળકેળવણીમાં વ્યસ્ત રહેનારો હું, અહીં, રાજકીય ખટપટમાં પડ્યો. રાજકારણ વિષે મને કાંઈ સમજણ કે અનુભવ નહીં. સભાઓ ભરવી, રાજવીઓને ભાંડવા અને શામળદાસ ગાંધીની તમતમતી ભાષાશૈલીમાં પડ ગજાવવું, એટલી તાલીમ પરીક્ષ રીતે મને મળવા લાગી. નેતા હોવાનો ભ્રમ હું સેવવા લાગ્યો તો ખરો, પણ આંતરિક રીતે મને અજંબો હતો. કંઈક રચનાત્મક લોકકલ્યાણનું કામ થાય તો સારું એવું લાગ્યા કરતું હતું. તેથી સન ૧૯૪૭ની આખરમાં, નિરંજન શાહના ઘરે ગામના કિશોર - કિશોરીઓને એકઠાં કરીને ‘કોંગ્રેસ સેવાદળ’ની સ્થાપના કરી. ભાઈઓનું એક કેન્દ્ર રસિકભાઈ પરીખના અવાવરું, બંધ પડેલા મકાનમાં શરૂ કર્યું. અને બીજું, બહેનો માટેનું કેન્દ્ર, ઉગરચંદ મણિયાર પ્રાથમિક કન્યાશાળામાં શરૂ કર્યું. ત્યાંનાં મુખ્ય આચાર્યા હતાં લલિતાબહેન દવે. અને સક્રિય રીતે સહાયક હતાં મણિ ફૈયા તથા તેમનાં ભત્રીજી લીલીબહેન શાહ. લલિતાબહેન અને મણિ ફૈયાએ ભાવનગર ગિજુભાઈ બધેકા પાસે તાલીમ પણ લીધેલી.

લીંબડીમાં યુવાનો માટે બે રાજકીય સંગઠનો થયા; એક, કોંગ્રેસ સેવાદળ અને બીજું, ‘શાખા’ - (રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘ). શાખાનો આરંભ તો પહેલાં થઈ ચૂક્યો હતો. શાખા વિષે મને બહુ સમજણ નહોતી. હું એટલું જ સમજેલો કે તે હિન્દુ મહાસભાના એક ભાગરૂપે યુવાનોનું એક સંગઠન છે અને હિન્દુત્વને પ્રોત્સાહન આપવાનું તેનું ધ્યેય છે. લીંબડીમાં શાખાનું સંગઠન બહુ બળવાન હતું. કારણ કે તેની પાસે નિષ્ઠાવાન યુવાનોનું જૂથ હતું. જ્યારે સેવાદળ તો, હવે ઊગીને ઊભું થતું હતું. શાખાના ધરખમ કાર્યકર હતા દિલાવરસિંહ. મારા શાખ પાડોશી અને મારા ઘર પાસેના ગરાસિયા ડેલામાં રહે. અમે તેમને ‘દિલુભા’ કહેતા. અમે બન્ને સાથે ભણેલા અને રમેલા. તેમના મોટાભાઈ નટવરસિંહને ‘નટુભા’ કહેતા. બન્ને રૂઠાંવાળી કાળી ટોપી પહેરતા. ખમીશ અને લેંઘો પહેરતા. બંને શાખાની પ્રવૃત્તિમાં ગળાડૂબ ખૂંપેલા. શાખાના સ્વયંસેવકો સેવાદળનાં ભાઈબહેનોને રંજાડતાં અને પરેશાન કરતાં. શાખામાં પણ અડપલાં કર્યા કરતાં. અમારે પક્ષે અમે નક્કી કરેલું કે બને ત્યાં સુધી શાખા સાથે સીધા સંઘર્ષમાં આવવું નહીં. અમારી આ નીતિને શાખાવાળાએ અમારી નબળાઈ સમજવામાં ભૂલ કરેલી.

સન ૧૯૪૮ના જાન્યુઆરીની ૩૦ તારીખ ને શુક્રવાર હતો. સાંજના સાડાપાંચ થયેલા. હું સેવાદળનાં કેન્દ્રમાં પહોંચવા મહાકાળી મંદિર સામેના મારા ઘરેથી નીકળ્યો. શેરી વટાવી છાલિયાપરાની વિશાળ બજારે આવ્યો. આ બજાર ટાવર અને ગ્રીન ચોકને જોડતો મુખ્ય માર્ગ હતો. શેરી અને મુખ્ય માર્ગનાં સંગમ પર લાલા કંદોઈની દુકાન હતી (જે આજે પણ છે.). દુકાન સાથે નાની હોટેલ પણ હતી, જેના છજા ઉપર લાઉડસ્પીકર ગોઠવાયેલું રહેતું. જેમાંથી કાર્યક્રમો પ્રસારિત થતા. લાલા કંદોઈનો દીકરો મનસુખ મારો મિત્ર અને સહપાઠી હતો.

હું દુકાન પાસે પહોંચ્યો ત્યારે રેડિયો પરથી પ્રસારિત થતું હતું કે દિલ્હીનાં બિરલા ભવનમાં સાંચ પ્રાર્થના માટે ગાંધીજી જતા હતા ત્યારે તેમની હત્યા કરવામાં આવી છે. એક માણસે બાપુ ઉપર ગોળીબાર કર્યો છે અને ઘટનાસ્થળે જ તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો છે. આ સમાચાર સાંભળવા રાહદારીઓ એકઠા થઈ રહ્યા હતા. બરાબર એ જ ટાણે શાખાનો એક મુખ્ય સ્વયંસેવક પલકો (રમણીક ઠાકર) મારી પાસેથી પસાર થયો. તેણે પણ આ સમાચાર સાંભળ્યા. હું તો હેબતાઈ ગયેલો હતો, તેવામાં પલકાએ મને કહ્યું, ‘સાંભળ્યું ? ગાંધી ગયો !’ આ સાંભળીને મારો પિત્તો ઊછળ્યો. કારણ કે એક તો એ કે મને શાખા પ્રત્યે નફરત હતી. તેમાં ય ગાંધીજીને તુંકારે સંબોધીને આનંદ વ્યક્ત કરતા શબ્દો, તે બોલ્યો. બળતામાં ઘી હોમાયું. હું વિવેક ચૂક્યો અને મેં જોરથી તેને એક તમાચો ચોડી દીધો.

એકઠા થયેલા લોકો અમારી તરફ વળ્યા અને અમારી વચ્ચે ઉગ્રતા વધે તે પહેલાં રેડિયો પરથી ફરી પ્રસારણ થયું તેમાં ભારતના ગૃહ પ્રધાન સરદાર પટેલનો અવાજ સંભળાયો. તેમણે કહ્યું કે, ‘બાપુની હત્યા કરનારો એક હિન્દુ યુવાન છે.’ પ્રજા જોગ સંદેશો આપતા તેમણે લોકોને શાંતિ ને સ્વસ્થતા જાળવવાની અપીલ કરી. પેલા પલકાએ જાણ્યું કે એક હિન્દુએ હત્યા કરી છે કે તરત તે લાલા કંદોઈની દુકાનેથી પેંડા ખરીદી ત્યાં ઊભેલા લોકોને વહેંચવા લાગ્યો. જાણે હત્યા એ ખુશાલીનો અવસર હોય ! લોકો ખિજાયા. તેને બરાબર ઢીચ્યો. મને તેનામાં હવે રસ ન હતો કારણ કે બાપુની હત્યાની ઘટનાથી મારું મન વ્યગ્ર થઈ ગયું હતું. ક્યાં ય ચેન પડે નહીં. સેવાદળના સ્વયંસેવકોને એકઠાં કરીને મેં પ્રાર્થના કરી.

બીજે દિવસે દિલુભા મારાં ઘર પાસેથી પસાર થતા હતા ત્યારે મને મળી ગયા. હું ધૂંધવાયેલો હતો. તેમની સાથે મારે બોલવું ન હતું કે કોઈ દલીલ કરવી ન હતી. રોષનો જવર મને તેમ કરવા ક્યાંથી દે ? હું મૂંગો મૂંગો ચાલતો થયો, પણ દિલુભાથી રહેવાયું નહીં હોય. કહે : ‘સાંભળ ! કાલે જે થયું તે ખોટું થયું.’ મેં આવેશમાં કહ્યું, ‘શું ધૂળ ખોટું થયું ? પલકો ત્યાં વધારે વાર ઊભો રહ્યો હોત તો મેં તેને પૂરેપૂરો ઠમઠોયો હોત.’ ‘હું તારી વાત કરતો નથી. પલકાની વાત કરું છું. તે જે રીતે બોલ્યો ને પછી પેંડા વહેંચ્યા તેની મને ખબર પડી. તે ખોટું થયું.’ દિલુભાના આ શબ્દો સાંભળીને મને નવાઈ લાગી. શાખાના એક યુસ્ત કાર્યકરની આવી ઠાવકી વાણી ? મારો આવેશ ઊતરવા લાગ્યો. ગાંધી વિચારોનો અનુયાયી હું ભોંઠો પડ્યો. કારણ કે ગાંધીવિચારોને હું પૂરેપૂરો પચાવી શક્યો નહોતો. મારી વિચાર - અધૂરપ ઊઘાડી પડી ગઈ. ગાંધીહત્યામાં શાખાનો હાથ હતો કે નહીં તે કોણ જાણે, પણ ભારત સરકારે તાત્કાલિક શાખાની પ્રવૃત્તિઓ પર પ્રતિબંધ મૂકેલો.

આ વાતને ઘણાં વરસો વીતી ગયાં. નિરંજન શાહ ધંધો સંભાળવા મુંબઈ સ્થાયી થયા. સેવાદળના ને શિશુ કુંજના મુખ્ય કાર્યકરો પણ વધુ અભ્યાસ ને નોકરી - ધંધાની શોધમાં અમદાવાદ કે મુંબઈ ગયા. તેઓમાંના મુખ્ય હતા - સુબોધ દોશી, નવીન શાહ, બાબુલાલ શાહ, શશીકાન્ત દોશી, કીર્તિકાન્ત શાહ, પીયૂષ દવે, પ્રવીણ શાહ, રસિકલાલ શાહ, બટુક આચાર્ય, જયુ શાહ, રમણીક શાહ, વગેરે. આમાંથી મોટા ભાગના મુંબઈમાં સ્થાયી થયા. બધાએ સહિયારો સંપ જાળવી રાખ્યો. એટલું જ નહીં સર્વોદય સંઘ, સેવાદળ અને શિશુ કુંજમાંથી સાંપડેલા સંસ્કાર અને સમજણને ઉભડક અને તનાવપૂર્ણ વાતાવરણવાળી મુંબઈ નગરીમાં અકબંધ જાળવી રાખ્યા અને સંકોચ્યા. તેઓએ તેમનાં પ્રથમ અક્ષરોને જોડીને ‘JPRBANKS’ નામે કૌટુંબિક સંગઠન રચ્યું, જેણે એક બીજાના સુખદુઃખમાં સથવારો દેવાની પ્રજ્ઞાલિકા પાડી. આ સંગઠનની સ્થાપના સન ૧૯૬૩ના મે મહિનાની ૧લી તારીખે રસિકલાલ શાહના હસ્તે કરવામાં આવેલી. ૧૧ સભ્યોમાંથી હાલ પાંચ હયાત છે. તેમણે ૨૦૦૫ના મે મહિનાની ૧લી તારીખે એક જબરું સ્નેહમિલન યોજીને ‘જેપીઆરબેન્ક’ની બીજી પેઢીના યુવાનોને સંસ્કારવારસો સોંપી દીધો.

સન ૧૯૬૭માં સોળ વર્ષ પછી, એક વાર, પૂર્વ આફ્રિકાથી ભારત આવવાનું થયું ત્યારે મેં લીંબડીની મુલાકાત લીધી. મહાકાળી મંદિર પાસેના ‘રોયલ આર્ટ સ્ટુડિયો’માં તેના માલિક અને કલાકાર

આપણે રેસિસ્ટ છીએ ?

○ પ્રવીણ વાઘાણી

ચંદુભાઈ વલેરા સાથે બેઠો હતો અને તેમના ચિત્રો નિહાળતો હતો. તેવામાં ત્યાં ચંદુભાઈ બોલ્યા, 'આવો, નટુભા.' હું ચમક્યો. 'નટુભા ? શાખાના ધરખમ કાર્યકર ?' ધીમે પગલે દુકાનનાં પગથિયા તેઓ ચડ્યા. મેં તેમની સામે તાકીને જોયું. પહેરવેશ તો એ જ, રૂંછવાળી કાળી ટોપી, પહેરણ, લેંઘો ને પ્લાસ્ટીકની સ્લીપર. નિસ્તેજ આંખો, કૃશ શરીર, જમાનાથી હારી ગયા હોય તેવું નિરાશ વ્યક્તિત્વ. કેડેથી જરા નમેલા. વાહ, કુદરત ! ... તું કોઈને છોડતી નથી !

'અરે, ઈન્દુ ! તું ક્યાં ખોવાઈ ગયો 'તો ?' ખુરશી પર હાંફતા બેસી નટુભાઈએ ધીમે સાદે કહ્યું.

મેં કહ્યું, 'આફ્રિકા છું. તેની કથા લાંબી છે પણ તમારી તબિયત કેમ છે ?'

'મેલ ને પંચાત. રોજેરોજ એની એ વાત. તબિયત, તબિયત, ભઈ ! હું ક્યારે પેલવાન હતો ?' નટુભા થોડા ઉશ્કેરાયેલા લાગ્યા.

'હશે, ચાલો. તમારું કેમ ચાલે છે ?' મેં વિષય બદલ્યો.

'ઘરનો ગરાસ છે. સાંથી રાખ્યો છે. રોટલા નીકળે છે.'

'શાખા કેમ ચાલે છે ?' મેં ત્રીજી વાત ઉપાડી.

'બધા જુવાનીના ઉત્પાત. ઈ ટાણે બધું ય સાચું હતું. આજે પણ સાચું હઈસે. પણ હવે મારામાં કસ નથી.'

'કસ નથી એમ કેમ કહો છો ? બેઠા બેઠા દોરવણી તો આપી શકો ને ?'

'બધું પડતું મૂક્યું છે. ખેડ ભલી ને ઘર ભલું.'

ચંદુભાઈએ ચા મંગાવેલી. તેને અમે ન્યાય આપવા લાગ્યા ત્યાં એક છોકરા - ભાયડા જેવો ટેણિયો આવ્યો ને બોલ્યો : 'બાપા ! તમને ઘીરે બરકે સે.' નટુભા ધીમી ગતિએ પગથિયાં ઊતરીને ગરાસિયાના ડેલા તરફ ચાલતા થયા.

તેમના શબ્દો ગૂંજતા હતા : 'બધા જુવાનીના ઉત્પાત !' — મેં પણ જુવાનીના ઉત્પાતમાં પલકાને લાક્ષી મારેલો ને ?

આજે તો રાજકારણ એવું ડહોળાયેલું વમળ થઈ ગયું છે કે છેટે ઊભેલાને પણ છાંટા ઊરે.

સાહેબ, ૧૯૪૭ પછી જે લોકો જેલમાં ગયેલા, એમને સ્વાતંત્ર્યસે નાની ગણવાના છે ?? ... આ કાકા, ૧૯૫૨માં, જેલમાં ગયેલા !

e.mail : nirmish1960@hotmail.com

હમણાં એક નિવૃત્ત પ્રોફેસર ગુજરાતથી આવેલા. પરદેશમાં વસેલા ગુજરાતીઓમાંથી જેમણે નોકરી, ધંધા કે સમાજસેવામાં નોંધપાત્ર પ્રગતિ કરી હોય એવા ગુજરાતીઓ વિષે તેઓ પુસ્તક લખતા હતા. તેમને કોઈએ મેલબર્નમાં મારો સંપર્ક કરવાનું સૂચવેલું એટલે સિડનીથી તેમણે મને ફોન કર્યો અને શબ્દતઃ એવા નોંધપાત્ર ગુજરાતીઓ સાથે તેમની મુલાકાત ગોઠવવાનું કહ્યું. વાતચીતને અંતે તેમણે ઉમેર્યું, 'એ અલગઅલગ જ્ઞાતિના હોય તેમ રાખજો. બધા લોહાણા, નાગર કે વાણિયા ન હોવા જોઈએ.' મેં જ્યારે તેમને કહ્યું કે અમે અહીં કોઈની જ્ઞાતિ જાણવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી ત્યારે તેઓ નિરાશ થયા. મને પણ થયું કે જો તેઓ આવા સંકુચિત વિચારના હોય તો તેમનું કામ કરવાની ના પાડી દઉ. તેઓ મેલબર્ન આવ્યા પછી પણ જે કોઈ ગુજરાતી સાથે હું તેમની મુલાકાત ગોઠવી આપતો તેને માટે તેમનો પહેલો પ્રશ્ન એ જ હતો કે તે કઈ જ્ઞાતિના છે. જો કે તેમણે મને તેમનું પ્રગટ થયેલું એક પુસ્તક વાંચવા માટે આપ્યું તેમાં જોયું તો તેમણે જેમને વિષે લખેલું તેમાંના અર્થા ઉપરાંત પટેલ જ હતા ! આ જ્ઞાતિવાદ છે તે એક પ્રકારનું 'રેસિઝમ' નથી ?

ઘણા વર્ષો પહેલાં ઓસ્ટ્રેલિયામાં 'હાર્ટ ઓસ્ટ્રેલિયા'ની પોલિસી હતી. ઓસ્ટ્રેલિયા મોટા ભાગે યુરોપથી જ માર્ઈગ્રન્ડને લેતું. એટલે એક રીતે તે સમયની સાઉથ આફ્રિકાની સરકારની જેમ અહીંની સરકાર પણ 'રેસિસ્ટ' હતી તેમ કહી શકાય. યુરોપમાં તે સમયે પણ સમૃદ્ધ ઘણી હતી એટલે ત્યાંથી કોઈ પ્રોફેસનલને અહીં આવવામાં રસ નહોતો. આથી કડિયા, સુતાર, લુહાર, ધોબી, કસાઈ(બુચર), રસોયા, વગેરે મજૂરવર્ગના લોકો જ યુરોપથી આવતા. તેમાં બીજા દેશો કરતાં ઈટલી અને ગ્રીસથી વધારે લોકો અહીં આવ્યા છે. તે સમયે ઓસ્ટ્રેલિયા ખેડૂતોનો દેશ કહેવાતો. ઓસ્ટ્રેલિયામાં સફેદ ઘઉં ઉગાડાતા જેમાંથી મેંદો વધારે પ્રમાણમાં બને જે બ્રેડ બનાવવાના કામમાં આવે. પણ તેમાંથી રોટલી, પરોઠા, જેવી વાનગીઓ બનાવીએ તો ન ભાવે. ઉપરાંત ગાય અને ઘેટાના ઉંઠર માટે ઓસ્ટ્રેલિયા પ્રખ્યાત હતું.

૧૯૭૭માં વિએટનામમાં વોર થઈ ત્યારે ત્યાંની દુર્દશાથી ભાગવા માટે વિએટનામીઝ લોકો નાનીમોટી જે પણ બોટ મળે તેમાં બેસીને ઓસ્ટ્રેલિયા તરફ આવવા લાગ્યા. આ 'બોટ રેફ્યુજી'ના ધસારાને ઓસ્ટ્રેલિયાની સરકાર ખાળી શકે તેમ ન હતી. ઉપરાંત આ વોરમાં તે અમેરિકા સાથે ભાગીદારીમાં હોવાથી આ લોકોની દુર્દશા માટે કંઈક અંશે તે પણ જવાબદાર હતી. દર વર્ષે એક લાખથી વધારે વિએટનામીઝ બોટમાં બેસીને આવતા હતા. આ લોકોને અંગ્રેજી તો નહોતું આવડતું પણ ઘણા તો ભણેલા પણ નહોતા, એટલે કે પોતાની ભાષા પણ લખીવાંચી નહોતા જાણતા. દરેકને નોકરી ન મળે ત્યાં સુધી ભરણપોષણ માટે સરકાર તરફથી પૈસા મળે. સરકારને ટેક્ષ મળે નહિ અને ઉપરથી ખર્ચ ! સરકારની તિજોરી ખાલી થાવા માંડી. તેમના ભાગોને ભણાવવા માટે પૂરતા શિક્ષકો પણ ન હતા. ઉપાય એક જ હતો. તેમને નોકરી આપી શકે તેવા પ્રોફેસનલો અને ભણાવી શકે તેવા શિક્ષકોની આયાત કરવી. અને તે ભારતમાંથી સહેલાઈથી મળી શકે તેમ હતા. પરંતુ ભારતિયો 'હાર્ટ'માં ન ગણાય. એટલે સરકારને તેમની પોલિસીમાં ઢીલ મૂકવી પડી. અને ભારત તેમજ એશિયાના બીજા દેશોમાંથી ડોક્ટર, એન્જિનિયર, એકાઉન્ટન્ટ, કેમિસ્ટ, શિક્ષક, વગેરેને, સારી લાયકાતવાળાને ઓસ્ટ્રેલિયા આવીને વસવાની પરવાનગીઓ આપવાનું શરૂ કર્યું. આ રીતે ઓસ્ટ્રેલિયામાં 'રેસિઝમ'નો અંત આવ્યો અને 'મલ્ટિકલ્ચરિઝમ'ની સ્થાપના થઈ. હવે અહીંની સરકારને બીજા રંગ અને જાતિના લોકો સાથે હળીમળીને રહેવાના ફાયદાના અનુભવો થવા લાગ્યા છે અને દેશને 'મલ્ટિકલ્ચરલ' બનાવવા માટે ગર્વ પણ લે છે. પણ સાચું કહું તો હું અહીંના નાનામોટા ઘણા ગામડાંઓમાં ફર્યો છું અને ખેડૂત લોકોમાં મને 'રેસિઝમ' કદિ દેખાયું નથી.

પુરાણકાળમાં લોકો તેમની આવડત માટે ઓળખાતા અને તે બધી આવડતો મુખ્ય ચાર પ્રકારમાં વહેંચાયેલી, જે આપણી 'વર્ણ વ્યવસ્થા' બની. તે સમયે કડિયાકામ કરનાર 'કડિયો' કહેવાતો. હવે કડિયાનો દીકરો મોટે ભાગે તેના બાપ પાસેથી કડિયાકામ શીખે તો તે 'કડિયો' જ કહેવાય. પણ જો તેને સુતારીકામમાં રસ વધારે હોય તો તે 'સુતાર' બની શકે અને જો સારા બાંધાનો હોય અને કસરતબાજ હોય તો લશ્કરમાં જોડાઈને 'ક્ષત્રિય' બની શકે. ને જો બહુ બુદ્ધિશાળી હોય તો શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને 'બ્રાહ્મણ' પણ બની

શકે. આમ તે સમયે કડિયાનો દિકરો ક્ષત્રિય કે બ્રાહ્મણ બની શકે અને બ્રાહ્મણનો દિકરો કડિયો બની શકે તેવી શક્યતા હતી.

પણ આમાં કોઈ 'સર્ટિફિકેટ' આપવાની વ્યવસ્થા ન હતી એટલે વસ્તિ વધારા સાથે લોકોની ઓળખાણ તેમની આવડતને બદલે તેમના જન્મના માબાપથી થવા માંડી અને ધીરેધીરે 'વર્ણ વ્યવસ્થા'નું રૂપાંતર થઈ આપણી અત્યારની 'જ્ઞાતિ વ્યવસ્થા' બની અને ત્યારથી આપણે પણ 'રેસિસ્ટ' બની ગયા તેમ કહી શકાય. હું માનું છું કે શ્રી રામનું રામરાજ્ય સમાપ્ત થયું પછી આ રૂપાંતરની શરૂઆત થઈ હશે અને શ્રી કૃષ્ણના સમયમાં તે પુરબહારમાં ઢૂલીકાલી ગઈ હશે. કારણ તે સમયે આચાર્ય દ્રોણે એકલવ્યને ઉતરતી 'ભીલ' જ્ઞાતિનો ગણીને શસ્ત્રવિદ્યા આપવાની ના પાડેલી જ્યારે આપણા શાસ્ત્રમાં વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે વર્ણને કોઈ અડચણરૂપ ગણવામાં આવતું નથી. અને એકલવ્ય જ્યારે પોતાની બુદ્ધિમત્તા, આવડત અને ખંતથી એક કાબેલ બાણાવળી બની ગયો ત્યારે પણ તેને એક ક્ષત્રિય તરીકે સ્વીકારવાને બદલે, પોતાના કોઈ ક્ષત્રિય શિષ્ય કરતાં આ ક્ષત્રિય ભીલ જ્ઞાતિનો યુવાન આગળ ન વધી શકે તે માટે 'ગુરુ દક્ષિણા'ને બહાને તેના જમણા હાથનો અંગૂઠો કપાવી નાખ્યો.. આમ એકલવ્ય 'રેસિસ્ટ'નો ભોગ બન્યો.

મહાભારતમાં બીજો એક દાખલો દાનેશ્વરી અને બાણાવળી કર્ણનો છે જે ત્રણ વખત આવા 'રેસિસ્ટ'નો ભોગ બનેલો ! શ્રી પરશુરામ બ્રાહ્મણ તરીકે શાસ્ત્રવિદ્યામાં નિપૂણ હોવા ઉપરાંત શસ્ત્રવિદ્યા પણ બહુ સારી જાણતા અને શસ્ત્રોના ઉપયોગમાં પણ કાબેલ હતા. પણ તે 'બ્રાહ્મણ' જ્ઞાતિના યુવાન સિવાય બીજા કોઈને પોતાની વિદ્યાનું શિક્ષણ આપવા તૈયાર ન હતા. એટલે કર્ણ એક 'બ્રાહ્મણ' બનીને તેમનો શિષ્ય બન્યો અને તેમની પાસેથી શસ્ત્રવિદ્યા શીખ્યો. પણ જ્યારે પરશુરામને કર્ણની સાચી જ્ઞાતિની ખબર પડી ત્યારે તેને શ્રાપ આપ્યો કે જરૂરતને સમયે તે શસ્ત્ર ઉપયોગના બધા 'મંત્ર' ભૂલી જશે. હસ્તિનાપૂરમાં શસ્ત્રવિદ્યાની હરિકાઈ યોજવામાં આવેલી, તે સમયની 'ઓલિમ્પિક' કહી શકાય, ત્યારે પણ કર્ણને તેની શસ્ત્રવિદ્યાની નિપૂણતા માટે તેને એક ક્ષત્રિય તરીકે સ્વીકારવાને બદલે એક ઉતરતી જ્ઞાતિના 'સૂતપુત્ર' તરીકે ધૂતકારી કાઢવામાં આવેલો આમ તે બીજવાર જ્ઞાતિવાદ આધારી 'રેસિસ્ટ'નો ભોગ બન્યો. અને ત્રીજો વખત દ્રોપદીના સ્વયંવરમાં જ્યારે તે દુર્યોધને આપેલા એક રાજ્યના રાજા તરીકે ગણેલો ત્યારે પણ રાજા તરીકે માનથી આવકારવાને બદલે એક 'સૂતપુત્ર' કહીને એ જ રીતે ધૂતકારીને કાઢી મૂકવામાં આવ્યો હતો.

મહાભારતના સમય બાદ વિતેલા હજારો વર્ષ દરમિયાન આપણી વર્ણવ્યવસ્થામાં ખૂબ ફેરફાર થયો છે અને તેણે અનિચ્છિત રીતરિવાજોથી ભરપુર જ્ઞાતિવ્યવસ્થાનું વિકૃત રૂપ ધારણ કર્યું છે. હવે તો એક જ જ્ઞાતિમાં પણ એટલા બધા ફાટા પડી ગયા છે કે તેમાં પણ કોણ કોણને કોણ નીચું તેની ચડબડ થાય છે. અને જેમ આર્થિક તંત્રના ફેરફારને કારણે તેના ચણણની કિંમત અને આબરૂ બંનેમાં ઘટાડો થઈ જાય છે તેવીજ દુર્દશા આપણી જ્ઞાતિ વ્યવસ્થાની થઈ ગઈ છે. કારણ કે આમાં પણ એક પ્રકારનો અદૃશ્ય 'રેસિસ્ટ' છૂપાયેલો છે. હવે સમય આવ્યો છે જ્યારે આપણે જ્ઞાતિવ્યવસ્થારૂપી રેસિસ્ટને તિલાંજલી આપીએ અને પુરાણી આદરણીય વર્ણવ્યવસ્થાને સ્વીકારીએ જેમાં માણસને તેની લાયકાત પ્રમાણે આદર આપવામાં આવે.

(સદ્ભાવ : "માતૃભાષા" ઑગસ્ટ ૨૦૦૭)

e-mail: matrubhasha@hotmail.com

એ તાનશ્રી -

કાર્લ માર્ક્સ અને ગુજરાતી સામ્યવાદીઓ

○ એક નેહરુવચન છે : 'દુનિયાના સામ્યવાદીઓમાં હિન્દુસ્તાનના સામ્યવાદીઓ મહામૂર્ખ છે.' કુમાર વિસ્મય આનંદનો લેખ એ બરાબર સાબિત કરી આપે છે. એકલદોકલ હબ્શી મહિલાના અભિપ્રાયને આધારે સમગ્ર આફ્રિકા ખન્ડના વસાહતી હિન્દુસ્તાનીઓ ઉપર થયેલો ભયંકર આરોપ સામ્યવાદના પ્રચારકોની હીણપતનો પુરાવો માત્ર છે. ગુજરાતમાં નક્સલવાદીઓને આવકાર આપવાની ભૂમિકા રચાઈ રહી છે, ત્યારે ગુજરાતીઓ અને તેમની સરકાર રામનવમી ઉજવવાનાં કાર્યમાં રોકાયેલી છે ! સુરત ડૂબતું હતું ત્યારે ગાંધીનગરમાં રક્ષાબંધનની તૈયારીઓ ચાલતી હતી ! શહાબુદ્દીન ઘોરી ચડી આવ્યો ત્યારે - ૧૧૯૨માં - આવી જ પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી હતી !

બહારના માણસો આફ્રિકનોનું શોષણ કરે છે એ ઈતિહાસ લાંબો છે. છતાં આફ્રિકનો પોતાના જ નાગરિકોનું શોષણ કરે છે એ વાત દાબી ઓપિનિયન / Opinion

દેવામાં આવે છે. કાંગો ઉપર આક્રમણ કરીને ત્યાંથી પુષ્કળ સોનું અને હીરા વૂંટી લાવનારનું નામ યુગાન્ડાના રાષ્ટ્રપાલ યોવેરી મુસેવેની છે. 'યૂનો'એ તેને કાંગોને ત્રણ અબજ ડૉલરનું વળતર આપવાનો આદેશ આપ્યો છે, તેનું અત્યાર સુધી પાલન કરવામાં આવ્યું નથી. રાષ્ટ્રપતિ માટે રાષ્ટ્રપાલ શબ્દ યોજ્યો હોત તો પ્રતિભા પાટિલને 'પતિ' કહેવાનો દિવસ ન આવ્યો હોત ! ઉપરાંત, કેન્યા, નાયજિરિયા જેવા દેશોના હબ્શી નેતાઓ અને ધનિકોએ જે સંપત્તિ બ્રિટનમાં ઠાલવી છે તેની ચર્ચા આવા સામ્યવાદી સાથે કરવાનો કોઈ અર્થ નથી.

'આફ્રિકાની કમાણી આફ્રિકામાં રહેશે.' એવો નિર્ણય તો આપણા પોરબંદરના મોહન કાકા જ કરી શકે ! મારા કુટુંબનું ત્રીસ પેઢીથી (૮૦૦ વરસ) ચાલ્યું આવતું કાચું મકાન અને દેશી નળિયાં દૂર કરવા માટે મારે યુગાન્ડા દેશનો આભાર માનવો જ રહ્યો. હકીકત એ છે કે, શોષણની તક જતી કરનારા બહુ જ ઓછા હોય છે. છતાં પરદેશ જઈને વાજબી માર્ગે કમાણી કરવાની પરંપરા ઉપર કાર્લ માર્ક્સ પ્રતિબંધ મૂકી શક્યો નથી ! ગુજરાતમાં હજારો ગામો એવાં છે, જ્યાં ફિજી, આફ્રિકા, બર્મા, બ્રિટન, અમેરિકા અને બીજા પ્રદેશમાં ગયેલા ગુજરાતીઓએ વિકાસક્રમને ઉત્તેજન આપ્યું છે. હવે યુરોપ - અમેરિકામાં ગયેલા આફ્રિકનો પોત-પોતાના દેશમાં પુષ્કળ ધન મોકલે છે. એટલે દેશાવરમાં કમાણી કરીને સ્વદેશને સમૃદ્ધ કરવાની પરંપરા પ્રાચીન છે. શોષણનું તત્ત્વ જાગત સરકાર જ નાબૂદ કરી શકે .

આફ્રિકન પ્રમુખોએ પોતાના દેશોનો સર્વનાશ કરવામાં પાછી પાની કરી નથી. મોબુટુ, ઈદી અમીન, રોબર્ટ મુગાબે અને બીજા અનેક તો ચોરના સરદાર હતા. એક પણ આફ્રિકન નેતાએ તેમની નિંદા કરી નથી. ૧૯૬૭માં ઝામ્બિયા દેશ દક્ષિણ કોરિયા કરતાં વધારે સમૃદ્ધ હતો. કેનેથ કાઉન્ડાના ધતિંગ સમાજવાદને કારણે આજે ઝામ્બિયા ગરીબ છે, અને દક્ષિણ કોરિયા સમૃદ્ધ છે. એ માટે બહારના શોષણને દોષ દઈ શકાય તેમ નથી. આફ્રિકન શાસકો સત્તા છોડવા માગતા નથી, લોકરાજ્ય શત્રુ છે, અને જાતિવાદ [tribalism]ને ધોરણે સમગ્ર દેશની સંપત્તિ પોતાના લોકો પૂરતી જ રાખવા માગે છે. એ સંઘર્ષનું મૂળ છે.

હબ્શી લોકો સ્ત્રીઓને ગાય-બકરીની જેમ ખરીદવા માગે છે. સ્વાઝીલૅન્ડના રાજાને ૧૪ સ્ત્રીઓ છે ! દરેક વરસે એક પત્ની કરવાનો તેને હક છે ! એમના દાદાજીને ૧૩૦ સ્ત્રીઓ હતી ! એ દેશના ૩૦ ટકા નાગરિકો ઐડ્ઝથી પીડાઈ રહ્યા છે. સરેરાશ આયુષ્ય ૩૮ વરસનું છે. રોબર્ટ મુગાબેના કુરાજ્યમાં ઝિમ્બાબ્વેના નાગરિકોનું સરેરાશ આયુષ્ય ૩૪ વર્ષનું છે. આફ્રિકામાં 'ઐડ્ઝ'નો રોગ ફેલાવવા માટે હબ્શી પુરુષો જ જવાબદાર છે. સરેરાશ હબ્શી સ્ત્રી માનને પાત્ર છે; પુરુષ નહીં.

હિન્દુસ્તાનમાં ત્રીસ કરોડ માણસો મધ્યમ વર્ગના છે, એમ કહેવાય છે. એ ગુનો નથી ! ગરીબીને જાકારો આપવો એ ગુણ છે. તેમાં જ લાચારીને નષ્ટ કરવાની જડીબુટ્ટી છે. આફ્રિકન લોકોની સમાજરચના સુધારાને પાત્ર છે. બહુપત્નીત્વનો બચાવ ન જ થઈ શકે. ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકામાં વીસેક રહ્યા હતા અને હબ્શીઓની નજીક જઈ શક્યા ન હતા. અમે આફ્રિકનો સાથે કામ કરીને, તેમની બાજુમાં રહીને તેમની પરિસ્થિતિ જાણી છે.

કેટલા હબ્શીઓને વસાહતી હિન્દી યુવાનો અને યુવતીઓએ પરણવું જોઈએ એ અંગે કાર્લ માર્ક્સે કોઈ ફતવો બહાર પાડ્યો હોય તો હું જાણતો નથી ! માર્ક્સ સંત નહીં પણ શયતાન હતો ! દુનિયાના ૪૦ દેશોમાં નિષ્ફળ ગયેલા સામ્યવાદને કારણે આઠ કરોડ લોકોની હત્યા થઈ છે. કમ્બોડિયામાં પોલ પોટે દસ લાખ માણસોનો સંહાર કર્યો હતો. તેમાંથી અમુકની ખોપરીઓનો સંગ્રહ થયો છે. તે જોવા માટે કુમાર વિસ્મય આનંદને મક્કતિયા ટિકિટ કઢાવી આપવી જોઈએ ! બંગાળી સામ્યવાદી બુદ્ધદેવ ભટ્ટાચાર્ય તાતા કમ્પનીને જમીન વેંચવાનો ઈન્કાર કરનાર ૧૪ ખેડૂતોને ઠાર માર્યા છે. એ પણ કાર્લ માર્ક્સની શિખામણને કારણે જ હશે ! ગાંધીજીની નિંદા કરવી અને માર્ક્સનાં વખાણ કરવાં એ કઈ જાતની ગદ્દાબુદ્ધિ છે ? દયાનંદ સરસ્વતી, ઠક્કરબાપા અને ગાંધીજીએ હરિજન સેવાનો માર્ગ અપનાવ્યો હતો. એમાં ગાંધીજી મોખરે હતા. છતાં, આમ્બેડકરે ગાંધીજીને ગાળો આપી છે. હરિજનો માટે ૨,૫૦૦ વરસમાં જે થયું ન હતું, તે છેલ્લાં ૫૦ વર્ષમાં થયું છે. છતાં નિર્દોષ માણસોને ન

સંભળાય એવી ગાળો આપવામાં આવે છે.

વેશ્યાવૃત્તિ માટે ત્રણ મુખ્ય કારણો હોય છે : ગરીબી, નશાખોરી અને મોજશોખ. ગરીબ દેશોમાં નેવું ટકા સ્ત્રીઓ માત્ર ગરીબીને કારણે વેશ્યાઓ બનતી હોય છે. પશ્ચિમના દેશોમાં કેફી પદાર્થનું વ્યસન હોવાથી ૮૫ ટકા સ્ત્રીઓ વેશ્યાવૃત્તિનો આશ્રય લે છે. મોજશોખ માટે થતી એ પ્રવૃત્તિને અટકાવવાની કોઈની તાકાત નથી. કરજના ખાડામાં પડીને કણછતી સરકાર આવી સ્ત્રીઓને ગરીબ દેશોમાં બચાવી શકતી નથી. બાકી હબ્શી લોકો વેશ્યાઓથી દૂર રહે છે, એમ કહેવું એ મૂર્ખતાનું પ્રદર્શન માત્ર છે.

સામ્યવાદીઓનો લોહિયાળ ક્રાંતિ માટેનો ચટકો નષ્ટ થયો નથી. ૧૮૪૮માં બહાર પડેલી માર્ક્સની ચોપડીને આધારે આજ નિર્ણય કરવા એ અલ્પબુદ્ધિ છે. રશિયા અને ચીનમાં મૂડીવાદ અપનાવી લેવામાં આવ્યો છે. ગુજરાતમાં લોહિયાળ ક્રાંતિની વાતો થાય છે ! માર્ક્સે જેના મુખ્ય વિચારો ચોરી લીધા હતા તે અંગ્રેજ હતો ! ૧૬ વરસની નોકરને સગર્ભા બનાવનાર, જિંદગી આખી કામચોર અને ૮૦ વરસની માની મરણમૂડીમાંથી ભાગ પડાવવા તેને અદાલતે ઘસડી જનાર કાર્લ માર્ક્સ સફેદ ઠગ હતો. બ્રિટનમાં આવા ઠગોને આશ્રય આપવાની પરંપરા છે. ગુજરાતના સામ્યવાદીઓને ભૂંસી નાખવા જોઈએ !

“ઓપિનિયન”માં કૌમવાદી નેતાઓનાં વખાણ ન થઈ શકે !

હવે રમણભાઈ ન. પરમારની મૂંઝવણનો ઉકેલ લાવીએ !

હિન્દુસ્તાનના મોટા ભાગના પત્રકારો ઊગતા સૂર્યને પૂજનારા છે. એમને સિદ્ધાન્ત સાથે ખાસ સંબંધ નથી. નીચેનાં ઉદાહરણો સાબિત કરી આપશે.

જેણે કાશ્મીર ગુમાવ્યું, તિબેટ ઉપર થયેલા સામ્યવાદી ચીનના બળાટકારને સમર્થન આપ્યું, ૧૯૬૨માં હાર થઈ છતાં રાજીનામું ન આપ્યું, ધર્મવીર નામના માણસને સરકારી બેંકના પાંચ કરોડ રૂપિયા અપાવ્યા. તે ઠગ પૈસા લઈને દક્ષિણ અમેરિકાના જંગલમાં નાસી ગયો. પૈસા દેનાર અને લેનારને પસ્તાવો ન થયો ! એ નેતાનાં વખાણ કરીને ૮૫મું જિંદગી પૂરી કરનાર એક પત્રકારનું નામ રૂસી કરંજિયા છે ! એ ઑક્સફર્ડના ગેજયુએટ હતા !

૩૫ અબજ રૂપિયાના અમેરિકન ઘઉં મફત ખાધા. હવે અમેરિકાને ગાળો આપવી એ ભારતીય પત્રકારો માટે રમત છે ! કૃતદનનું ભવિષ્ય ઊજળું હોતું નથી !

અમદાવાદમાં માર્યા ગયેલા લોકોમાં ગુનેગાર અને ગુનાનો ભોગ બનનાર એમ બેઉને સરખું વળતર આપવામાં આવ્યું છે. પત્રકારોને નવાઈ નથી લાગી.

લશ્કરના ગોળીબારમાં ૧૦૫ ગુજરાતી હિન્દુઓને ઠાર મારવામાં આવ્યા હતા. તેમને ગેરરસ્તે દોરનાર કોણ હતા ? તે વિષે પત્રકારો મૌન સેવે છે.

“ઈન્ડિયા ટુડે”ના તંત્રી, માલિક અરુણ પુરી અત્યાર સુધી સમાજવાદી હતા. હવે બ્રિટનના “રૈલી મૈલ”ના માલિક લૉર્ડ રોધમીયર સાથે નવું સાહસ કરી રહ્યા છે ! મૂડીવાદ અને સમાજવાદનો આ સુભગ સંયોગ નિહાળીને મારી આંખમાં હર્ષનાં આંસુ નથી આવ્યાં ! મને લાગે છે કે, અરુણ પુરીના દંભની દુર્ગંધ આકાશ સુધી પહોંચી છે.

અમદાવાદના રમખાણો વિષે એક પણ ભાજપી નેતાએ અફસોસ જાહેર નથી કર્યો. છતાં પત્રકારો તેમનાં વખાણ કરે છે !

“ઓપિનિયન”માં કૌમવાદી નેતાઓનાં વખાણ ન થઈ શકે ! જો કરવામાં આવશે તો મારું લવાજમ બંધ થશે !

હવે સામ્પ્રત ગુજરાતી લેખનના ધ્રુવતારક બનીને ફરતા ગુણવંત શાહની ખબર કાઢીએ ! ગુણવંત શાહ લખે છે કે, તે નરેન્દ્ર મોદીના નવા મકાનમાં પ્રવેશ કરી શક્યા નથી ! કોણે કોની સાથે મિત્રતા કરવી જેઈએ એ માટે શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે : ‘સમાનશીલવ્યસનેષુ સખ્યમ્’ = પોતાના જેવું આચરણ અને ટેવો હોય તેમની સાથે મિત્રતા થાય છે.’

ધાર્મિક ઉચ્કરણથી ચૂંટણી જીતવામાં કોઈ ગૌરવ ન હોઈ શકે. ગુજરાતમાં ભ્રષ્ટાચાર પણ છે. મરાઠાઓને નમીને દિવસો કાઢવામાં આવે

છે. મધ્યકાલીન વિચારો ધરાવતા ધર્માચાર્યોને આગળ રાખવામાં આવે છે. છેવટે, એક વરસથી બીમાર હતી અને બીજા ગાયોને ચેપી રોગ ન થાય એટલા માટે અહીં લન્ડનને સીમાડે એક ગાયને મારવી પડી. તેનો અગ્નિસંસ્કાર કરીને, ગંગામાં અસ્થિવિસર્જન કરવાની મફતિયા ટિકિટો આપનારા પવિત્ર ગુજરાતીઓ માનને પાત્ર છે ?! ધાર્મિક ઘેલછા આપણને ક્યાં લઈ જશે ?

- ર.કા. ભટ્ટ

[87 Hale Lane, Mill Hill, LONDON NE7 3RU, U.K.]

આપણે ઈન્ડિયનો એ પૉટમાં કાંકરા છીએ

○ ફેબ્રુઆરીનો “ઓપિનિયન”નો અંક જોયો. વાંચ્યો. તેમાં આંખે ઊડીને વળગે તેવા આફ્રિકા વિષેના બે લેખ. એક સ્વામી વિસ્મય આનંદનો અને બીજો મનસુખ શાહનો. શું આફ્રિકા કે શું અમેરિકા. ગુજરાતી વસાહતીઓનાં વલણ તો જેવાં છે તેવાં રહેવાનાં. પછી એ યુગાન્ડા હોય કે કેન્યા. આપણે કશામાંથી બોધપાઠ લેવાના નથી. અમેરિકાને ‘મેલીંગ પૉટ’ કહેવામાં આવે છે. હું કહું છું કે આપણે ઈન્ડિયનો એ પૉટમાં કાંકરા છીએ. આપણને ‘ઘોળિયા’ અને ‘કાળિયા’ આપણાંથી હલકા જ દેખાય છે. આ પ્રશ્ન ગુજરાતીઓનો જ નથી; બધાં જ ભારતીયોનો છે. તમતમારે મંદિરો બાંધે જાવ. અમેરિકાની અને બ્રિટનની લોકશાહીનો લાભ લેવાય એટલો લો. જ્યારે અહીંના નાગરિકોને હજુ આ પગપેસારો દેખાતો નથી. પરંતુ અમેરિકામાં પણ જનમત બદલાતા વાર નહીં લાગે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે જાપાનીઓએ અમેરિકાનો કેમ્પમાં પૂર્યા હતા. અને જ્યારે આ લોકો જાગશે ત્યારે આ વિચિત્ર દેખાતાં બાંધકામોનું આવી બનશે. ભગવાન રજનીશે પોતાના અમેરિકન ગામનું નામ કાયદાની અટપટી રમતમાં આ ઘોળી પ્રજાને બનાવીને ‘રજનીશપુરમ્’ કરી તો દીધું, પરંતુ જ્યારે આ પ્રજા વિફરી, ત્યારે તેમણે રજનીશજીની ૭૫ રૉલ્સ રૉયલ્સ ફૂકી મારી અને તેમને જેલમાં એ જ કાયદાઓ વાપરીને ખોસી દીધા હતા.

અમારા એક વૈષણવ મિત્ર, એમની દીકરી માટે ડભોઈ કે વડોદરાના જ વૈષણવ કુટુંબનો વર શોધે છે. આ ૨૦૦૮ના અમેરિકાના ગુજરાતી સમાજની દશા છે. આફ્રિકાની કાળી કન્યા કદાચ ન ગમે, પરંતુ અમેરિકાની ઘોળી પ્રજા પણ આપણી સાથે લગ્ન કરવા યોગ્ય નથી. હવે આ વલણથી તમે આ ભૂમિ પર કેટલું ટકવા માંગો છો? આપણો કલર છે લીલો. અમેરિકાના લીલા ઝાંલર બેંકમાં મૂકો અને ઘેર આવી ‘પાન પરાગ’ મોંમાં મૂકી, એક હિન્દી ફિલ્મની ડીવીડી લગાવી દો. થઈ ગયા આપણે અમેરિકન.

આ ફેબ્રુઆરીના અંકમાં જૂના જોગી ડાહ્યાભાઈ મિસ્ત્રી પણ ચમક્યા છે. બારાક ડુસૈન ઓબામા માટેનો એમનો ઉત્સાહ જણાઈ આવે છે. મને નથી લાગતું કે અમેરિકા ડુસૈન નામ માટે તૈયાર હોય. આ વાત હિલેરીબહેન નથી ઊઠાવતાં, પરંતુ મકેઈનમહારાજ એ પાનું જરૂરથી રમશે.

આ અંકમાં, નિર્માણ ઠાકરની કળા પણ નિરખે છે. આદિલ સાહેબે પણ બહુ વખત પછી દેખા દીધી છે. આશા વિહોલનો રિસર્ચનો વિષય “ઓપિનિયન” આટલો રસમય હોઈ શકે તે જોઈને આનંદ થયો. એમના બાકીના લેખ વાંચવા માટે ઉત્સુક છું. મારી દષ્ટિએ ‘એતાનશ્રી’ વિભાગ એ “ઓપિનિયન”નું ખાસ ઘરેણું છે. એમાં રજૂ થયેલા સૌ મિત્રોને માણવાની મઝા આવી ગઈ. ખાસ કરીને ર.કા.ભટ્ટને. છેલ્લે, તમારા વૈવિધ્યવાળા સંપાદકીય લેખો માટે તો એટલું કહેવાનું કે તમારા લેખોના પુસ્તકનો સમય હવે પાકી ગયો છે.

- હરનિશ જાની

[4, Pleasant Drive, YARDVILLE, NJ 08620.U.S.A.]

Email-harnish5@yahoo.com.

થાળી મોઢે ભોયસીંગ સામે ખોબો ભરેલા મોતી

○ “ઓપિનિયન” અતુલભાઈ સવાણી પાસે વાંચવાનું થયું હતું. પછી આજે આટલા લાંબા સમય પછી વાંચવાની તક મળી. દરઅસલ એ વાંચવાની મને મજા પડી છે. તેની વિશિષ્ટ મુદ્દા ય મારામાં ઊભી થઈ છે. બે વરસ બાદ તેનું પ્રગટીકરણ તમે સમેટી લો છો, જાણીને રંજ થયો. તેથી પીડિત બન્યો છું. “ઓપિનિયન” તેમ જ તમારા સંપર્કથી વિમુખ રહેવાનું તેથી કેટલુંક મેં ખોયું છે તેનો મને અહેસાસ છે.

વારુ, મને આ ફેબ્રુઆરી અંક ગમ્યો છે. તેમાં ય ખાસ કરીને કુમાર વિસ્મય આનંદનો લેખ. હકીકતમાં, તો હું આખો અંક વાંચી ગયો છું. અલબત્ત, “નિરીક્ષક” પણ વાંચી ગયો છું. હકીકતમાં એ તો લાંબા સમયગાળાથી તે વિચારપ્રેરક સામયિક રહ્યું છે, તેથી તે નવી વાત ય નથી.

ભૂજમાં મારા દાદાને મળવા માટે આફ્રિકાથી કેટલાક મહેમાનો મળવા સારુ આવ્યા હતા, તે સાંભરે છે. હું તે સમયે આઠદસ વરસનો હોઈશ. તે જૂથમાં એક યુવાન સરખા ભાઈ હતા. એ બોલ્યા : ‘કાળાઓ હવે સમજદાર થઈ ગયા છે. પહેલાં થાળી ભરીને ભોંયસીંગ આપો એટલે ખોબો ભરીને મોતી આપી જાતા. હવે એવું નથી રહ્યું.’ મને તે વેળા ય બહુ જ નવાઈ લાગતી હતી. ... એવું ? એ નવાઈ આજે ય ભરી પડી છે.

- દીપક ધોળકિયા

e.mail : dipak.dholakia@gmail.com

○ “ઓપિનિયન”ના ફેબ્રુઆરી અંકમાં ઝફર ઈકબાલની ૧૧ ગઝલો, તસ્વીર, પરિચય પ્રગટ કરવા બદલ ખૂબ આભાર.

- ‘આદિલ’ મન્સૂરી

e.mail : adil@mansuri.com

○ ફેબ્રુઆરી માસનું “ઓપિનિયન” મળ્યું. અથથી ઈતિ વાંચી ગયો છું. પૂર્વવત્ જલસો પડ્યો છે ! આશા વિહોલનો લેખ પ્રગટ કરવા માટે ધન્યવાદ પાઠવું છું. ‘ગુજરાતી ડાયસ્પોરા’ અંગેની સરસ મજાની સામગ્રીવાળી એ લેખમાળા બનશે તેની મને ખાતરી છે.

આ સંશોધનનિબંધની તૈયારીઓમાં તમે આપેલા યોગદાન અંગે ય ઓશિંગાણભાવ જાહેરપણે વ્યક્ત કરી લઈએ છીએ.

- અશ્વિન ચૌહાણ

e.mail : ashwin_vidyapeeth@yahoo.co.in

શોષણના નહોર અને જ્ઞાતિસંપ્રદાયના કુંડાળા

○ કુમાર વિસ્મય આનંદકૃત ‘શોષણમૂલક ચારિત્ર્ય ને મિથ્યાભિમાની હીણપતનો ચકરાવો’ – ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮નો પ્રથમ પાનાંનો ઐતિહાસિક લેખ અંકની વિશેષતા છે. આ હૃદયસ્પર્શી લેખ મારા દિલમાં વર્ષોથી ઘુમરાતા વિચારોને રજૂ કરવા પ્રેરિત કરે છે.

આફ્રિકન દેશોમાં વસવાટ દરમિયાન આપણા લોકોએ આદરેલી ગેરનીતિના પડઘા સાંભળીને લેખકે ભયાનક દુઃખ અનુભવ્યું છે. એમના અંતરમાં ઉદ્ભવેલી એ વેદના, એ લાગણી અને એ અનુભૂતિને લેખમાં દ્રાવક હૃદયે એમણે રજૂ કરી છે. એ એમની કલાકીય સજ્જતા છે. એમનું આ આત્મનિરીક્ષણ સમગ્ર જનસમુદાય સુધી પહોંચે એ અપેક્ષિત છે.

એક રીતે જોવા જઈએ તો વીસમી સદીમાં અંગ્રેજો, ફ્રેન્ચો, જર્મનો, બેલ્જિયમો, વલંદાઓ, ફિરંગીઓમાંથી કોઈ પણ યુરોપીયન પ્રજાએ આફ્રિકન શ્યામ પ્રજા પર કોઈ જ દયા ખાધી નથી; ઈતિહાસ તેનો પુરાવો છે. ઉમેરામાં ગાંધીજી કે એમના સમકાલીનોમાંથી આંગળીના ટેરવે ગણી શકાય એટલેને બાદ કરતાં એશિયન પ્રજાએ પણ એ કમનસીબ શ્યામ પ્રજા પર કોઈ પણ સહાનુભૂતિ સેવી નથી. એ પણ એક હકીકત જ છે.

જો કે છેલ્લા પાંચ દાયકામાં એ શ્યામ પ્રજામાં જાગૃતિ આવી છે. પરિણામે એક એક કરીને અનેક દેશોએ એ ગોરી પ્રજાને હકાલપટ્ટી કરાવી છે. સાથે સાથે એશિયન પ્રજા પણ એમાંથી બાકાત નથી.

પરંતુ આટલેથી જ એ શ્યામ પ્રજાના દુઃખનો અંત આવ્યો નથી. ત્યાંના રાજદારીઓ, લશ્કરી સરમુખત્યારો કે ગુંડા તત્ત્વોએ પણ એ પ્રજા પર જુલમના પહાડો તોડ્યા છે. જે કેન્યા સહિત આફ્રિકાના અનેક દેશોમાં જોઈ શકાય છે. વળી, કેળવણીથી વંચિત એ શ્યામ પ્રજામાં કારમી ગરીબાઈ, રાજદારી ગૂંચવાડ અને અંદર અંદરના જાતીય વેરઝેર પણ ચર્ચાવિચારણાથી પતાવી શકાતા નથી કે સમાધાન થઈ શકતું નથી. ત્યાંના ચારપાંચ દેશોને બાદ કરતાં આ સમસ્યા સર્વવ્યાપી છે. આ રીતે આફ્રિકાના દેશોની હાલત ભારેલા અગ્નિ સમાન છે એની ચિનગારીઓ ગમે ત્યારે ઊડે અને એની લપેટમાં હવે પછી જો આવી શકતું હોય તો તે

ત્યાંના રહ્યાસહ્યા એશિયનો જ છે. કારણ કે એશિયનોએ એ રીતની જ પોતાની ઓળખ ઊભી કરી છે કે તેમને ખાટલેથી પાટલે સુધી ભૂંજી નાંખે.

લેખકે નોંધ્યું છે તેમ ‘ભારતીય પ્રજાની પ્રત્યેક હરકત પર શ્યામ કોમની શંકાની નજર હોય છે. એ ભારતીયને ઊકળતા તેલમાં નાંખીને તળે તો પણ આપણા પાપો બળી શકે એમ નથી. એટલા પાપાચાર આચરેલા છે.’ ‘ખોબો ભરીને પેની અને શિલીંગ કાળી કોમ આપણા વેપારીઓના ગલ્લે ખાલવે તોયે ગુજરાતી મહાજન આફ્રિકનને કોડીના મૂલ્યની વસ્તુ પકડાવી દે.’ આ વાત ખાલી દુકાનો પૂરતી જ નથી. શ્યામ પ્રજા થેલી ભરીને પેની અને શિલીંગ બેંકોના કાઉન્ટર પર આપતી ત્યારે તેમના ખાતામાં ૫૦ કે ૧૦૦ શિલીંગ જમા થતા. બાકી કાઉન્ટર પર બેઠેલા પોતાના ખિસ્સામાં ભરી લેતા ! આ પણ હકીકત છે. આ અજમાઈશ દરેક ક્ષેત્રે રહી છે.

જેઓ આફ્રિકામાં વરસો સુધી વ્યવસાય અર્થે રહીને યુનાઈટેડ કિંગડમમાં આવી વસ્યા છે એવા અનેકોના સંપર્કમાં રહીને ઈ.સ. ૧૯૬૫થી માંડીને અત્યાર સુધી સાંભળતો આવ્યો છું કે ત્યાં રહીને એશિયન નાના વેપારીઓએ બદમાશી અને મોટા વેપારીઓએ દાદાગીરી કરીને શ્યામ પ્રજાનું આર્થિક, સામાજિક અને જાતીય શોષણ કર્યું છે.

યુનાઈટેડ કિંગડમમાં વસતી શ્યામ પ્રજાને પણ એશિયન લોકો પ્રત્યે આક્રોશ છે. કેટલાકને ત્યાં સુધી સાંભળ્યા છે કે ‘અમે તો યહૂદી લોકોને આ દેશ યુનાઈટેડ કિંગડમમાં આવી ઓળખ્યા, પરંતુ તમે એશિયનો તો યહૂદી લોકોથી વધીને છો. એટલે બેવડા યહૂદીઓ છો. જે અમારા દેશમાં આવીને અમારી પ્રજાનું લોહી ચૂસી ગયા. તમે લોકો ધોળી પ્રજાથી ય વધુ જાલીમ છો. આ તમારી ઓળખાણ છે.’

આ સિવાય એવા પણ આફ્રિકન એશિયનોનો ભેટો થયો છે કે તેમણે આફ્રિકાના દેશોમાં રહી ભોગવેલ જાહોજલાલીની વાતો કાયમ વાગોળતા રહ્યા છે. જાણે તેમણે માઉન્ટ એવરેસ્ટ સર કર્યું હોય ! અહીં યુનાઈટેડ કિંગડમમાં આવીને પણ તેમનાં નીતિનિયમ એ જ રહ્યાં છે. અને સરવાળે, એ પણ જોયું છે કે તેઓ નુકસાનીમાં જ રહ્યાં છે. કારણ કે એમના સંતાનો અવળે માર્ગે ચડી ગયા છે અને એમની પાસે તેમને અંકુશમાં રાખવાનો કોઈ વિકલ્પ પણ નથી !

આફ્રિકામાં હકાલપટ્ટી પહેલાં કેટલાંક આફ્રિકન એશિયનોનો પણ ભેટો થયો છે જેઓ પોતે પ્રારંભ કાળથી એશિયન કુળના રહ્યા છે, એમ કહેતાં ય એમને શરમ આવતી હોય છે. અને આજે આ દેશમાં એ રીતે જ વસી ગયા છે.

કેન્યા, યુગાન્ડામાંથી હડધૂત થયા દરમિયાન વિવિધ તરકીબો અજમાવી ધન દોલત સાથે લઈ નાસી છૂટનારાઓએ પણ પોતે હાથેપગે પહેરેલે કપડે નાસી છૂટ્યા છે. એમ આ દેશમાં આવી પોતાને નાદાર જાહેર કરી, શક્ય એવા બધા જ સરકારી ભથ્થાં પર જાદુઈ લાકડી ચલાવી જાણનારાઓનો ય તોટો નથી. તે પછી વેપારધંધા, રોજગાર, મકાનો તાબડતોબ ખરીદી લઈ કીડી નીકળે ત્યાંથી હાથી કાઢી બતાવ્યા છે. એવા માસ્ટરમાઈન્ડ જાદુગરોની જાદુઈ લાકડીના ખેલ હજી ય ચાલુ છે. પરંતુ એની અસર હવે પછીની પેઢીઓ પર શું હશે ? એ તો આવનારો સમય જ કહેશે.

કેટલાક તો આફ્રિકન દેશોમાંથી હિજરત કરી ગયા બાદ બીજા દેશોમાં એમને ચેન ન પડ્યું હોય, શ્યામ પ્રજાના લોહીના તરસ્યાઓ જાણે હજી ય એમનું કાંઈક દાટેલું ખોદવાનું બાકી હોય અથવા ભૂતકાળમાં પોતે કરેલા ગુનાઓની સજા ભોગવવા માટે ફરીથી આફ્રિકન દેશોમાં જઈ વસ્યા. ‘ઘો મરવાની થાય ત્યારે વાઘરીવાડે જાય’ ! આજની તારીખે કેન્યા અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં આપણા લોકોની દયાજનક પરિસ્થિતિ એ તેના બોલતા પૂરાવા છે.

જો કે આફ્રિકાખંડનો કોઈ પણ દેશ જોયો નથી, પણ મોઝામ્બિક, ઝામ્બિયા, ઝિમ્બાબ્વે, મલાવી, દક્ષિણ આફ્રિકા, કાંગો, નાયજિરિયા, કેન્યા, યુગાન્ડા, વગેરે દેશોમાં રહીને આવેલા અનેક આફ્રિકન - એશિયનોના પરિચયમાં આવ્યો છું. અને તેમની સાથે લાંબીચોડી ચર્ચાવિચારણા પણ કરી છે. દરમિયાન જ્યારે આપણા આફ્રિકન એશિયનોની શ્યામ પ્રજા સાથેના આચરણો વિષયક વાત છેડી હશે ત્યારે કેટલાક મને ‘એન્ટી આફ્રિકન - એશિયન’ કહેવાનું ચૂક્યા નહીં હોય ! અને કોઈએ તો એવું પણ

સંભળાવી દીધું છે કે 'તમારા જેવા બધા રાજા હરિશ્ચંદ્ર નથી. અમે તો સમયની સાથે ચાલવાવાળા છીએ. અમારે તો બૈરાંછોકરાં છે. તમારા જેવા લંગોટિયા બાવાને શું?'

ભલે ! આફ્રિકા - એશિયન(બોઈટા - બાના)ની વાસ્તવિકતા વિષયક 'શોષણના નહોર અને જ્ઞાતિસંપ્રદાયના કુંડાળા'વાળા ભાંડુંઓના પરાકમોનું કોઈ પુસ્તક હવે પછી બજારમાં આવે તો મને નવાઈ લાગવાની નથી.

બીજી તરફ, આ અંકમાં, મનસુખ શાહનો લેખ, ડાહ્યાભાઈ મિસ્ત્રીનો લેખ, હરનિશ જાનીનો લેખ અને ઝફર ઈકબાલની ગઝલો ખૂબ પસંદ આવ્યા છે. આ ગઝલોએ તો નવી ભાત પાડી છે. વળી, આશા વિહોલનો લેખ તો પત્રકારત્વ સંબંધક સંશોધન નિબંધ છે જે વિપુલ કલ્યાણી માટે જીવનપર્યંતનો પુરસ્કાર છે. કવિ ઈકબાલ સાહેબે કહ્યું છે,

હઝારો સાલ નરગીસ અપની બેનૂરી પે રોતી હૈ
બડી મુશ્કેલ સે હોતા હૈ ચમન મે દિદાવર પેદા

આટલાં વરસોની ગુજરાતી ભાષા પ્રત્યેની તમારી અથાગ, નિઃસ્વાર્થ સેવાની કદર કરનાર પણ જગતમાં કોઈ પેદા થયું ખરું. એટલું જ નહીં, "ઓપિનિયન" વિષય પર પત્રકારત્વની અનુપારંગતની પદવી કરે, તે તમારા માટે એક ગૌરવ લેવા જેવી વાત છે. આ પ્રસંગે, તમને, "ઓપિનિયન" પરિવારને ખૂબ ખૂબ અભિનંદન.

- જિગર નબીપુરી

[3, Shernhall Street, Walthamstow, LONDON E17 3EU, U.K.]

... તો, દેખાડો કરવાનો શો ફાયદો ?

○ બે વર્ષ બાદ, "ઓપિનિયન" બંધ થાય છે. તે વાંચીને દુઃખ થયું કે સારાં માસિક કે અઠવાડિક પત્રોને જોઈએ તેવો ટેકો મળતો નથી. તમને યાદ હશે કે વર્ષો પહેલાં, "સંગના", "નવ બ્રિટન" વગેરે પત્રોને પણ આર્થિક મુશ્કેલીઓ કે પછી જે હોય તે ... સારાં પત્રો બંધ કરવા પડ્યા હતાં. તમારી મુશ્કેલીઓને હિસાબે જ આ પગલું ભરવું પડ્યું હશે. તે સમજી શકાય છે.

કોઈ દિવસ ૨૦૦થી વધારે ગ્રાહકો ન થયા. આ દેશમાં £૨૫ કે £૫૦ આમ જ વાપરી નાખતા હોઈએ છીએ. પણ સારાં પત્રને સહાયતેકો આપવા માટે આપણી પાસે મહિનાના બે પાઉન્ડ પણ નથી ! તો આપણને મોટી મોટી વાતો કરવાનો કે ધાર્મિક કે સામાજિક પ્રસંગોમાં દેખાડો કરવાનો શો ફાયદો ?

ચાલો, દુનિયા દો રંગીલી છે. તેનો તાગ મોટામોટા પણ નથી પામી શક્યા તો હું કોણ ?

- હીરાલક્ષ્મી ગિરધરલાલ સુદા

[Jamuna Kunj', 5, Garlands Close, Russels Ride, CHESHUNT, Hertfordshire, EN8 8TR, U.K.]

○ "ઓપિનિયન" પત્ર સમેટી લેવાનું વાંચીને આઘાત લાગ્યો, પરંતુ તમે જે નિર્ણય લીધો તેમાં અમારા જેટલી તમને પણ વેદના હશે.

હમણાં પોરબંદર જવાનું થયું અને ત્યાં નરોત્તમભાઈ પલાણને મળવાનો મોકો મળ્યો હતો. ઘણીવાર સુધી વાતચીત થઈ. બહુ જ મજાના માણસ છે. સતત કાર્યમાં વ્યસ્ત રહેતા હોય છે.

ચોપાસ, ધાર્મિક સ્થળોની યાત્રા કરી અને દર્શન પણ કર્યાં. આ સાલ વરસાદ - ઠંડી બહુ જ હતાં, છતાં આજુબાજુમાં ફર્યાં. તબિયત સારી હતી તો જુદી જુદી ઋતુઓનો આનંદ લૂંટ્યો.

- મોહનભાઈ વાઢેર

[41 Hartland Road, Kilburn, LONDON NW6 6BG, U.K.]

○ "ઓપિનિયન"ના અંકો નિયમિત મળતા રહે છે. લેખો ઉપરાંત વાર્તાઓ તેમ જ 'એતાનશ્રી' વિભાગ વાંચવાની ખૂબ જ મજા આવે છે. "ઓપિનિયન"નું બંધાણ થઈ ગયું છે. દરેક અંક વાંચી વાંચીને સંગ્રહ કર્યા છે. ગુણવત્તાવાળી વિધવિધ વિગતમાહિતીની વાચનસામગ્રી "ઓપિનિયન" આપતું રહ્યું છે. સૌ લેખકમિત્રોને બિરદાવીએ છીએ.

ગૌરવ તો એ છે કે તમે એકલા હાથે આ સુંદર માસિક વિચારપત્ર

ઓપિનિયન / Opinion

ચલાવી રહ્યા છો. ધન્યવાદ છે તમને. ટૂંકમાં, "ઓપિનિયન" ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરતું રહ્યું છે.

"ઓપિનિયન"ને સમેટી લેવાની જાણ થઈ. નિરાશ થયા છીએ. અને આ વિચાર સાથે અસંમત પણ છીએ. અમારા જેવા સાધારણ વાચકો માટે મોટી ખોટ અનુભવાશે.

- વિનોદ નાનાલાલ કટારિયા

[Nand Krupa', 13, Drummond Drive, STANMORE, Middlesex HA7 3PF, U.K.]

બધું કઠિન છે, પરંતુ અશક્ય નથી

○ 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના પ્રમુખ નારાયણ દેસાઈ પરનો તમારો લેખ ગમ્યો છે. ગુજરાતીને વિશ્વગુર્જરી બનાવવી હોય તો પ્રજાના સર્વ વર્ગોને પ્રવૃત્તિઓની પાંખમાં સમાવવા જોઈએ. ભેદરેખાઓ નાબૂદ કરવી જોઈએ. બધું કઠિન છે, પરંતુ અશક્ય નથી.

'સુહાના સફર'માં જૂની ફિલ્મોની સફર માણી. 'બંદિની' ઉત્તમ ફિલ્મ કહી શકાય. તેનાં દરેક ગીત સુંદર છે. એસ.ડી. બર્મનનું સંગીત, બંગાળી લોકસંગીત ને રવીન્દ્રસંગીતના સુમેળનો સુમધુર પ્રવાહ છે. તેમના પુત્ર આર.ડી. બર્મન પણ સંગીતકાર, પરંતુ એસ.ડી.નાં સંગીતની તરજો ઓછી.

કેન્યામાં રાજકીય તોફાનોમાં ગુજરાતીની સ્થિતિ વિષે જાણ્યું. કુમાર વિસ્મય આનંદનો લેખ પૂર્વ આફ્રિકા પર સારો પ્રકાશ પાથરે છે. અને તે તેમાં ખાસા ઊંડા ઉતર્યા છે. આપણા વેપારીઓએ ત્યાંની મૂળ પ્રજાને ચૂસી છે તે મેં નજરોનજર - જ્યારે કિલ્લામાં હું કસ્ટમ્સ અધિકારી હતો ત્યારે જોયું છે. એ વિષે ઘણું લખાય. પરંતુ ભૂતકાળને ભૂતકાળમાં જ રહેવા દઈએ ! વર્તમાનનો કર પકડીને ચાલવું ભલું !

મયૂરભાઈ શુક્લનો પત્ર વાંચ્યો. ટાંગાનિકામાં શાસ્ત્રીય સંગીતની સ્મૃતિ ઉભરાઈ આવી. જટુભાઈ પંડ્યા, દુર્ગાભાઈ પંડ્યા, ખીમજીભાઈ આશર, ગોસાંઈ, વેણુવાદક ભટ્ટજી, સારંગીવાદક બારોટજી, વગેરે વગેરે સાથે ગૌરીશંકર જોશી પણ. ખીમજીભાઈ આશર પાસે હું એક વર્ષ શાસ્ત્રીય સંગીત શીખેલો. ૧૯૪૮માં મોરબીનાં રાજગવૈયા રહેમતુલ્લા ખાન પાસે બંસરીવાદન પણ શીખતો. રજવાડા જતાં, રહેમતુલ્લા છૂટા થયા ત્યારે આ સંગીતના વર્ગો એ લેતાં, તેનો લાભ મેળવ્યો હતો. હજુ ગીતો ગાવાનો રસ જળવાઈ રહ્યો છે. સ્તવનો પણ લાખું ને પયુર્ષણ વખતે રાત્રીનાં કાર્યક્રમમાં રજૂ પણ કરું. મુશાયરાઓમાં પણ મારાં લખેલાં ગીતો ગાવાનું પસંદ કરું, એમ કોઈ વાર ગઝલ પણ.

- પ્રવીણ કે . મહેતા

[Apartmentment A 318, 10000 - 45th Avenue North, PLYMOUTH, MN 55442, U.S.A.]

(સ્થળસંકોચને કારણે અન્ય પત્રો લઈ શકાયા નથી. હવે પછી : તંત્રી)

ડોળા ના કાઢો ! મને સાહિત્યમાં રસ છે, ને તમારે ત્યાં આજીવન સત્ય બનવા ભીખ માગું છું. એમાં ખોટું શું છે ?

વિલાસબેન, ભૂલ્યો, વિલાસબહેન કહેવું જોઈએ, કેમ કે જ્યારે પણ કોઈએ એમને ‘વિલાસબેન’ કહીને સંબોધ્યાં ત્યારે એમણે જરા ય ખચકાટ વિના સામી વ્યક્તિને પોતાનું નામ ‘વિલાસબહેન’ ઉચ્ચારવા માટે ફરજ પાડી હતી.

હા, તો આ વિલાસબહેન શિક્ષક હતાં અને આજે એમનું મરણ થયું. યુસ્ત શિસ્તપાલનના આગ્રહને કારણે તેમ જ એમની કાર્યદક્ષતાને લીધે તે ભણાવતાં હતાં તે સ્કૂલમાં તે આદરણીય હતાં. વિદ્યાર્થીઓ પણ ‘ભય વિના ભક્તિ નહીં’ એવા સૂત્ર અનુસાર એમના વર્ગમાં શાંતિથી અને એકાગ્રતાથી અભ્યાસમાં મન પરોવતા; સાથી શિક્ષકો એમને મન ભરી નજરથી જોતાં. મહોલ્લાનાં સ્ત્રીપુરુષોની દષ્ટિમાં તે એક આદર્શ નારી હતાં અને જોવા જઈએ તો આખા ગામમાં એમની શાખ બંધાઈ હતી.

આડોશીપાડોશીએ પ્રત્યક્ષ નિહાળ્યું હતું કે પતિના અવસાન પછી કેવી હિંમત અને કુશળતાથી વિલાસબહેને સંસારનું ગાડું ચલાવ્યું હતું. વિધવા બન્યા પછી તો એમણે શિક્ષકની નોકરી સ્વીકારી; મરનાર એવી કોઈ સંપત્તિ નહોતા મૂકી ગયા કે જેના પર જીવન નભી જાય; ઉપરાંત બે બાળકોને ઉછેરવાનાં હતાં, એમને યોગ્ય કેળવણી આપવાની હતી કે જેથી બંને પોતાના પગ પર ઊભાં રહી શકે.

વ્યવહારિક સુધબુદ્ધ અને કરકસરથી એમણે ગૃહસ્થી સંભાળી હતી. તુષાર અને માનસીને કૉલેજ સુધી પહોંચાડ્યાં હતાં; અને કપરા સંજોગોમાં પણ કોઈની આગળ હાથ નહોતો લંબાવ્યો. એમ જરૂર કહી શકાય કે એમણે સંતાનોને બાપની ખોટ નહોતી સાલવા દીધી. એક બાઈ માણસ માટે આ સિદ્ધિ સાધારણ ન ગણાય. સ્વાભાવિક છે કે ઘરમાં, શેરીમાં તથા ગામમાં તેઓ સૌના સન્માનને પાત્ર ઠર્યાં હતાં.

આવાં ગરવાં વિલાસબહેને ટૂંકી માંદગી પછી દેહ છોડ્યો. પાડોશીઓ ને સગાંરનેહીઓની ભીડ ઘરની અંદર તેમ જ બહાર આંગણામાં વર્તાતી હતી. કેટલાંક મડદાને સ્મશાને લઈ જવાની તૈયારીમાં ગૂંચાયા હતા; કેટલાક તુષાર - માનસીને દિવાસો દેતા હતા. એ બેને માથે તો આભ તૂટી પડ્યું હતું; બચપણમાં પિતા ખોયા હતા, અને જેની હૂંફાળી છત્રછાયામાં જીવન વીતતું હતું તે માતાએ આજ વિદાય લીધી. સારું થયું કે વેળાસર આવી વિધવા નંદુ ફેઈએ ઘરનો કારભાર સંભાળી લીધો.

મૃત્યુ બાદ જે કાંઈ ધાર્મિક વિધિ કરવાની હતી તે મૂળદાસ મહારાજે ગંભીરતાપૂર્વક આટોપી. આંગણામાં ઠાઠડી બંધાતી હતી. બેચાર વડીલો મરનારના પગના અંગૂઠે દાહ દેવાની બાબત અર્ધમૂર્છિત તુષારને સમજાવતા હતા અને કહેતા હતા કે ગભરાઈશ નહીં, અમે તારી પાસે જ ઊભા છોઈશું.

ત્યાં તો નંદુ ફેઈએ ધડાકો કર્યો, ‘અગ્નિસંસ્કાર માનસી કરશે.’

સાંભળનારા ઘડી ભર તો બેબાક થઈ ગયા, તુષારનું મોં લાલ થઈ ગયું; માનસી બેબાકળી થઈ બૈરાંઓનાં ટોળાંમાંથી બહાર આવી.

એક વૃદ્ધને લાગ્યું કે પોતાના સાંભળવામાં ભૂલ થઈ છે; એમણે ઊંચા સાદે પૂછ્યું, ‘શું કહ્યું, ‘નંદુબા?’

‘તુષારને કશું કરવાનું નથી; જે કરવાનું છે તે માનસી કરશે.’ પુરુષો તો છક થઈ ગયા; સ્ત્રીઓમાં પણ અંદરોઅંદર ગુસપુસ થવા માંડી.

‘પણ એ તો દીકરી છે. આ કામ દીકરાનું છે અને તુષાર તો હાજર છે.’ દૂરના એક કાકાએ રિવાજ બતાવ્યો.

મણિબા ગુસ્સામાં બોલ્યાં, ‘હદ કરો છો, નંદુબાંન. ગાડાં થયાં કે શું ? દીકરો જ મડદાને આગ આપે; આ નવો ચીલો પાડવાનું ભૂત તમને ક્યાંથી વળગ્યું?’

એક ભાઈ આવેશમાં આવી ગયા : ‘ભૂત કે ઝાકણ; સદીઓથી જે થતું આવ્યું છે તે શું ખોટું છે ? શાસ્ત્રો ખોટાં છે ? પંડિતો મૂર્ખ છે ?’

એક તિલકધારી બ્રાહ્મણે શાપ દેતા હોય તેમ ઉચાર્યું, ‘દીકરાના હાથે અગ્નિ નહીં પામે તો મરનારનો આત્મા મોક્ષ નહીં પામે, ભટકતો રહેશે.’

મોટી ઉંમરના આકળવિકળ થતા હતા; બીજી બાજુ જુવાનિયાઓ ઉત્સાહમાં એટલા માટે આવી ગયા કે ચાલો, આપણે તો ના કરી શક્યા પણ કોઈકે તો સમાજની એકાદ પ્રથા સામે બળવો પોકાર્યો.’

કેટલાંક બૈરાં નંદુબાને સમજાવવા લાગ્યાં, ‘બહેન, થતું આવ્યું છે તેમ થવા દો ને; શું કરવા હવનમાં હાડકાં નાંખો છો?’

હવે નંદુબાએ ઉશ્કેરાઈને કહ્યું, ‘મારા તે ભોગ લાગ્યા છે કે હું આ બધું બખડજંતર ઊભું કરું ? આ તો વિલાસની આખરી ઈચ્છા હતી તે મેં જણાવી.’

લાગ જોઈને એક વડીલે સોગટી મારી, ‘મરનારની ઈચ્છા આવી છે તે તમારા કહેવાથી જ નાત શી રીતે માને ?’

નંદુબાએ કમખામાંથી એક કાગળ કાઢી પેલા ભાઈને આપ્યો, ‘લો વાંચો, એટલે તમને ખાતરી થઈ જશે.’

એમણે વાંચીને મોહું બગાડ્યું, ‘ભાઈઓ, વિલાસબહેને ચોખ્ખું લખ્યું છે કે માનસી આગ આપે.’

સાંભળનારાઓમાં સોપો પડી ગયો. વિલાસબહેન સ્વતંત્ર વિચારનાં હતાં તે સૌ જાણતાં હતાં, પણ આટલી હદ સુધી જશે એમ નહોતું કલ્પ્યું.

તુષારે વિષાદભર્યા સ્વરે બહેનને પૂછ્યું, ‘તને આ વાતની ખબર હતી?’

લગભગ રડમસ થઈ એ બોલી, ‘તારી જેમ મેં પણ હમણાં જ જાણ્યું, મારી સામે ધૂરકીને શું જુએ છે ? મારો શો વાંક છે ?’

ફેંસલો ફરમાવતાં હોય તેમ નંદુબાએ કહ્યું, ‘કોઈનો ય વાંકગુનો નથી અને મારું મન પણ નથી માનતું, છતાં મરેલાની છેલ્લી ઈચ્છા તો પૂરી કરવી જ રહી. માટે ખોટી લમણાંઝીક છોડી હવે ઠાઠડી ઉપાડો.’

તો ય એક ડોશીથી ના રહેવાયું, ‘આ સારું નથી થતું; એક ખોટો દાખલો પૂરો પાડીએ છીએ.’

એક આધેડ વયના ભાઈએ તુષારને ખભે હાથ મૂકી નિઃસાસો નાંખ્યો, ‘ભાઈ, તારો હક જાય છે, પણ અમે લાચાર છીએ.’

‘મારી માએ જ મારું પતું કાપી નાંખ્યું ત્યાં કોઈ શું કરે ?’ એના અવાજમાં અપમાન અને ગ્વાનિનો ભાર હતો.

નંદુ ફેઈએ હાથ ઝાલી માનસીને ઊભી કરી અને ઠાઠડી પાસે લઈ આવ્યાં, ‘વિધિ તારે કરવાની છે તો કાંધ પણ તારે દેવી જોઈએ.’

રડતી માનસીએ ઠાઠડીને હાથ અડાડ્યો અને તુષાર ભણી જોયું; એને એમ હતું કે ભાઈ પાસે આવીને ઊભો રહેશે; પણ એણે તો પાછલે છેડેથી ઠાઠડી ઉપાડી. માનસીના સમાંતર છેડે એક સગાએ કાંધ દીધી; બીજા કેટલાકે આસપાસથી ટેકો આપ્યો.

સૂરજ ઠેઠ માથે આવ્યો હતો. જેઠ મહિનાના પ્રખર તાપમાં ડાઘુઓ સ્મશાન ભણી ચાલ્યા; ત્યાં પહોંચતાં ખાસ્સી પંદર મિનિટ લાગી. ગરમી તો કહે કે મારું કામ, બધાં પરસેવાથી રેબઝેબ થઈ ગયાં.

માનસીની હાલત દયનીય હતી. આમ ખભે વજન ઊંચકીને ધોમ તાપમાં એ કદી ચાલી ન હતી. આંખો બળતી હતી, ખભો દુઃખતો હતો, પગ પરણે ખેંચાતા હતા. એમ લાગતું હતું કે સ્મશાને પહોંચતાં પહેલાં જ એ ગબડી પડશે. હવે એની સમજમાં આવ્યું કે શા માટે એકલા પુરુષો જ સ્મશાને જતા હતા અને સ્ત્રીઓ ઘરઆંગણે બેસી રહેતી.

કેટલાક ભાઈઓએ વહેલા જઈને લાકડાં ગોઠવી ચિતા તૈયાર કરી રાખી હતી. એના પર વિલાસબહેનના શબને આસ્તેથી ગોઠવાયું. મૂળદાસ મહારાજે વળી પાછા મંત્રોચ્ચાર કર્યાં.

એક વડીલે નાનું લાકડું સળગતું કરીને માનસીના હાથમાં પકડાવ્યું; એણે દાહ દીધો અને ભડભડ ફરતી ચેહ સળગવા માંડી.

લાકડાં બળતાં હતાં, હાડકાં તૂટતાં હતાં, બળતાં માંસની દુર્ગંધ અસહ્ય હતી; ઊંચે ને ઊંચે જતી જવાળાઓમાં પંચભૂતની કાયા પંચભૂતમાં ભળતી હતી. ડાઘુઓ અલકમલકની વાતોમાં પડ્યા હતા. તુષાર ચિતાની નજદિક ઊભો હતો, રડતો હતો.

અને માનસી વિચારોના વમળમાં ફસાઈ હતી. માએ મારા હાથે દાહ કેમ લીધો ? પુત્રી પુત્રસમોવડી છે એમ સાબિત કરવા માગતાં હતાં ? છોકરો અને છોકરી બંનેનો દરજજો સમાન હોવો જોઈએ તેવો બોધપાઠ સમાજને આપવા ઈચ્છતાં હતાં ? પણ ... ખુદ એમણે જ મારામાં અને તુષારમાં તફાવત દાખવ્યો હતો. તુષારને દોસ્તો સાથે પ્રવાસ પર જવાની છૂટ હતી, મને નહોતી; તુષાર મોડી રાત સુધી બહાર રહી શકતો, માએ મને કદી સાંજ પછી બહાર નીકળવા નથી દીધી. દીકરા-દીકરી વચ્ચે એમણે ભેદભાવ નથી વર્ત્યો ? મારી પાસે અગ્નિસંસ્કાર કરાવવા પાછળ પોતે સમાજસુધારક હતાં એમ બતાવવાનો મોહ તો નહીં હોય ? અગ્નિદાહના કાર્ય માત્રથી મને સમાન અધિકારો મળી ગયા છે તેમ લાગતું તો નથી. વધુમાં ભાઈબહેન વચ્ચે મનદુઃખ પેદા થયું છે, અમારા સંબંધમાં તિરાડ પડી છે. માએ ભરાવેલું પગલું ઈષ્ટ છે ? આવકાર્યું છે ? જરૂરી છે ? શું આવા એક પગલાંથી સ્ત્રી પુરુષસમોવડી થઈ ગઈ ?

[15 Braemar Close, Rushey Mead, LEICESTER LE4 7PL. U.K.]